Rapport 2006:10

Att skapa sin försörjning i insulära regioner

Sex nordiska fallstudier

ÅSUB

De senaste rapporterna från ÅSUB

2005:1	Konjunkturläget våren 2005
2005:2	Konjunkturbedömning för den kommunala sektorn våren 2005
2005:3	Uppföljning av landskapsandelarna och kommunernas ekonomi 1998-2003
2005:4	Konjunkturläget hösten 2005
2005:5	Konjunkturbedömning för den kommunala sektorn hösten 2005
2005:6	Sub-National Insular Jurisdictions (SNIJs) as Configurations of Jurisdictional Powers and Economic Capacity – A study of Åland, The Faroe Islands and Greenland
2006:1	Företagsrådgivningen vid Ålands Handelskammare och Ålands Företagareförening – En utvärdering
2006:2	Det framtida utbildningsbehovet på Åland
2006:3	Konjunkturläget våren 2006
2006:4	Ekonomisk översikt för den kommunala sektorn våren 2006
2006:5	Kommunreform på Åland? En förstudie
2006:6	Konjunkturläget hösten 2006
2006:7	Ekonomisk översikt för den kommunala sektorn – hösten 2006
2006:8	Ålänningarnas partisympatier. Hösten 2006

ISSN 1455–1977

Förord

Föreliggande rapport är en bearbetad och förkortad översättning av rapporten *How to Make a Living in Insular Areas – Six Nordic Cases* (Nordregio Report 2006:1) som publicerades i maj 2006. I rapporten presenteras resultatet från projektet *Challenges to insular income systems in the Nordic Countries (Utmaningar för insulära inkomstsystem i Norden).* Den här bearbetade versionen är delvis anpassad till det åländska sammanhanget och de åländska uppdragsgivarnas behov. Resultatet belyses här mera från en åländsk horisont än i projektets huvudrapport.

Initiativtagare till projektet var Lars Olof Persson i Stockholm, projektet baseras på några av hans tidigare forskningsprojekt inom områdena arbetsmarknad och regional utveckling. Persson var inledningsvis projektledare, men pga att han plötsligt insjuknade och gick bort under projekttiden övertogs projektledningen av Margareta Dahlström vid Nordregio. Huvudrapporten har tillägnats Lars Olof Perssons minne.

För den åländska delen har *Katarina Fellman* ansvarat. *Bjarne Lindström* har hjälpt till med översättningen och bearbetningen av rapporten. Projektet var utformat som en komparativ studie och ett samarbete mellan följande sex institut: The Lönnrot Institute, Kajaani University Consortium, University of Oulu; Møre Research; Nordregio; The Centre for Regional and Tourism Research, Bornholm (CRT); University of Akureyri samt Ålands statistik- och utredningsbyrå (ÅSUB). Den åländska delen av studien har finansierats av Nordregio, Nordiska ministerrådet, Ålands landskapsregering samt ÅSUB. Delar av resultatet från projektet har också presenterats i *tidskriften Skärgård* (nr 2/2006).

ÅSUB vill även passa på att tacka alla informatörer och personer på Åland som ställt upp för en intervju för deras tid och värdefulla information. Utan dem hade projektet inte varit möjligt att genomföra.

Bjarne Lindström
Direktör

Innehåll

Förord **2**

Figurförteckning **8**

Tabellförteckning **8**

1. Sammanfattning **9**

2. Att skapa sin försörjning i insulära regioner – begrepp och metoder **12**

2.1 Insulära arbetsmarknader 12

2.2 Metod och upplägg av rapporten 13

3. Den insulära arbetsmarknaden - fem nordiska exempel **18**

3.1 Bornholm 18

3.2 Gotland 19

3.3 Kajanaland 21

3.4 Eyjafjörður 22

3.5 Ulstein 24

3.6 Litenhet, avskildhet och speciella näringstraditioner 26

4. Den åländska arbetsmarknaden - särdrag och utmaningar **29**

4.1 Den åländska befolkningsdynamiken 29

4.2 Sjöfartssektorns betydelse 31

4.3 Arbetsmarknad och arbetskraftsutbud 33

4.4 En aktiv regional- och arbetsmarknadspolitik 36

4.5 Åland är annorlunda 37

5. Entreprenörskap och nyföretagande i de sex studerade arbetsmarknadsregionerna **39**

5.1 Nyföretagandet i insulära regioner 39

5.2 Dataunderlag och undersökningsmetod 40

5.3 Geografiska förutsättningar och demografiska trender 43

5.4 Ekonomi och arbetsmarknadsutveckling 44

5.5 Institutionell miljö och offentliga stöd 46

5.6 De nystartade företagens branschfördelning 2003 47

5.7 Egenskaper hos de nystartade företagen 48

5.8 Entreprenörernas personliga bakgrund 51

5.9 Den lokala verksamhetsmiljöns betydelse för nyföretagandet 53

5.10 Sammanfattande policyslutsatser 57

6. Möjligheterna att skapa sin försörjning i insulära regioner ur ett individperspektiv 60

6.1 Den enskildes försörjningsmöjligheter på insulära arbetsmarknader 60

6.2 Erfarenheter från biografi-studierna om personers arbetslivshistoria på Åland 64

6.3 Faktorer som främjar och försvårar individernas rörlighet inom det insulära försörjningssystemet 66

7. Slutsatser och rekommendationer för Åland 71

7.1 Faktorer som främjar långsiktig sysselsättning 71

7.2 Faktorer som begränsar möjligheterna till långsiktig sysselsättning 72

7.3 Avslutande diskussion och allmänna policyrekommendationer 73

7.4 Förslag till inriktning på politiken för arbetsmarknadsutvecklingen på Åland 77

Referenser 81

Internetkällor: 82

Bilaga 1 83

Figurförteckning

Figur 1. Karta över de sex regionerna I studien (Källa: Nordregio report 2006:1) 11

Figur 2. Modell över det föränderliga försörjningssystemet. (Dahlström & Persson, 2005, anpassad efter Schmid, 1998) 14

Figur 3. BNP och sysselsatta enligt näringsgren 2004, procent 32

Figur 4. Arbetslöshet och nettoinflyttning, 1990-2006. 35

Figur 5. Exempel på försörjnings-looper i modellens inkomstsystem 61

Tabellförteckning

Tabell 1. Kategorier för intervjupersonerna i arbetslivshistorierna 16

Tabell 2. Basstatistik för de sex regionerna 43

Tabell 3. Sysselsättningstillväxt efter bransch, procent 44

Tabell 4. Nystartade företag per 1.000 sysselsatta (heltidsplatser) 2003, efter bransch 47

Tabell 5. Nystartade företags finansierings- och riskkapitalkällor, procent 50

1. Sammanfattning

”Har man inte ett jobb så skapar man sig ett jobb.” Det är ett citat från en av de intervjuade inom ramen för projektet *Utmaningar för insulära arbetsmarknader i Norden*, där Åland har varit ett av sex studieområden. Citatet illustrerar hur betydelsefullt det är att ha ett jobb i små samhällen, det är inte riktigt socialt accepterat att vara utan jobb. Men citatet är även ett exempel på att de som bor inom små arbetsmarknader inte i första hand väntar på att få allt serverat, utan är beredda att hitta lösningar själva.

Projektet har studerat små arbetsmarknader som är – eller ur pendlingssynvinkel liknar – ö-regioner. De regioner som har ingått i projektet är förutom Åland: Bornholm, Gotland, Akureyriregionen på Island, Ulsteinregionen i Norge samt Kajanaland (Se **Figur 1**). Små arbetsmarknader fungerar inte som egentliga marknader, dels finns kanske inte alla yrkesgrupper representerade, dels finns det många yrken där det bara finns några få befattningar. Valmöjligheterna är begränsade för arbetskraften. Projektet har omfattat både analyser av data och litteratur, men också djupintervjuer med en rad personer i de olika regionerna, personer som har funnit olika lösningar för sin försörjning. På Åland har intervjuerna gjorts både på fasta Åland och i skärgården.

De sex regioner som ingått i projektet är alla ganska olika, men har ändå sådana likheter att man kan lära av varandra. Bland de slutsatser man kan dra från projektet är att tillgången på "humankapital" eller med andra ord uttryckt, arbetskraftens kvalifikationer, är helt avgörande som drivkraft för tillväxten i regionerna. De ö-lika regionerna är helt beroende av inflyttning, både av återflyttare och av helt ny arbetskraft, för den samlade kompetensen och humankapitalet i regionen. Det visade sig också att för de regioner som kan erbjuda högre utbildning har utbildningsinstitutionerna haft avgörande betydelse för den regionala utvecklingen. Så har t ex varit fallet på Gotland, i Kajanaland och på Island.

Det sociala kapitalet, eller de sociala nätverken, är också av avgörande betydelse för sysselsättningen i regionerna. Dessa sociala nätverk kan såväl skapa möjligheter som utgöra hinder för individers försörjning. Nätverken kan informera om möjligheterna, men det kanske inte alltid är så lätt att få en andra chans om man misslyckas. Nätverken är viktiga också för institutionerna i små regioner. Med begränsade resurser är det viktigt att ta tillvara synergieffekter och att samarbeta.

Entreprenörer och egenföretagare har stor betydelse i alla sex regioner. Det gäller såväl genuina drivande entreprenörer, egenföretagare som inte har hittat någon annan bra

anställning och så kallade livsstilsentreprenörer. Begreppet sysselsättning har en vidare betydelse i de här regionerna än traditionellt. Tillfälliga anställningar, egenföretagande, mångsyssleri, deltidsarbete, distansarbete och veckopendling är förhållandevis vanliga anställningsformer. Gränsen mellan att vara sysselsatt och ha andra inkomstmöjligheter är inte så tydlig.

För många i regionerna är valet av bosättningsort en fråga om livskvalitet, besluten om var man ska bo fattas av hushållet gemensamt, inte av enskilda individer. Det betyder att investeringar i faktorer som gynnar livskvaliteten, såsom investeringar i kulturella aktiviteter och den lokala miljön, har betydelse för utvecklingen i regionerna.

Projektet har också utmynnat i några allmänna rekommendationer för den framtida arbetsmarknads- och regionalpolitiken. Fallstudierna har visat exempel och idéer som kan vara värda att ta fasta på för andra liknande regioner. Som nämndes har högre utbildningsinstitutioner stor betydelse för regionerna, men även tillgång till andra utbildningar och fortbildningar är centrala. De stimulerar de unga till att fortsätta utbilda sig, ger möjligheter till fortbildning och livslångt lärande för vuxna, bidrar till relevant kompetens i regionen, erbjuder kvalificerade arbetsplatser inom institutionerna och är även viktiga som aktörer för den regionala utvecklingen i området. Av central betydelse är också att det erbjuds sådana stödformer att var och en kan ta del av utbildningsutbudet. Andra regionalpolitiskt viktiga åtgärder har t ex i det gotländska fallet varit omlokalisering av offentliga arbetsplatser.

Den offentliga sektorn och andra organisationer borde samarbeta för att stöda och utveckla företagandet genom t ex företagsinkubator-verksamhet, rådgivning och riskkapital. Allt bör finnas lättillängligt för målgrupperna och fokus till stor del ligga på företagande med riktig ”entreprenörsanda”, som bidrar till nya arbetsplatser och tillväxten i regionerna. Nyckelaktörerna och institutionerna, inom såväl privat som offentlig sektor, är de som tillsammans lägger grunden för den regionala innovationskraften och driver den regionala utvecklingen framåt.

Eftersom projektet har berört öar eller regioner som annars är insulära, är det viktigt att satsa på goda kommunikationer till ekonomiska centra i regionernas närhet. Både på Bornholm och på Gotland har man sett vilken betydelse förbättrade kommunikationer har haft för utvecklingen av regionen. Även bredband och andra informationsteknologiska investeringar är viktiga i de här regionerna där avståndet till andra regioner är långt. Tillgång på bostäder har också framkommit som en central förutsättning för inflyttning och utveckling. Slutligen måste områden med särskilda förutsättningar, som i det åländska fallet skärgården, erbjudas anpassade politiska insatser för att kunna utvecklas.

Figur 1. Karta över de sex regionerna I studien (Källa: Nordregio report 2006:1)

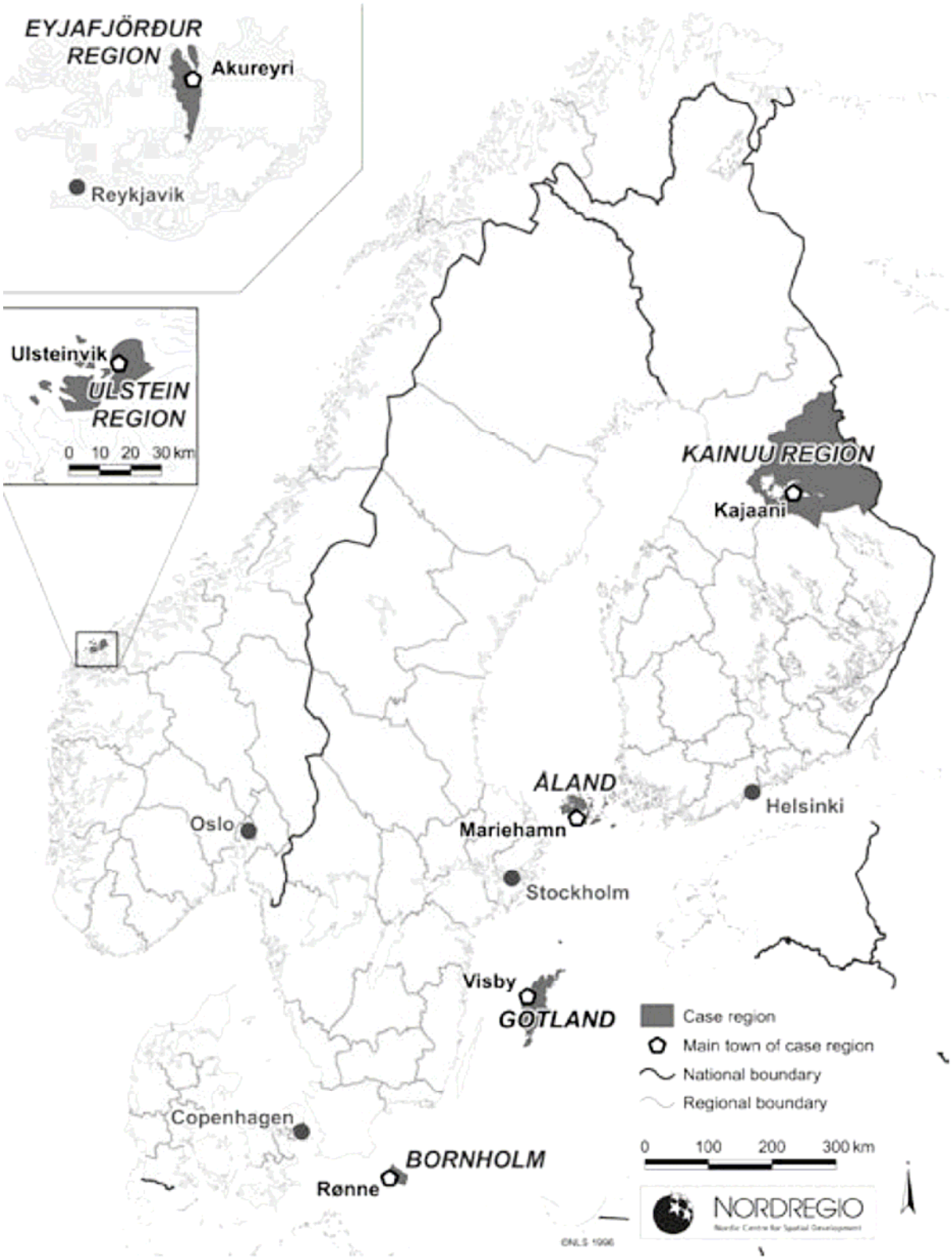

2. Att skapa sin försörjning i insulära regioner – begrepp och metoder

Hur skapar folk sin försörjning i ö-regioner och i andra mer perifera regioner där daglig pendling till andra arbetsmarknader inte är realistisk? Hur tryggar man en långsiktig försörjning i en region där det inte finns någon egentlig marknad för ens eget yrke? Syftet med den här studien har varit att ta fram en teoretiskt baserad men praktiskt förankrad kunskap och samla erfarenheter från olika slag av insulära regioner regioner. Målgruppen för projektet är tjänstemän och politiker med intresse av frågor kring arbetsmarknad och regional utveckling i ö-regioner.

2.1 Insulära arbetsmarknader

Begreppet insulära regioner omfattar inte bara ö-regioner, utan även vad man skulle kunna kalla ö-liknande regioner. När vi analyserar arbetsmarknadsförutsättningar skulle man med ö-lika regioner kunna avse regioner där daglig pendlig till närmaste ”grann-arbetsmarknad” inte är möjlig, kanske på grund av långa avstånd eller på grund av att området är omgivet av höga berg eller fjäll. De insulära arbetsmarknaderna fungerar ur vissa aspekter inte som regelrätta marknader. Där finns ofta mer okonventionella processer som styr utbudet och efterfrågan på arbetskraft.

Lokala förhållanden, traditioner och institutionella förhållanden formar de möjligheter som erbjuds regionens invånare. Men även externa faktorer har stor betydelse. Den långsiktiga strukturomvandlingen från primärnäringarna via tillverkande näringar och mot en växande såväl privat som offentlig sektor är en sådan faktor. Den växande tjänstesektorn kräver exempelvis i större utsträckning mer kvalificerad arbetskraft och arbetskraft med specialkunskaper. Andra utmaningar för de insulära arbetsmarknaderna är den demografiska utvecklingen med en allt mer åldrande befolkning och även den hårdnande internationella konkurrensen om produktionen samt de allt öppnare arbetsmarknaderna inom EU påverkar de här regionerna.

Perifera och insulära områden är dock inte det samma som att regionerna är marginaliserade eller ligger på en låg utvecklingsnivå. Flera forskare har påvisat att vissa perifera regioner och regioner utanför storstäderna kan erbjuda fördelaktiga villkor för nyföretagande. Fördelar kan vara t ex låga kostnader för företagarna och goda kommunikationer. Företagarna med mer perifera lägen utvecklar ofta effektiva nätverk, både på de formella och de informella planen, och blir effektiva när det gäller att ta vara på varandras erfarenheter (se t ex Van Horn & Harvey, 1998). Livskvaliteten i de mindre urbana regionerna kan därtill i sig vara en drivkraft för företagsamhet. Stor

grundtrygghet, bra utbud av hälsovård och utbildning samt naturen och kulturen i regionen har betydelse för företagsamheten.

Runt om i Norden finns regioner som passar in på beskrivningen ovan. Varje region försöker på basen av sina förutsättningar och i sitt eget sammanhang skapa förutsättningar för alla som bor där att finna möjligheter för långsiktig försörjning. I varje region har myndigheterna och andra nyckelaktörer sina egna åtgärdspaket. Men vad kan vi lära av varandra? Kärnfrågeställningarna i den här studien pekar på behovet att dels fokusera på de strukturella och institutionella förhållanden som råder i varje region, dels på de individer som faktiskt bor och verkar i de aktuella regionerna. Hur har dessa individer lyckats skapa en trygg försörjning?

De regioner som har ingått i studien är:

- Bornholm, Danmark
- Eyjafjörður regionen, norra Island
- Gotland, Sverige
- Kajanaland, östra Finland
- Ulsteinregionen, västra Norge
- Åland

Under en persons arbetsliv kan krävas rätt stor flexibilitet i en insulär region och individen kan få vara beredd på att röra sig inom olika delar av vad som skulle kunna kallas ett inkomst- eller försörjningssystem. Under någon period kan personen vara anställd, under någon period egenföretagare, under ytterligare någon period kan det vara studier, omskolning eller vidareutbildning som är aktuellt. Någon person kan kanske också få delar av sin försörjning via någon form av ”grå” eller ”svart” inkomst. Veckopendling kan vara ytterligare ett alternativ för att inte behöva flytta från regionen helt. I många insulära regioner är mångsyssleri vanligare än på andra arbetsmarknader, det är inte ovanligt att kombinera flera olika inkomstkällor.

2.2 Metod och upplägg av rapporten

Metoden för den här studien har utvecklats under projektets gång, gemensamt av de olika forskarna. Tre större projektmöten hölls under studiens genomförande. Dessa träffar var av stor betydelse för såväl projektets utformning och genomförande på ett likvärdigt sätt i alla sex regioner, som för analysen av resultaten och jämförelserna. Det här gäller både för analysen av de institutionella förutsättningarna och för analysen ur individperspektivet.

Analysen har baserats på två teoretiska modeller, *the transitional income market model*

(”Modell över det föränderliga försörjningssystemet”, **Figur 2**) och *the dynamics of rural areas, DORA* (”Dynamiken i glesbygdsområden”), se *Bilaga 1*. Modellerna har gett studien dess struktur och pekat ut vilka faktorer som skulle utgöra fokus i fallstudierna.

Begreppet ”*transitional labour market*” introducerades av OECD i mitten av 1990-talet och tillämpades först på nationell nivå i Europa, men har utvecklats och tillämpats även på lokala arbetsmarknader (Dahlström & Persson, 2005). I teorin kring den föränderliga arbetsmarknaden får begreppet sysselsättning en ny, bredare betydelse. Istället för att endast omfatta heltidsanställningar i långsiktiga kontrakt innebär sysselsättning snarare att man är ”anställningsbar” med stor flexibilitet vad gäller möjliga anställningar beroende på de möjligheter som erbjuds, individuella kunskaper och arbetserfarenhet. Begreppet ”transitional labour market” kan användas mycket politik – åtgärdsinriktat.

Figur 2. Modell över det föränderliga försörjningssystemet. (Dahlström & Persson, 2005, anpassad efter Schmid, 1998)

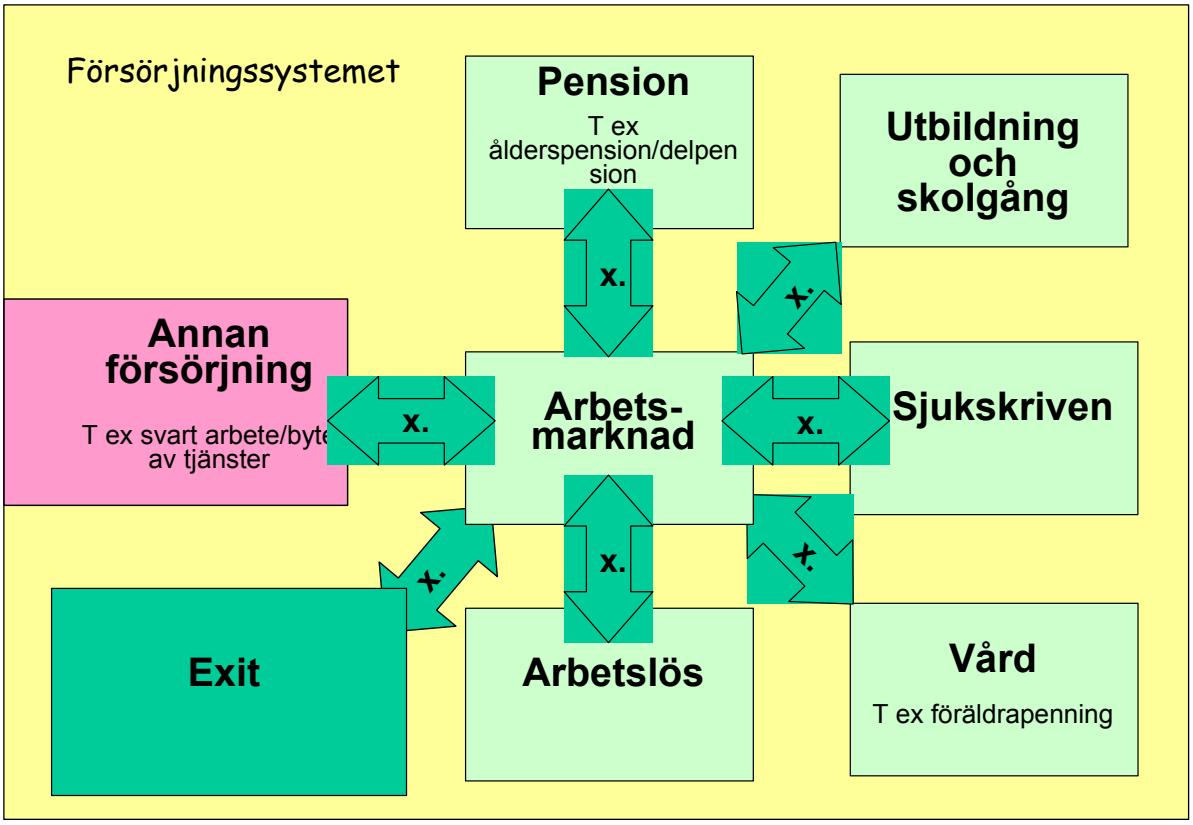

Personer i arbetsför ålder rör sig mellan olika former av aktiviteter under sin yrkesverksamma tid. Inom verksamheter med tydlig säsongvariation kan förflyttning mellan olika former av sysselsättning ske även under året. Arbetsmarknadspolitiskt är

det av betydelse att gränserna mellan de olika verksamheterna, d v s ”boxarna” i modellen inte är för skarpa, så att gränsen mellan utanförskap och innanförskap på arbetsmarknaden inte blir för svår att överstiga. I den här studien har fokus i stor utsträckning legat på individens förflyttningar dels mellan olika delar av arbetsmarknaden, dels mellan arbetsmarknaden och andra inkomstmöjligheter såsom utbildning, föräldraledighet, sysselsättning utanför marknaden och arbetslöshets-understöd. Vi har därför även använt begreppet *inkomstsystem* eller *försörjningssystem* istället för arbetsmarknad. Arbetsmarknaden är dock den viktigaste delen av inkomstsystemet. På insulära arbetsmarknader är situationer med flera inkomstkällor, olika former av mångsyssleri särskilt vanliga. Vidare är de sociala nätverken särskilt betydelsefulla, det gäller såväl de yrkesmässiga nätverken som de nätverk som utvecklas på fritiden.

DORA-modellen tar fasta på att det på den lokala och regionala nivån finns en rad mindre konkreta faktorer såsom nätverk mellan individer och institutioner, livskvalitet, levnadsstandard, lokala traditioner och historia, företagskultur, attityder etc. som påverkar utvecklingen i regionen. Även lokala aktörers och institutioners möjligheter att ta vara på dessa faktorer och förutsättningar påverkar hur utvecklingen sist och slutligen drivs framåt (Persson, 2004). Inom traditionell ekonomisk teori och ekonomisk geografi har större tyngd lagts vid mera konkreta faktorer som naturresurser, infrastruktur och investeringar, men de traditionella faktorerna räcker inte till då man ska förklara skillnaderna i ekonomisk tillväxt mellan olika regioner. För att kunna förklara skillnaderna i tillväxttakter behövs en uppsättning såväl konkreta som mindre konkreta faktorer och hur dessa faktorer samverkar i olika lokala, regionala och nationella sammanhang. De mer konkreta faktorerna analyseras vanligen med hjälp av kvantitativa metoder och statistik, medan de mindre konkreta faktorerna studeras med mera kvalitativa angreppssätt. Det handlar till exempel om hur väl de konkreta faktorerna/förutsättningarna kommer till användning i regionerna, vilken kapacitet har regionen att med olika medel nyttja de ekonomiska resurser som står till buds?

Bland de faktorer som finns med i de två teoretiska modellerna har projektet lagt särskild tyngd vid betydelsen av institutioner, socialt kapital och nätverk, human kapital samt entreprenörskap. Det vida begreppet socialt kapital har av Putnam (1993) definierats som det som karaktäriserar sociala organisationer såsom nätverk, normer, tillit och möjligheter till samarbete för ömsesidig nytta.

Alla fallstudier i projektet har betonat samma teman och baserats på en mix av statistik, publicerat material, såsom rapporter, och intervjuer med nyckelpersoner. Varje fallstudie har även byggt på de begrepp, samband och klassificeringar som de två teoretiska modeller som beskrivs ovan omfattar. När det gäller modellen om det

föränderliga försörjningssystemet har fokus legat på arbetsmarknaden, men även andra försörjningsmöjligheter behandlas. Orsakerna till varför arbetskraften rör sig mellan olika försörjningskällor är centrala för analysen: vilka är det faktorer som möjliggör smidiga och utvecklande förändringar och vilka är hindren för att systemet ska fungera friktionsfritt. Även de olika slagen av faktorer i DORA-modellen framträder i fallstudierna, och speciellt då de faktorer som främjar respektive skapar hinder för dynamiken på och omkring arbetsmarknaden.

Varje fallstudie omfattar också en biografistudie, individer har intervjuats om sin arbetslivshistoria. Den här kvalitativa studien omfattade ett urval personer med olika kvalifikationer och olika förutsättningar för att försörja sig. Särskilt sökte vi personer som hade genomgått flera förändringar under sitt yrkesliv och som hade funnit olika lösningar för att skapa sin försörjning. Vi skapade olika kategorier på basen av deras utbildningsnivå, ålder och om de var födda i regionen eller var inflyttade. Vi hade också kategorier med personer som hade startat företag respektive personer som inte var beroende av den lokala marknaden för sin försörjning, trots att de verkade i regionen. För varje kategori var målet att intervjua en man och en kvinna (se **Tabell 1** nedan).

Tabell 1. Kategorier för intervjupersonerna i arbetslivshistorierna

Kategori	Definition
Yngre lågutbildade som genomgått förändringar på arbetsmarknaden	25-40 år, lägre utbildad, har erfarenhet av olika "boxar" inom inkomstsystemet
Äldre lågutbildade som genomgått förändringar på arbetsmarknaden	Samma som ovan, men äldre
Personer i nyckelsposition på arbetsmarknaden	Person i nyckelposition/nyckelkompetens för den aktuella regionen
Infödd i regionen	Person som är född i regionen och använt sina nätverk för att försörja sig
Inflyttad som har startat företag för att skapa sin försörjning	Person som har bott i regionen minst fem år, startat livskraftigt företag
Inflyttad som jobbar inom företag inte beroende av den lokala marknaden	Person som bott minst fem år i regionen, anställd av organisation utanför regionen alt. egenföretagare som jobbar från regionen på marknader utanför.

Dessutom genomfördes en kvantitativ urvalsundersökning om nyföretagande i regionerna. Initiativet och ansvaret för den delen av studien har legat på CRT på Bornholm, men alla forskare bidrog med underlag och analyser för sina respektive regioner.

Rapporten består av sju kapitel. Efter sammanfattningen och det här introducerande kapitlet följer en kort presentation och analys av de fem studerade regionerna som Åland jämförs med. I det fjärde kapitlet behandlas den åländska arbetsmarknaden, dess särdrag och utmaningar. Det femte kapitlet diskuterar företagsetableringarnas roll för de insulära arbetsmarknaderna. Den åländska företagsamheten jämförs med de övriga regionernas entreprenörsanda. Därefter följer en samlad analys ur individperspektiv på arbetsmarknadens sätt att fungera och förutsättningarna att försörja sig i de sex

fallstudieregionerna. I det sista kapitlet sammanfattas de slutsatser och allmänna rekommendationer från projektet som har relevans för den åländska arbetsmarknaden.

3. Den insulära arbetsmarknaden - fem nordiska exempel

Som framgick i föregående kapitel handlar denna rapport om de speciella förutsättningar som råder inom den typ av arbetsmarknader som präglas av att de samtidigt är både små (litet arbetsplatsutbud) och geografiskt sett förhållandevis isolerade (begränsade möjligheter att arbetspendla till andra arbetsmarknadsregioner). Typiska exempel är ö-ekonomier som Åland, Bornholm och Gotland. Den här typen av arbetsmarknadsproblematik handlar emellertid inte bara om havsomflutna öar. På grund av dåligt utbyggd transportinfrastruktur och långa avstånd till större och mer diversifierade arbetsmarknader, uppvisar en del fastlandsregioner ofta samma sorts 'arbetsmarknadsinsularitet' som primärt brukar förknippas med öar. Exempel på detta finns framför allt bland Nordens mest perifera regioner - i de östra och nordliga delarna av Finland, i norra Sverige, Norge och bland Islands norra och östliga kustregioner.

I detta kapitel presenteras fem nordiska regioner som - i likhet med Åland - kan klassificeras som 'insulära' i arbetsmarknadshänseende: Eyjafjörđur, Ulsteinregionen, Kajanaland samt Gotland och Bornholm. I kapitlet beskrivs först kortfattat respektive regions arbetsmarknadssituation. Därefter identifieras och analyseras de egenskaper hos de studerade arbetsmarknaderna som verkar särskilt begränsande på möjligheterna till stabil försörjning eller yrkeskarriär för invånarna i dessa regioner. Intresset riktas även mot de faktorer som på ett mer positivt sätt bidrar till arbetsmarknadens utveckling i de studerade områdena. Genomgången ger underlag för efterföljande kapitels jämförande analys av motsvarande situation på Åland där gemensamma, såväl som för Åland unika, arbetsmarknadskaraktäristiska lyfts fram.

3.1 Bornholm

Det första nordiska exemplet på en - även i klassisk maritim mening - insulär arbetsmarknadsregion är Bornholm. Ön ligger strax utanför den svenska sydkusten och är därmed geografiskt isolerad från moderlandet Danmark (se **Figur 1**). Administrativt är ön sedan några år tillbaka en enda kommun som från och med 2007 även ingår som en del i den danska huvudstadsregionen. Transporterna till och från Köpenhamn, dit de flesta av öns externa kontakter går, är dyra och tidskrävande. Detta gör att daglig arbetspendling till arbetsmarknader utanför Bornholm inte är möjlig. Den huvudsakliga reguljära trafiken till och från ön går med färja direkt eller via det svenska fastlandet till Köpenhamn. Dagliga flygförbindelser finns även med den danska huvudstaden.

Bornholmarna har av tradition livnärt sig på jordbruk, fiske och turism samt en del livsmedelsindustri. På grund av nedgången inom fisket och omstruktureringar och

rationaliseringar inom jordbruk och industri, har Bornholm under de senaste decennierna uppvisat en gradvis nedgång i sysselsättningen och en förhållandevis hög arbetslöshet. Andelen arbetslösa på Bornholm är i dag ca 10 %, mot 6 - 7 % i Danmark som helhet. Befolkningens åldersstruktur är ofördelaktig med en hög andel äldre och befolkningstalet är därtill vikande. Under de senaste 25 åren har sålunda befolkningen sjunkit från strax under 48 000 till ca 43 000 invånare.

Nedgången inom den privata sektorn har lett till att den offentliga sektorn står för en även med nordiska mått mätt mycket stor andel av sysselsättningen (ca 40 %). Omstruktureringarna inom det privata näringslivet har lett till ett överskott av arbetskraft med låg kvalifikationsnivå som inte alltid är lätt att sysselsätta inom de mer expansiva tjänstenäringarna. Situationen förvärras av turistnäringens starka säsongsberoende, något som gör att denna för Bornholm så viktiga del av tjänstesektorn präglas av instabilitet och kraftiga svängningar i efterfrågan på arbetskraft. Genom betydande insatser av arbetsmarknadspolitiska åtgärder i form av utbildning, individuella utvecklingssatsningar etc, har dock antalet långtidsarbetslösa utan kontakt med arbetsmarknaden kunnat hållas på en hanterbar nivå. Å andra sidan har de stora säsongsmässiga variationerna i efterfrågan på arbetskraft skapat grupper på arbetsmarknaden som under vinterhalvåret mer eller mindre permanent är beroende av olika typer av offentligt finansierade arbetsmarknadsåtgärder. Dessa består framför allt av de yngsta och de äldsta åldersgrupperna på arbetsmarknaden, grupper som därtill ofta har en rätt svag utbildningsbakgrund.

Någon enkel lösning på Bornholms arbetsmarknadsproblem finns inte. De ansvariga myndigheternas huvudstrategi är att försöka underlätta anpassningen mellan utbudet och efterfrågan på arbetskraft genom omskolning och uppgradering av de arbetslösa eller undersysselsatta bornholmarna, och genom att stödja och uppmuntra inflyttning av personer med lämplig utbildningsbakgrund eller med intresse av att starta nya företag.

3.2 Gotland

Det andra exemplet i denna studie på en i klassisk mening insulär arbetsmarknadsregion är Gotland. Ön ligger mitt ute i Östersjön ca 90 km från den svenska kusten, något som gör att transporterna är helt beroende av sjö- eller flygförbindelser (se **Figur 1**). Bortsett från sommarens kryssningsbesök går alla förbindelser (flyg eller båt) med omvärlden till eller från det svenska fastlandet. Gotland är det enda området i Sverige som samtidigt är en kommun (Gotlands kommun) och en administrativ enhet på regional nivå (Gotlands län respektive landsting).

De gotländska huvudnäringarna har av tradition varit jordbruk och livsmedelsbaserad

småindustri. Härtill kommer en betydande, men starkt säsongberoende, turistsektor och en stor - drygt 40 % av den totala sysselsättningen - offentlig sektor (som även inkluderar en del militär personal). Med undantag för avsaknaden av en mer utvecklad fiskeritradition påminner den gotländska ekonomin med andra ord rätt mycket om situationen på Bornholm. Till skillnad från Bornholm har Gotland dock under senare tid uppvisat ett relativt stabilt befolkningstal på ca 57 000 invånare. Befolkningsrörelsen är dock negativ såtillvida att man har en nettoutflyttning av unga (åldersgruppen 16 - 29 år) och en nettoinflyttning av de äldre ålderskategorierna, något som leder till en alltmer ofördelaktig åldersstruktur.

Den gotländska ekonomin har under senare år genomgått en kraftig omstrukturering som lett till att man under det nya millenniets första fyra år förlorade över 2 000 arbetstillfällen. Detta har i sin tur lett till en stigande arbetslöshet som (inkl. offentliga arbetslöshetsinsatser, utbildningsprogram etc.) 2005 uppgick till närmare 8 %, att jämföra med drygt 6 % i Sverige som helhet. Omstruktureringen har berört offentlig såväl som privat sysselsättning. Inom den offentliga sektorn handlar problemet framför allt om nedläggningen av en större statlig militär enhet. Viss kompensation för detta har dock utgått genom utlokalisering av en del annan statlig verksamhet till Gotland samt en utbyggnad av högskoleverksamheten på ön. Inom den privata sektorn har det största problemet gällt den kontinuerligt fortgående nedgången av sysselsättningen inom jordbruket och allt hårdare konkurrens inom livsmedelsindustrin. Härtill kommer så en större företagsnedläggning inom den elektroniska industrin. Gotland har dock en betydande och på många sätt livskraftig småföretagssektor med god nyföretagaraktivitet. Problemet är att den inte expanderar särskilt mycket i termer av nya jobb.

Turismen går bra och har under senare år fått en kvalitetshöjning via olika typer av specialsatsningar, teman (medeltid) och internationella arrangemang. På samma sätt som i Bornholm präglas resenäringen dock av betydande säsongvariationer och därmed också av stora kast i arbetskraftsefterfrågan. Detta har även här medfört grupper på arbetsmarknaden som under vinterhalvåret mer eller mindre permanent, år efter år, är beroende av olika typer av offentligt finansierade arbetsmarknadsåtgärder.

Tillsamman med de negativa effekterna av omstruktureringarna och nedgången inom jordbruket och delar av industrin har detta lett till en tendens till polarisering av arbetskraften i mer eller mindre tydliga grupper av 'vinnare' och 'förlorare'. Till de senare hör framför allt lågutbildade med bakgrund inom industri och servicesektor vilka tenderar att bli allt mer permanent beroende av arbetslöshetsstöd och olika typer arbetsmarknadsprojekt. Vinnargruppen består framför allt av välutbildade personer med rätt profil på sin utbildnings- och yrkesbakgrund i förhållande till de mer expansiva

delarna av den gotländska service- och tjänstesektorn.

Den huvudsakliga strategin för att tackla Gotlands arbetsmarknadsproblem har varit, och är fortsättningsvis, att genom olika utbildningsinsatser och sysselsättningsprojekt förbättra de svagaste grupperna på arbetsmarknaden och på så sätt även minska matchningsproblemen på arbetsmarknaden. En annan viktig del i myndigheternas satsningar för att stärka den lokala ekonomin och öka arbetsplatsutbudet har varit offentliga investeringar i öns IT-infrastruktur och externa kommunikationer, samt olika insatser för att främja inflyttning av entreprenörer och mer kvalificerad arbetskraft. Man har även arbetat aktivt med att utnyttja Gotlands goda namn och rykte som attraktiv rekreations- och levnadsmiljö för att främja inte bara turistnäringen utan också inflyttningen av nya företag, entreprenörer och andra typer av 'resurspersoner'.

3.3 Kajanaland

Kajanaland (på finska Kainuu) är en region med ca 85 000 invånare som man vid första påseende knappast förknippar med begreppet "insularitet". Kajanaland är nämligen ingen ö. Regionen ligger inte ens vid kusten utan finns långt inne i inlandet vid den rysk-finska gränsen i nordöstra Finland (**Figur 1**).

Läget invid den ryska gränsen med de långa avstånden till alternativa arbetsmarknader i övriga delar av Finland gör dock att Kajanaland i arbetsmarknadshänseende kan betraktas som en "ö". Restiderna med bil till närmast liggande arbetsmarknadsalternativ på i genomsnitt 2-3 timmar (eller mera under vinterförhållanden) omöjliggör i realiteten - på samma sätt som för Bornholm och Gotland - daglig arbetspendling över regiongränsen. Samtidigt har regionens stora landareal och glesa bebyggelse medfört en uppsplittrad intern arbetsmarknad bestående av en mängd olika, ofta mycket små, pendlingsområden.

Under en försöksperiod från och med 2005 till och med 2012 har Kajanaland, som första finska region, erhållit en form av begränsad självstyrelse med ökat regionalt ansvar över främst sjukvårds- och utbildningsfrågorna, men i viss mån även den regionala utvecklingspolitiken.

Kajanaregionen har åtminstone ända sedan slutet av 1960-talet haft ett negativt flyttningsnetto. Detta har dock motverkats av ett födelseöverskott. Sedan mitten av 1990-talet har även födelsenettot blivit negativt, varför regionen under senare år uppvisat en folkminskning i storleksordningen 500 - 1 000 personer per år. Under den allra senaste tiden har flyttningsnettot blivit mer positivt. Det är dock ännu för tidigt för att kunna veta om detta är början på en långsiktigt mer positiv utveckling eller om det

bara är en tillfällig förbättring. Åldersstrukturen är ofördelaktig med en jämfört med riksgenomsnittet mycket stor andel av befolkningen i åldrarna över 60 år.

Kajanas ekonomiska struktur bär typiska drag för en ruralt präglad nordisk utkantsregion med ett förhållandevis stort beroende av primärsektorn (inkl. skogsbruk), enklare industriproduktion och - inte minst - offentlig sysselsättning. Besöksnäringen spelar inte alls samma roll som på Bornholm och Gotland. Detta betyder att nedgången inom jordbruket och industrisysselsättningen inte kunnat vägas upp av tjänstenäringarna. Regionen har dock förhållandevis många egenföretagare. Trots detta så har den ändå Finlands lägsta per capita-aktivitet när det gäller nystartade företag. Arbetsmarknaden uppvisar därför föga överraskande, på samma sätt som befolkningstalet, en klart vikande tendens. Arbetslösheten är mycket hög: ca 20 % (mot ca 10 % i Finland som helhet).

Trots betydande offentliga insatser, inte minst inom utbildningssektorn och besöksnäringen, har den vikande sysselsättningen och den permanent höga arbetslösheten lett till en situation där, för nordiska förhållanden, betydande grupper av lågutbildade eller annars socialt marginaliserade grupper är mer eller mindre permanent utestängda från arbetsmarknaden. Vid sidan av de mer offensiva 'infrastrukturella' framtidssatsningarna, är myndigheternas huvudstrategi för att skapa bättre balans på arbetsmarknaden och förbättra det ekonomiska klimatet, olika typer av sysselsättningsprojekt, omskolning av arbetskraft med felaktiga eller förlegad kompetens, kampanjer för nystart av företag och inflyttning av entreprenörer och kvalificerad arbetskraft - precis som i fallen Bornholm och Gotland.

3.4 Eyjafjörður

Som framgår av ortnamnet är Eyjafjörður-regionen ett bosättningsområde kring en fjord, Eyjafjörður (**Figur 1**). Fjorden är 60 km lång och skär djupt in i den nordisländska kusten. Huvudorten i regionen heter Akureyri som med sina ca 16 500 invånare inte bara är Islands näststörsta stad utan också helt dominerar Eyjafjörður-områdets ekonomi. I regionen utanför Akureyri finns sålunda bara ca 5 000 av Eyjafjörðurs totalt knappa 22 000 invånare. Regionens avskilda och transportmässigt svåråtkomliga läge mellan havet i norr och det av vulkaner, fjäll och is täckta isländska inlandet i söder gör att regionen i arbetsmarknads- och tranporthänseende i hög grad påminner om en ö. Det tar minst 4,5 timmar (ofta längre) att ta sig med bil från Eyjafjörður till de större och mer befolkningstäta områdena kring den isländska huvudstadsregionen. För affärsresenärer och 'mötespendlare' inom den offentliga sektorn finns det dock dagliga flygförbindelser mellan Akureyri och Reykjavik.

Eyjafjörður-området har ingen särskild regional myndighetsnivå. På Island finns det nämligen bara två administrativa nivåer av betydelse: den nationella statliga nivån och den lokala kommunnivån. Eyjafjörður omfattar för närvarande nio självständiga kommuner. Diskussioner pågår dock om möjliga kommunsammanslagningar i regionen.

Eyjafjörður-regionen har av tradition varit starkt beroende av jordbruk, och den betraktas fortfarande av islänningen i gemen som en typisk jordbruksbygd. Detta har även gett underlag för en för isländska förhållanden rätt betydande livsmedelsindustri (främst mejeri- och köttproduktion). Akureyri har därför uppfattats som något av ett industriellt centrum. Under den andra halvan av 1900-talet har fisket gått starkt framåt och därmed kommit att komplettera råvaruunderlaget för regionens redan tidigare aktiva livsmedelsindustri. Regionens industrisektor har av tradition dominerats av ett fåtal, för isländska förhållanden, stora företag. Detta har gjort att egenföretagartraditionerna är rätt svaga, något som visar sig i det faktum att Eyjafjörður har den lägsta nyförtagarfrekvensen av samtliga här studerade regioner. Å andra sidan uppvisar de företag som ändå startas en positiv utveckling med en i förhållande till övriga här studerade regioner god sysselsättnings- och omsättningstillväxt.

Precis som på andra håll i Norden har sysselsättningen inom jordbruket undan för undan minskat. Livsmedelsindustrin har utsatts för växande importkonkurrens, rationaliseringar och även en del större företagsnedläggningar. Sedan början av 1980-talet har regionens industriella bas krympt väsentligt. Samtidigt har dock fisket med vidhängande förädlingsindustri och internationella handel med fiskprodukter fortsatt att gå bra och även i viss mån kunnat utvidgas. Även handeln och de privata tjänstenäringarna har under senare år uppvisat en positiv utveckling. En annan viktig framgångsfaktor har varit etableringen, och den därefter mycket snabba tillväxten, av en fungerande högskole- och forskningsverksamhet i regionen, Akureyri Universitet. Detta har skapat en hel del nya högkvalificerade jobb inom den offentliga sektorn som trots detta, med ca 30 % av sysselsättningen, ändå inte blivit överstor.

Med draghjälp från det allmänt expansiva ekonomiska klimatet inom den isländska ekonomin som helhet och en god global efterfrågan på fisk och fiskprodukter har regionens tillväxtbranscher under senare år gett en hyfsad styrfart på ekonomin och därmed också arbetskraftsefterfrågan. Arbetslösheten på knappa 3 % är visserligen något över det nationella genomsnittet, men ändå med internationella och nordiska mått mätt mycket låg. Sedan år 2000 föreligger även ett mindre överskott i flyttningsrörelsen.

Ett problem är de rätt stora inomregionala skillnaderna i utvecklingen av det expansiva regioncentret (Akureyri) och de mer perifera delarna av Eyjafjörður. Ett annat och betydligt större problem är dock - precis som i samtliga här studerade regioner -

'matchningen' mellan den växande efterfrågan på välutbildad och i vissa fall högspecialiserad arbetskraft inom de offentliga såväl som privata delarna av tjänstesektorn å den ena sidan, och den friställda mer lågutbildade arbetskraften inom jordbruk och industri. Detta problem har under senare år, trots en positiv ekonomisk utveckling av Eyjafjörur-regionen, visat sig i ett växande antal arbetsmarknads-relaterade förtids- och sjukpensioneringar.

3.5 Ulstein

Det femte och sista exemplet på en insulär nordisk region skiljer sig från de föregående på så sätt att den varken är en större ö ute i havet (Gotland, Bornholm) eller ett fastlandsområde som på grund av långa avstånd eller andra geografiska hinder har mycket små möjligheter till daglig arbetspendling över regiongränsen (Kajanland, Eyjafjörður). Ulsteinregionen består nämligen av en mindre grupp nära liggande öar tätt inpå den norska västkusten strax söder om Ålesund (**Figur 1**). Närheten till fastlandet med frekventa färjturer och snabbgående passagerarbåtar möjliggör ett större pendlingsutbyte med fastlandet är vad som är fallet för Bornholm och Gotland. En tunnel till fastlandet är dessutom snart färdig att tas i bruk (2007), något som på ett påtagligt sätt kommer att öka kopplingarna mellan Ulsteinregionen och arbetsmarknaden på det närliggande fastlandet. Hittills har dock Ulsteinområdet i allt väsentligt fungerat som en relativt sluten, "insulär", arbetsmarknadsregion med begränsat pendlingsutbyte med arbetsplatsutbudet på fastlandet.

Ögruppen består av två större öar avskilda från varandra med ett smalt sund plus ytterligare två närliggande, men betydligt mindre, ö-samhällen. Dessa fyra öar med en sammanlagd befolkning på drygt 22 000 personer utgör samtidigt fyra självständiga kommuner. Ögruppen har ingen egen sammanhållande regional administration utan ingår i en större fastlandsbaserad region (Møre og Romsdal fylke). Trots detta har Ulstein-öarna en stark regional identitet med rötterna i en gemensam kultur som ursprungligen utvecklats ur det fiske och småskaliga jordbruk som av tradition dominerat öbornas näringsfång. Ulsteins identitet genomsyras därmed av fiskar- och småbrukarsamhällets ofta förekommande inslag av "gör-det-själv-anda" samt arbetsamma och "puritanska" livsstil. Föga överraskande uppvisar också Ulstein en jämfört med samtliga övriga fallstudieregioner exceptionellt hög frekvens nystartade företag per capita.

Det är också ur fiskerinäringens behov av högklassiga fiskebåtar och nödvändigt fartygsunderhåll på varv och slipar som Ulsteins näringsliv härstammar. Regionen har nämligen med rötterna i dessa behov sedan början av 1900-talet gradvis utvecklat en allt mer avancerad varvsindustri med kunder från hela världen - inklusive Åland. Dess

kluster av varvsföretag med underleverantörer är även långt utanför Norge erkänt för sina högklassiga nybyggen för fiskerisektorn och delar av sjötransportsektorn. Som en följd av allt hårdare internationell varvskonkurrens har denna kompetens vidareutvecklats till nya men nära liggande specialiteter som fartygsdesign och produktion av avancerad maritim utrustning. Ulsteinregionen betraktas därför idag allmänt som Norges främsta marinindustriella kluster. Tack vare den utvecklade maritima industrin är andelen sysselsatta inom tillverkningsindustrin i Ulsteinregionen långt högre än i de fyra övriga här granskade nordiska regionerna - drygt 30 % (att jämföra med drygt 10 % på t ex Gotland och Bornholm).

Den framgångsrika maritima industrin i kombination med ett stabilt fiske och en generellt sett god norsk ekonomi och resursstark offentlig sektor har lett till låg arbetslöshet (2-4 %) och fram till millennieskiftet även inflyttning och växande befolkningsunderlag. Periodvis har industrin drabbats av arbetskraftsbrist, något som lett till import av utländsk arbetskraft. Som en följd av ökad internationell konkurrens med påföljande nedskärningar i den traditionella varvsnäringen fick Ulstein dock under åren 2000 - 2004 uppleva en arbetsmarknadsförsämring som ledde till viss utflyttning och ett stagnerande befolkningstal. Samtidigt har det dock skett en expansion av övrig marinrelaterad industri (fartygsutrustning etc) som under den senaste tiden börjat ge utdelning i stigande sysselsättning och en stabilare befolkningsutveckling. Den starka världskonjunkturen har även lett till en viss återhämning inom regionens varvsindustri.

En för regionen viktig arbetsmarknadsproblematik ligger i den stora konjunkturkänslighet som präglar den av den globala sjötransportefterfrågan så beroende varvsindustrin. Ett annat problem är de förskjutningar i efterfrågan på arbetskraftens kompetens som den pågående omstruktureringen av den industriella basen från traditionell varvsproduktion till fartygsdesign samt utveckling och produktion av avancerad maritim utrustning medfört. Detta leder till växande krav på arbetskraft med en kompetensnivå och inriktning som den inom den traditionella varvsindustrin friställda arbetskraften inte alltid besitter.

Lika litet som på annat håll ute i Nordens många regioner med denna typ av struktur- och matchningsproblem på arbetsmarknaden finns det här någon enkel lösning på problemen. Myndigheternas huvudstrategi är att försöka underlätta anpassningen mellan utbudet och efterfrågan på arbetskraft genom omskolning och uppgradering av de arbetslösa eller undersysselsatta samt genom att stödja och uppmuntra personer som vill starta nya företag. Behovet att möta rationaliseringstrycket inom varvsindustrin med utveckling av nya produkter och mer avancerad tjänsteintensiv produktion har också fått myndigheterna att rikta ett växande intresse mot bättre kontakter med relevanta nationella utbildnings- och forskningsmiljöer samt stimulering av det lokala

'innovationsklimatet' på öarna.

3.6 Litenhet, avskildhet och speciella näringstraditioner

Flertalet av de arbetsmarknadsproblem - men också positiva möjligheter - som redovisats ovan hänger nära samman med tre grundläggande egenskaper hos de studerade regionerna: den lilla skalan, den geografiska avskildheten och den typ av näringsliv som av tradition präglat respektive region. Samtliga dessa tre faktorer har stor, för att inte säga avgörande, betydelse för arbetsmarknadens sätt att fungera och utvecklas i de här granskade fem nordiska "utkantsregionerna".

Om vi börjar med den lilla skalan, alltså det faktum att samtliga fem regioner är befolkningsmässigt små, så har detta flera påtagliga konsekvenser för det sätt på vilket deras arbetsmarknader fungerar. Effekterna är positiva såväl som negativa. På den positiva sidan hittar man framför allt den lilla arbetsmarknadens lätta överblickbarhet och möjlighet till smidiga, ofta informella och personliga, kontakter mellan företagen och den lokalt tillgängliga arbetskraften. I åtminstone en av de studerade regionerna (Kajanaland) är de sociala nätverken till och med viktigare för spridningen av information om olika jobbmöjligheter än den officiella arbetsförmedlingen. Samhällets småskalighet främjar även nära kontakter mellan näringslivet och de yrkesutbildande delarna av regionens skolsystem, något som inte minst märks i t ex Ulsteinregionen.

Men den lilla skalan medför även en del negativa arbetsmarknadskonsekvenser. Viktigast bland dessa är det begränsade arbetsplatsutbudet. Detta är särskilt märkbart inom mer specialiserade och/eller kvalificerade yrkesområden. Det här leder i sin tur till att den så viktiga mer välutbildade delen av regionens arbetskraft tenderar att söka sig till andra arbetsmarknader med större arbetsplatsutbud. Detta försvårar även rekryteringen av arbetskraft till i regionen mer vanligt förekommande yrkesområden eftersom det reducerar karriärmöjligheterna för hushållets övriga försörjare. Den här typen av skalnackdelar drabbar i varierande grad samtliga här granskade nordiska regioner. På Bornholm ser den lilla skalan även ut att ha fått en annan typ av negativa indirekta arbetsmarknadseffekter. Här har nämligen de danska kraven på ett relativt stort befolkningsunderlag för statliga satsningar på högskoleverksamhet lett till mycket dålig tillgång på högre utbildning i regionen.

Även den andra i sammanhanget så avgörande faktorn, den geografiska avskildheten, har sina negativa såväl som positiva arbetsmarknadseffekter. Samtliga granskade regioner har genom sin relativa isolering utvecklat en stark egen identitet, en positiv faktor som tenderar att medföra stark uppslutning kring den egna regionens intressen gentemot statliga myndigheter, god intern social kontroll och, inte minst, en stabil

arbetsstyrka med hög arbetsmoral och förståelse för företagens behov av goda verksamhetsbetingelser och lönsamhet. Detta är för företagen och näringslivet positiva egenskaper hos regionens sociala kapital, något som framkommer särskilt tydligt i studiens två mest industrialiserade regioner (Ulstein- och Eyjafjörðurregionen). Den tydliga egna identiteten verkar också - särskilt om den kombineras med den turistiska attraktionskraft som öar så ofta tycks besitta - bidra till en i omvärlden positiv bild av regionen, något som gör att inte minst Bornholm och Gotland uppfattas allmänt taget som bra 'varumärken'.

Den geografiska avskildheten har dock även negativa effekter. Det mest påtagliga insularitetsproblemet är de begränsade, i de flesta fall närmast obefintliga, möjligheterna till arbetspendling över regiongränsen. Det här hindrar den typ av anpassning mellan utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden som en mer omfattande daglig in- och utpendling över regiongränsen möjliggör. Matchningsproblematiken mellan efterfrågan på vissa typer av arbetskraft och den i regionen befintliga arbetskraftsreserven försvåras därmed väsentligt. Den "regionförstoring" via växande pendlingsomland och därmed sammankoppling av tidigare från varandra avskilda regionala arbetsmarknader som i dag är en uttalad strategi i flera nordiska länder för att uppnå mer robusta regioner, är alltså ingen framkomlig väg för de fem här granskade regionerna. Till detta kommer så det faktum att det geografiskt avskilda läget i sig även medför dyra och mindre flexibla transporter till och från omvärlden, något som i sin tur minskar det regionala näringslivets konkurrenskraft.

Den tredje och sista kritiska faktorn bakom de studerade regionernas arbetsmarknadsproblematik är mer diffus till sin karaktär och har därmed också bredare och kanske också mindre tydliga - men för den skull inte mindre viktiga - effekter på den regionala arbetsmarknaden. Det handlar här om de mer djupgående effekterna av den speciella typ av näringsliv som invånarna av tradition fått sin utkomst från. En regional ekonomi som av tradition byggt på småskaligt jordbruk och fiske saknar ofta industriell kapacitet såväl som erfarenhet av mer kvalificerad tjänsteproduktion i större skala. Det här gör att sysselsättningen drabbas av den allmänna nedgången inom primärnäringarna samtidigt som det ofta saknas rätt kompetens och näringslivstraditioner för att i tillräcklig utsträckning dra igång nya företag inom de idag expanderande tjänstenäringarna. Detta är typiskt för öar som Bornholm och Gotland, men också för fastlandsbaserade glesbygdsregioner som Kajanaland.

Om näringslivet av tradition är mera inriktade på industriell verksamhet, som t ex Ulstein- och Eyjafjörður-regionerna, så ser situationen annorlunda ut. Bygger de industriella traditionerna på aktivt entreprenörskap och kvalificerad arbetskraft - och verksamheten dessutom är inriktad på produkter med god internationell efterfrågan - så

finns det goda möjligheter att utveckla en väl fungerande regional ekonomi och arbetsmarknad. Ulstein är ett bra exempel på en sådan regional ekonomi.

Om industritraditionen, som i fallet Eyjafjörđurs livsmedelsindustri, är mera kopplad till en internationellt konkurrensutsatt produktion med vacklande lönsamhet och ständiga strukturrationaliseringar, så är dock förutsättningarna betydligt sämre. För Eyjafjörður har problemen dessutom förvärrats av att regionens industrisektor dominerats av ett fåtal förhållandevis stora företag. Förutom att de negativa sysselsättningseffekterna av nedgången inom industrin slagit hårt mot regionens arbetsplatsutbud, så har storbolagsdominansen försämrat förutsättningarna för en konkurrenskraftig småföretagssektor och lett till allmänt sett svaga entreprenörstraditioner. Detta har i sin tur minskat möjligheterna till kompensation genom nyföretagande i mer framtidsorienterade branscher.

Arbetsmarknadsproblematiken liknar i detta fall rätt mycket den som gäller i av tradition mer primärnäringsorienterade regioner som Bornholm och Gotland. Nedgången inom en tidigare basnäring har lett till minskad arbetskraftsefterfrågan och problem med matchningen mellan den friställda arbetskraften och en växande efterfrågan på en helt annan typ av arbetskraft inom de mer tjänsteorienterade delarna av ekonomin. De två ö-regionernas småskaliga primärnäringsproduktion har dock lett till en större beredskap att starta nya företag, något som bidragit till att underlätta omstruktureringsproblemen på deras arbetsmarknader.

4. Den åländska arbetsmarknaden - särdrag och utmaningar

Till skillnad från samtliga fem ovan redovisade insulära arbetsmarknadsregioner är Åland ett självstyrt ö-samhälle. Den egna regeringen och lagstiftande församlingen har därmed ett betydligt större arbetsmarknadspolitiskt handlingsutrymme än de lokala och regionala myndigheterna inom de övriga här studerade regionerna. En viktig begränsning i sammanhanget är dock att den egna åländska lagstiftningsbehörigheten är svagt utvecklad inom det ekonomisk-politiska området.

När det gäller de små möjligheterna till arbetspendling ("insularitetsfaktorn") och den begränsade storleken på ekonomi och befolkning ("småskalighetsfaktorn") är den åländska situationen dock rätt likartad de andra regionerna i denna studie. De viktigaste skillnaderna finns här i den interna administrativa och geografiska fragmenteringen med sexton självständiga kommuner samt ett vidsträckt och glesbebyggt skärgårdsområde med betydande interna kommunikationsbarriärer.

4.1 Den åländska befolkningsdynamiken

Den åländska befolkningen uppgår i dag till ca 26 800 personer. Som i flertalet andra länder runt om i Norden och Europa är rätt stora åldersgrupper på väg mot pensionering samtidigt som födelsetalen sjunker. Omkring 40 % av befolkningen är bosatt i Mariehamn medan ungefär 50 % bor på landsbygden med möjlighet till dagligt pendlingsutbyte (bil/buss) med Mariehamn. Resterande knappa 10 % bor i skärgården utan fast vägförbindelse med fasta Åland och därmed också i stort sett utan möjlighet till dagligt pendlingsutbyte med Mariehamn. Befolkningen i de sexton kommunerna varierar från ca 130 (Sottunga) till ca 10 800 (Mariehamn).

Sedan 1980 har Åland uppvisat en växande inflyttning, något som också medfört en trendmässigt växande befolkning. Den externa flyttningsrörelsen har blivit allt viktigare för utbudet av arbetskraft på Åland. Under åren 1990 - 2004 var nettoinvandringen till Åland sålunda i genomsnitt 0,38 % av befolkningen, en relativ befolkningstillväxt i nivå med tillväxten sydvästra Finland och Mälarregionen. Under perioden 1980 - 2004 stod nettoinflyttningen för hela 65 % av befolkningstillväxten.

Flyttningsrörelsen har därmed blivit ett sätt att komma förbi de svårigheter att hitta rätt balans mellan utbud och efterfrågan på en så pass liten och geografiskt avgränsad arbetsmarknad som den åländska. Arbetslösheten och nettoinflyttningen samvarierar också väl med varandra. Flyttningsrörelsen har genomgående en öst-västlig riktning i den meningen att huvuddelen av inflyttningen kommer från Finland medan huvuddelen

av den åländska utflyttningen går till Sverige (ÅSUB, 2004c).

Den relativt sett omfattande inflyttningen gör att Åland liknar mera på ett urbant tillväxtcenter än den typiska utkantsregion med ekonomiska problem och befolkningsnedgång som det perifera läget ute i Östersjön annars skulle tyda på. Viktiga faktorer bakom den starka åländska utvecklingen är framför allt den starka sjöfartsnäringen (se vidare nedan) och en under 1990-talet snabbt expanderande offentlig sektor (Kinnunen, 2005).

Den begränsade befolkningsstorleken gör att flyttningsrörelsen på sikt kan leda till betydande förändringar i Ålands befolkningssammansättning. Migrationen är därför också en avgörande faktor när det gäller storleken och kvaliteten på den tillgängliga arbetskraften. En studie som baserats på en enkät till inflyttare och utflyttare visade att de unga åldersgrupperna var överrepresenterade bland de infödda ålänningar som flyttat bort från Åland. Samtidigt visade det sig att pensionärerna var ett betydande inslag bland återflyttarna (Brunnström, 2003). Detta stämmer väl med Althaus (2004) 'livscykelmodell', där utflyttning från hemorten under den yrkesaktiva delen av livet och därefter återflyttning i samband med pensioneringen är ett livsval som passar många.

I ett längre tidsperspektiv har dynamiken i den åländska befolkningsrörelsen varit rätt så påtaglig. Under 1950- och 1960-talen drabbades Åland sålunda av en kraftig utflyttning till Sverige. Orsaken var en allmän sysselsättningsnergång inom primärnäringarna som inte fullt ut kunde kompenseras av tillväxten inom främst tjänsteringarna. Nedgången inom jordbruket och fisket drabbade framför allt skärgårdskommunerna där befolkningstalen gick ner kraftigt. Från och med 1970-talets början har dock Ålands befolkningstal, främst tack vare en växande inflyttning, varit växande. Med upp emot var tredje bosatt inflyttad - varav ungefär 70 % från Finland - är Åland i dag faktiskt ett av Nordens mer 'invandrartäta' områden.

Inflyttningen och befolkningstillväxten har dock varierat avsevärt mellan Ålands olika regioner och kommuner. Medan Mariehamn och landsbygdskommunerna på fasta Åland generellt sett uppvisar en växande befolkning, har befolkningstalen sedan 1950- och 1960-talets stora utflyttningsvåg fortsatt att sjunka eller stagnerat inom skärgårdsregionen. De verkliga vinnarna har dock varit de större landsbygds-kommunerna kring Mariehamn. Mariehamns tre närmaste grannkommuner har sålunda ökat sitt sammanlagda befolkningstal med hela 80 % under perioden 1970 - 2004. Bakom dessa tre kommuners snabba befolkningstillväxt ligger deras starka koppling till den expansiva arbetsmarknaden i Ålands politiska, administrativa och ekonomiska centrum, alltså Mariehamn. Den här expansionen av den i realiteten Mariehamnsbaserade arbetsmarknaden har idag växt ut till att omfatta i stort sett

samtliga faståländska kommuner inom bekvämt pendlingsavstånd från staden (Hovgaard, Eythórsson & Fellman, 2004).

4.2 Sjöfartssektorns betydelse

Åland är starkt beroende av ett smidigt utbyte av varor och tjänster med omvärlden. Inom många sektorer är självförsörjningsgraden låg och den åländska marknaden för liten för att ensam skapa underlag för en lönsam produktion. Ålands geografiska läge mellan två av Nordens viktigaste ekonomiska centra (Stockholm med Mälardalen och Helsingfors med sydvästra Finland) har också medfört ett starkt beroende av utvecklingen i dessa två regioner, något som leder till stora fluktuationer i de åländska arbetsmarknadsförutsättningarna. Å andra sidan har läget mitt i sjötransportleden mellan dessa två centra varit av stor betydelse för utvecklingen av den så viktiga åländska rederinäringen.

Tack vare efterfrågan på fungerande sjötransporter i det egna närområdet har ålänningarna nämligen lyckats med konststycket att vända sin kanske största ekonomisk nackdel - det insulära läget - till en av sina viktigaste konkurrensfördelar, nämligen förmågan att bedriva en effektivt fungerande kommersiell sjöfart. Den här utvecklingen startade redan under 1800-talet då man började sälja fraktkapacitet på egna skutor i trafik mellan större urbana centra i Sverige och Finland. Under 1900-talets första hälft utvecklades den åländska sjöfarten till en omfattande transocean fraktsjöfart, och i början av 1960-talet banade åländska redare väg för det färjtrafikkoncept som sedan dess dominerat sjötransporterna mellan Sverige, Åland och Finland (ÅSUB, 2002 a). Resultatet av denna utveckling är ett välmående samhälle med en förhållandevis stark, i huvudsak serviceproducerande, ekonomi där sjöfarten är det dominerande inslaget. Ålands bruttonationalprodukt och nationalinkomst per capita är sålunda ca 30 % respektive 25 % högre än i Finland. Även om man utvidgar jämförelsen till att omfatta samtliga nordiska länder ligger Åland i topp (ÅSUB, 2004 a).

En närmare titt på den åländska ekonomins branschstruktur bekräftar tyngden hos sjötransportsektorn. Som framgår av **Figur 3** står transportsektorn (som till mer än 90 % består av sjöfart) för runt 30 % av det samlade förädlingsvärdet och nästan 20 % av sysselsättningen. Den åländska rederinäringen kan något förenklat indelas i tre huvudsakliga segment: färjtrafik, kryssningsverksamhet och fraktsjöfart (ÅSUB, 2002a). Passagerar- och bifärjetrafiken på rutterna till och från Åland är av stor betydelse för den landbaserade åländska turismen. Färjrederierna är också mycket stora arbetsgivare för ombordanställda såväl som landbaserad rederikontorsanställda. Kryssningsfartygen är flytande hotell med stor efterfrågan på ombordanställda samtidigt som de ger betydande efterfrågeeffekter på olika typer av landbaserade

underleverantörer. Däremot har de liten effekt på den landbaserade turismen. Det åländska frakttonnaget opererar runt hela jordklotet med en besättning som främst rekryteras på den internationella sjöarbetsmarknaden. Befälet rekryteras dock i stor utsträckning på Åland och huvuddelen av kontors- och ledningsfunktionerna finns i Mariehamn.

Figur 3. BNP och sysselsatta enligt näringsgren 2004, procent

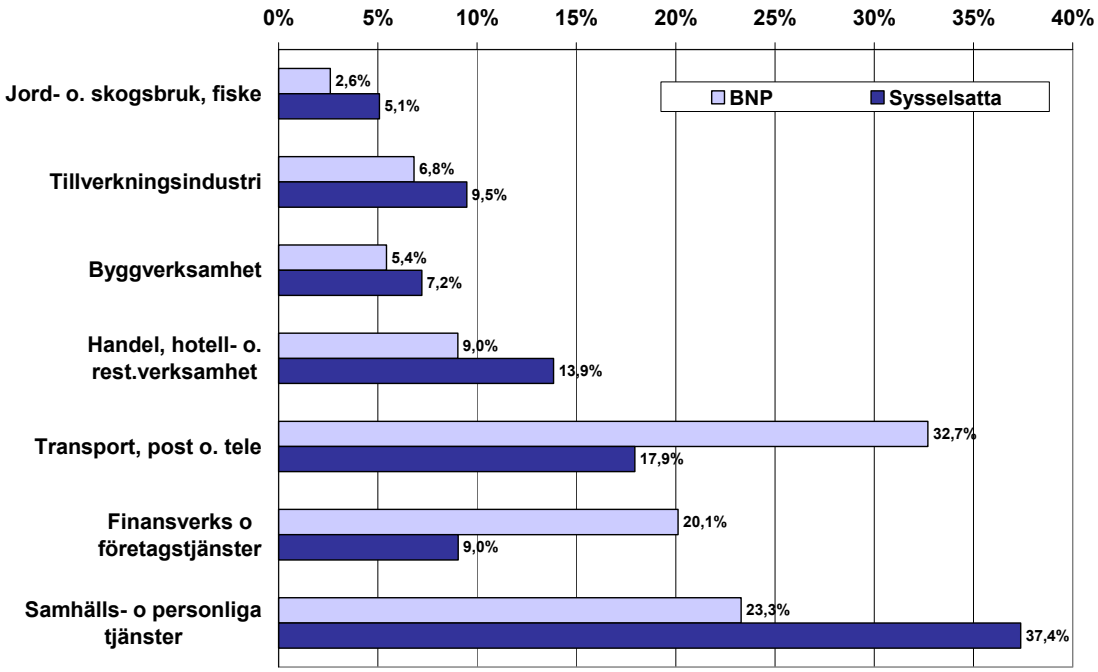

Under senare år har delar av den åländska rederinäringen brottats med lönsamhetsproblem och växande internationell konkurrens. Detta gäller främst de av tax free ombordförsäljning så beroende färjrederierna som också är den del av sjösektorn som har störst betydelse för den åländska arbetsmarknaden. De viktigaste negativa förändringarna i de åländska rederiernas verksamhetsmiljö kan sammanfattas i följande fyra punkter (Kinnunen, 2005):

- Lägre statsskatt och därmed även sänkta "landpriser" på alkoholdrycker i Finland (och i mindre utsträckning även i Sverige)
- Minskade restriktioner för privat införsel av alkoholdrycker från EU-länder med låga alkoholskatter
- Växande konkurrens från nya konkurrenter med mycket låga bemanningskostnader inom passagerartrafiken på Östersjön
- Ökad internationell konkurrens inom för åländska rederier viktiga delar av den

nordiska delar av fraktmarknaden

Den stora sjötransportsektorn, turismen och övriga landbaserade tjänstenäringar (inkl. offentlig sektor) gör Åland till en utpräglad serviceekonomi - hela 80 % av förädlingsvärdet härrör sålunda i en eller annan form från tjänstenäringarna. Resterande delar av ekonomin består av primärnäringarna, byggverksamhet och en liten men till vissa delar rätt avancerad exportindustri (**Figur 3**).

Utan att här gå närmare in i detalj i den åländska ekonomins struktur och tillväxtmönster så står det med andra ord klart att sjöfarten, och då inte minst de stora färjrederikoncernerna, är av strategisk betydelse för den åländska arbetsmarknadens utvecklingsförutsättningar. Samtidigt måste det även framhållas att huvuddelen av de åländska företagen är mycket små - ofta enmansbolag - verksamma inom främst servicesektorn (inkl. turism) , men även inom bygg och industri samt primärnäringarna. Många av dessa - men långt i från alla - startade som leverantörer av specialiserade produkter eller tjänster till rederierna. Rederinäringen har även öppnat upp för ett brett nätverk av marknadskontakter för specialiserade underleveranser till internationell shippingindustri. Även inom delar av den åländska industrin har några större företag och företagsgrupper växt fram under de senaste decennierna.

Det typiska åländska småföretaget är en familjeangelägenhet med någon enstaka anställd. Med undantag för passagerarsjöfarten finns den här typen av riktigt små 'mikroföretag' inom samtliga delar av näringslivet. De senaste årens nystartade företag återfinns dock framför allt inom den snabbt växande sektorn med olika typer av service och personliga tjänster.

Den långsiktiga tillväxten inom den privata sektorn är alltså beroende av några få stora företag och de kringaktiviteter som dessa genererar å den ena sidan - och ett förhållandevis brett spektrum av många mycket små företag å den andra sidan. Det här betyder att båda de två huvudsakliga former av ekonomisk tillväxt som brukar identifieras inom forskningen är viktiga för Åland, nämligen entreprenörsdriven tillväxt inom småföretagssektorn samt den mer rutinmässiga tillväxten inom ett begränsat antal stora och framgångsrika bolag (ÅSUB, 2004 d).

4.3 Arbetsmarknad och arbetskraftsutbud

Ålänningarnas sysselsättningsnivå är internationellt sett hög. Andelen sysselsatta i de arbetsmarknadsaktiva åldrarna (16-64) var 2002 hela 78,2 %. Männen är i högre grad än kvinnorna egna företagare liksom mer vanligt förekommande inom de manuella yrkena. Bland de högre tjänstemännen närmar sig kvinnorna nu samma andel som

männen, men bland de lägre nivåerna i tjänstemannahierarkin är kvinnorna fortfarande mer vanliga än männen (ÅSUB, 2004 a). Om man ser till de olika branscherna så dominerar kvinnorna inom den offentliga servicen medan männen är den stora gruppen arbetstagare inom transportsektorn. Den manliga arbetskraften dominerar även inom byggverksamheten, tillverkningsindustrin och energisektorn.

På grund av det stora antalet turister under sommaren är servicebranschen beroende av utifrån kommande arbetskraft under den här delen av året. En annan omständighet som påverkar den åländska arbetsmarknadsdynamiken är språkgränsen mellan Åland och Finland som i viss mån begränsar arbetskraftsutbytet mellan Åland och grannregionerna i öster.

Behovet av utifrån rekryterad arbetskraft inom vissa delar av ekonomin har även ökats av ålänningarnas generellt sett höga sysselsättningsgrad och låga arbetslöshet. Under senare år har arbetslösheten legat kring internationellt sett mycket låga 2 %, med andra ord praktiskt taget full sysselsättning. Arbetslösheten varierar dock något mellan kvinnorna och männen. Kvinnornas arbetslöshet var under 2005 så låg som 1,9 % medan männens arbetslöshetstal samma år uppgick 2,6 %. Generellt sett är det dock de yngsta åldersgrupperna på arbetsmarknaden som har den högsta arbetslösheten. År 2005 var sålunda arbetslösheten inom gruppen 16 till 25-åringar dubbelt så hög som den genomsnittliga åländska arbetslösheten, alltså 4 %.

Den allmänt sett mycket goda sysselsättningssituationen gör dock att de rätt små grupper som ändå är utan reguljärt arbete tenderar att drabbas av en mer långtgående marginalisering än motsvarande (betydligt större) grupper i samhällen med högre arbetslöshet. I kombination med ålänningarnas i allmänhet arbetsorienterade livsstil kan detta i vissa fall leda till en mer eller mindre permanent social 'stigmatisering' av de arbetslösa. I en studie av de åländska arbetsgivarnas (inom privat såväl som offentlig sektor) rekryteringsrutiner av Kinnunen (2004) hävdade de ansvariga visserligen att man försökte undvika en sämre behandling av arbetssökande från denna grupp, men konstaterade samtidigt att det krävdes mycket goda förklaringar till den långvariga arbetslösheten för att den sökande skall kunna komma i fråga för anställning. Enligt Ålands arbetskrafts- och studieservicemyndighet (AMS) består den här problemgruppen på den åländska arbetsmarknaden av sex delvis överlappande undergrupper:

- personer med alkohol- och drogrelaterade problem
- personer med andra typer av sociala hälsoproblem, "utbrända" och liknande
- personer med reducerad arbetskapacitet, mentalt och fysiskt handikappade etc
- nyinvandrade personer med främmande kulturell bakgrund och svaga eller inga kunskaper i svenska
- unga personer (under 25 år) utan arbetslivserfarenhet

- äldre personer (över 50 år) som efter en påtvingad arbetslöshet (pga företagsnedläggning, rationaliseringar etc) har mycket svårt att ännu en gång ta sig in på arbetsmarknaden

Även om samtliga dessa grupper är mycket små så gör AMS idag rätt betydande insatser för att öka deras möjligheter att komma in på den reguljära arbetsmarknaden.

Som redan tidigare konstaterats är flyttning ett sätt för den enskilda individen att komma undan de begränsningar i karriärmöjligheterna som den lilla insulära arbetsmarknaden medför. Som framgår av **Figur 4** så finns det också en tydlig samvariation mellan arbetslöshetsgraden och nettoinflyttningen. Under perioder med lågkonjunktur och växande arbetslöshet minskar nettoinvandringen eller förbyts till och med i nettoutflyttning, medan det omvända gäller under högkonjunkturer med låg arbetslöshet och hög arbetskraftsefterfrågan.

Figur 4. Arbetslöshet och nettoinflyttning, 1990-2006.

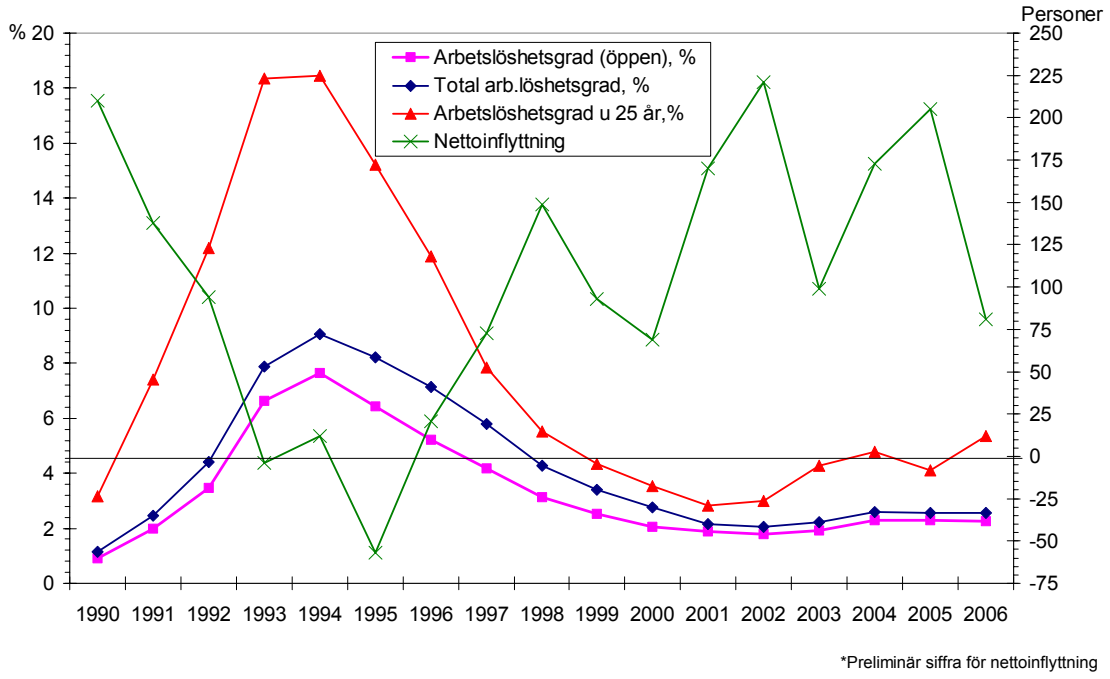

Det finns naturligtvis även en del andra faktorer som starkt påverkar såväl arbetsmarknadssituationen som flyttningsrörelsen. En viktig sådan är ungdomens utbildningsnivå och traditioner när det gäller utbildning utanför Åland. Sedan lång tid tillbaka har ålänningarnas universitets- och högskoleutbildning skett utanför Åland. För närvarande sker den här utbildningen huvudsakligen i Sverige (ca 70 % av de

studerande), men även i Finland (ca 25 %) och resten av världen (ca 5 %).

Trots att andelen ålänningar med universitetsutbildning hela tiden stiger är den allmänna utbildningsnivån, åtminstone med internationella och nordiska mått mätt, fortfarande rätt låg. Det här gäller särskild de äldre ålänningarna. Den genomsnittliga utbildningsnivån är också i allmänhet högre bland inflyttarna än bland de infödda ålänningarna, varför nettoinflyttningen bidrar till att höja den genomsnittliga utbildningsnivån hos den på Åland bosatta arbetskraften.

Den allmänt sett goda arbetsmarknadssituationen har gjort att den typ av mer informella arbetsmarknadslösningar som allt oftare diskuteras i andra mindre nordiska utkantsregioner i stort sett lyser med sin frånvaro på Åland. Däremot har nya former av "gästarbetare" utanför turistsektorns mer traditionella säsongsrekrytering av arbetskraft utanför Åland börjat bli allt vanligare. Inom såväl byggbranschen, primärnäringarna och delar av servicesektorn har sålunda tillfällig arbetskraft från främst de nya baltiska EU-medlemsstaterna börjat bli en allt vanligare syn på den åländska arbetsmarknaden.

4.4 En aktiv regional- och arbetsmarknadspolitik

Huvuddelen av Ålands ekonomiska utvecklingspolitik är kopplad till EUs olika program och har därmed och en hel del inslag av europeisk medfinansiering. Det enda större helt nationella programsatsningen är en utvecklingsplan för turistnäringen. Turistprogrammets övergripande strategi är att säkra Åland som en attraktiv destination och främja en långsiktigt hållbar utveckling av näringen - även med tanke på regionala hänsyn och utvecklingsbehov.

Åland erhåller EU-finansiering för sina egna EU-program. Detta gäller Unionens Mål 2- och 3-program, landsbygdsutvecklingsprogrammet och programmet för strukturutveckling inom fiskerinäringen. Åland är dessutom också deltagare i Interreg III A Skärgården tillsammans med lokala och regionala myndigheter i de angränsande kust- och skärgårdsområdena i Mellan-Sverige och Sydvästra Finland. De två EU-program som täcker kärnproblematiken i detta forskningsprojekt är Mål 2- och Mål 3-programmen. Huvudmålsättningen för det åländska Mål 2-programmet är att bredda skärgårdens näringsliv och skapa flera företag och nya utkomstmöjligheter inom glesbygden.

Mål 3-programmets överordnade mål är att stärka det åländska näringslivets konkurrenskraft genom att bidra till att höja kompetensnivån hos den tillgängliga arbetskraften. En annan mycket viktig målsättning är att reducera antalet personer som riskerar att marginaliseras på arbetsmarknaden (jämför de av AMS utpekade sex

riskgrupperna ovan!).

De EU-stödda regional- och arbetsmarknadspolitiska programmen är även tänkta att samverka med den åländska närings- och utbildningspolitiken. Om man ser till den nationella åländska arbetsmarknadspolitiken så har den också en liknande inriktning som Mål 3-programmet. Bland de viktigaste arbetsmarknadspolitiska målen kan sålunda nämnas låg arbetslöshet, en mer balanserad sysselsättningsutveckling inom alla delar av Åland, likvärdiga arbetslivsmöjligheter oberoende av kön och minskad utslagning bland särskilt utsatta grupper på arbetsmarknaden.

4.5 Åland är annorlunda

Som framgått ovan avviker Åland på många sätt från den problematik som präglar så mycket av bilden av de fem andra nordiska arbetsmarknader som granskats närmare i denna rapport. Den tydligaste olikheten ligger naturligtvis i de politiska institutionerna - till skillnad från samtliga övriga regioner besitter Åland en egen lagstiftningskompetens inom betydande delar av det arbetsmarknadspolitiska området.

Skillnaderna gäller dock inte bara de politiska institutionerna och deras behörighet. Såväl vad gäller den geografiska avskildheten ("insularitetsfaktorn") som arbetsmarknadens begränsade omfattning ('småskalighetsfaktorn') avviker den åländska problematiken en hel del. Här har nämligen en framgångsrik exploatering av maritimt kunnande ("näringslivsfaktorn") på ett påtagligt sätt reducerat de ekonomiska utvecklingshinder som det insulära läget och den lilla skalan brukar medföra.

Ålands havsomflutna lokalisering vändes sålunda redan i slutet av 1800-talet från att vara en klar ekonomisk nackdel till en språngbräda för framgångsrik specialisering på internationella sjötransporter - först av varor och gods och därefter även av passagerare. Ålänningarnas förmåga att på detta sätt ta vara på och marknadsmässigt utnyttja det sjöfartskunnande som växt fram ur deras eget transportbehov torde ha få motsvarigheter. Den närmaste parallellen är här Ulstein där man lyckats utnyttja den internationella efterfrågan på maritima transportmedel genom att bygga upp en framgångsrik fartygsproduktion.

Till skillnad från Åland handlar det dock inte här om att utnyttja ö-läget som sådant - tvärtom torde detta i allt väsentligt vara till nackdel för den transport- och materiallogistik som modern varvsnäring kräver. Däremot är det sannolikt så att ulsteininvånarnas allmänna sjökunnande som kustbor och fiskare, i kombination med deras starka entreprenörstraditioner, varit en viktig faktor bakom deras varvsindustriframgångar.

Även problemen med Ålands litenhet, och de begränsningar i utbud och efterfrågan på arbetskraft som detta med nödvändighet innebär, har kunnat hanteras på ett för Åland unikt sätt. För det första så har satsningen på rederiverksamhet förutsatt att man rekryterat huvuddelen av de ombordanställda på den internationella arbetsmarknaden utanför Åland. Det för näringens expansion och överlevnadsmöjlighet så viktiga utbudet av lämplig arbetskraft har alltså inte - på samma sätt som t ex den ulsteinska varvsindustrin - varit beroende av den på Åland befintliga arbetskraften.

För det andra så har Ålands geografiska läge mellan Finlands och Sveriges största och mångsidigaste arbetsmarknader (Storstockholmsområdet, Helsingfors-Åboregionen) underlättat en omfattande migration mellan Åland och närregionerna. Arbetsgivarna inom de landbaserade näringarna har också utnyttjat detta genom att i rätt stor omfattning rekrytera arbetskraft utanför Åland, framför allt i de finska kustregionerna. Samtidigt har de ålänningar som haft en utbildningsprofil eller yrkesambitioner som varit svåra att tillgodose på den åländska arbetsmarknaden kunnat flytta till de större arbetsmarknadsregionerna i Ålands omedelbara närhet, framför allt då Stockholm med Mälardalsregionen. Resultatet har blivit en reduktion av de problem med matchningen mellan utbud och efterfrågan på olika typer av arbetskraft som är påtagliga i många andra ö-regioner (t ex Gotland och Bornholm).

5. Entreprenörskap och nyföretagande i de sex studerade arbetsmarknadsregionerna

5.1 Nyföretagandet i insulära regioner

Entreprenörskap och nyföretagande som medel för att skapa nya arbetsplatser och öka tillväxten inom ekonomin är av stort intresse på alla myndighetsnivåer. Detta gäller inte minst lokala och regionala myndigheter i insulära eller perifera områden, där arbetslösheten ofta är hög och där arbetsmarknaden inte fungerar som en riktig marknad (Green & Hardill, 2003). Perifera glesbygdsregioner har det sämre ställt än mer centralt belägna urbanområden när det gäller egenskaper som stödjer industriell utveckling, vilket Bar-El & Felsenstein (1990) noterat. Därför är också möjligheten att locka utifrån kommande initiativ och nya företag till glesbygden rätt liten. En fungerande strategi för utveckling av perifert belägna arbetsmarknadsregioner måste därför i första hand baseras på en aktiv mobiliseringen av interna entreprenörsinitiativ. De mer konkreta effekterna av entreprenörskap och nyföretagande är dock inte alltid så lätta att spåra ute i de perifera regionerna. Sålunda är flertalet nystartade företag inom "den nya tjänsteekonomin" (t ex IKT-företag och företagskonsulter) - och då särskilt de mest nyskapande, kunskapsintensiva och vinstgivande - starkt koncentrerade till de största stadsregionerna. De har därmed hittills inte kunnat spela den viktiga roll för den ekonomiska tillväxten i Nordens perifera regioner som många hoppats på.

Att tolka betydelsen av skillnader och förändringar på företagarnivån är många gånger också problematiskt på grund av oklarheter i använda begrepp, definitioner och mätmetoder. Ibland kan en företagare vara en framgångsrik utforskare av nya möjligheter och därmed också bidra till att skapa nya produkter, processer och distributionssystem. I andra fall kan entreprenörskapet helt enkelt vara ett resultat av rena tillfälligheter, och skillnaden mellan företagarens inkomst och arbetslöshets-ersättningen obetydlig.

Det nya företaget bidrar inte heller alltid till den lokala eller regionala ekonomins utveckling. Egenföretagare kan nämligen även handla om ett livsstilsval, där målet inte är att utveckla en affärsverksamhet, utan att skapa en dräglig inkomst enbart för en själv inom en verksamhet som man har ett hobbyliknande intresse för. Ett stort egenföretagande inom en region kan reflektera en miljö som uppmuntrar risktagande, arbetsskapande och marknadsutveckling, men det kan också tyda på en avsaknad av reguljära arbeten (Earle & Sakova, 2000). Speciellt i glesbygdsperifera områden ses ofta företagandet som en sista utväg för människor som kämpar för sin överlevnad på grund

av litet arbetsplatsutbud och hög arbetslöshet (Blau, 1985, Sharif, 1993). Det är dock värt att komma ihåg att många glesbygdsområden har en tradition av egenföretagande inom jordbruk, skogsbruk och fiske. När det gäller teorin om arbetslösheten som utlösande faktor bakom nyföretagande så finns det de som menar att det är svårt att finna några riktigt hållbara bevis för detta (se t.ex. Carree, 2002). Audretsch & Fritschs (1999) har också påvisat att hög arbetslöshet till och med tenderar att reducera antalet nystartade affärsverksamheter.

En annan öppen frågeställning är i hur hög grad den regionala utvecklingspolitiken bör inriktas på att främja nyföretagande att stödja konkurrenskraften hos existerande firmor (Glancey & McQuaid, 2002). Ofta vilar strategier som ska uppmuntra uppkomsten av nya affärsverksamheter på antagandet om ett positivt förhållande mellan ett växande antal nystartade företag och ökad arbetskraftsefterfrågan. Data från Storbritannien gällande perioden 1980-1998 visar dock att förhållandet mellan antalet nya firmor och antalet sysselsatta i vissa fall faktiskt kan vara negativt (van Stel & Storey, 2004).

Nedan redovisade studie är ett försök att kasta nytt ljus över entreprenörskapets roll i små insulära ekonomier. Syftet är att vidga de kunskaper som krävs för att framgångsrikt främja nyföretagande och sysselsättningsutveckling i den här typen av nordiska regioner genom att:

- identifiera och jämföra nya affärsverksamheter och deras huvudsakliga egenskaper
- identifiera och jämföra de entreprenörer som startar affärsverksamheterna
- utvärdera de lokala socioekonomiska och institutionella levnadsförhållandenas och trendernas roll i entreprenörskapet
- diskutera resultatets implikationer för utformningen av olika strategier för att gynna nyföretagande

Studien baseras på en enkätundersökning av nya affärsverksamheter i de sex studieområdena i denna rapport, alltså förutom Åland även Bornholm, Kajanaland, Eyjafjörður, Ulstein och Gotland.

5.2 Dataunderlag och undersökningsmetod

Studien baseras på fyra huvudsakliga former av dataunderlagsmaterial, vardera med sina specifika käll- och metodproblem.

Den första typen av underlagsmaterial handlar om grundläggande socioekonomisk statistik över utvecklingen av de studerade arbetsmarknadsregionernas demografiska, ekonomiska och sysselsättningsmässiga struktur. Den här typen av basdata om de

studerade regionerna har samlats ihop genom de nationella statistikcentralernas elektroniska databaser. Dessa uppgifter kompletteras på vissa ställen med allmän statistisk information från fallstudieområdena. Materialet används för att beskriva och jämföra de rådande förhållanden och aktuella trenderna i de sex områdena och för att analysera i hur hög grad den här typen av lokala karaktäristika påverkar nyföretagandet och sysselsättningsutvecklingen.

Den andra typen av underlagsmaterial är information om de olika institutionella system och politiska insatser som används i de olika regionerna för att stödja nyföretagandet. Materialet har samlats in i samtliga sex studieregioner med hjälp av ett kort formulär med grundläggande frågor om respektive regions institutionella struktur och vilka politiska strategier och insatser som används för att gynna entreprenörskap och nyföretagande.

Den tredje typen av underlagsdata gäller tillgänglig statistik över nystartade företag. Samarbetsparterna i varje studieområde bistod med listor över de nya företag som registrerats under 2003. De här listorna innehåller olikheter när det gäller kriterierna för vilka företag som inkluderas i listorna. På Åland inkluderas till exempel bara företag med beskattningsbar inkomst eller med anställda. När det gäller de övriga fem arbetsmarknadsområdena är listorna heltäckande och innehåller tre typer av firmor: nya firmor; existerande firmor med ändrat ägande samt nya men passiva företag, d v s. även de som ännu inte har någon registrerad omsättning eller beskattningsbar inkomst. Berörda experter har bidragit med att "städa" dessa data för att få fram en "nettolista" innehållande enbart aktiva nya företag. Den här nettolistan över nya företag utgör den statistiska grunden för analysen av antalet nya företag och deras branschtillhörighet.

De tre ovan nämnda kategorierna av underlagsdata har kompletterats av en enkätundersökning bland entreprenörer som genomfördes med hjälp av ett stickprov från varje region. Urvalet gjordes på basen av den tillgängliga statistiken över nystartade företag (se ovan). Trettio entreprenörer valdes ut från varje region, förutom i Kajanaland där endast tjugo entreprenörer inkluderades, vilket gav ett totalt stickprov bestående av 170 fall.

Entreprenörerna intervjuades per telefon under januari och februari 2005 med hjälp av ett strukturerat frågeformulär. Frågorna berörde entreprenörernas personliga egenskaper och motivation, den nystartade affärsverksamhetens inriktning samt olika faktorer i företagets närmiljö (t.ex. marknadsvillkor och offentligt stöd för nyföretagande).

Urvalet bestående av 170 entreprenörer från "nettolistan" med nya affärsverksamheter i de sex områdena, gick till på följande sätt. Först valdes 20 företag slumpmässigt ut från

varje område. Sedan följde en särskild procedur för att inkludera entreprenörer som representerade två olika sektorer: fem IKT-företag och ytterligare fem företag från en tillväxtsektor, specifik för varje region.

Utformningen av urvalsprocessens syftade till att säkra möjligheten att undersöka de undersökta regionernas specifika ekonomiska förutsättningar. Trots de gemensamma riktlinjerna visade det sig dock vara svårt att använda samma process då det gällde att identifiera lokala tillväxtsektorer. Problemet gällde även valet av fem entreprenörer från vardera av de två tillväxtsektorerna. Så uppnåddes till exempel inte alltid det önskade antalet entreprenörer och i några fall var definitionen av den lokala tillväxtsektorn för bred för att ge riktigt meningsfull information om effekten av olika företagsetableringar och trender i området. Urvalet av 170 entreprenörer blev därmed sektoriellt snedvridet, men inte så mycket att det omöjliggjorde de planerade delstudierna av IKT- samt av vissa specifika lokala tillväxtbranscher.

Enkätundersökningens representativitet varierar mellan näringsgrenar. Den bäst representerade sektorn är finans- och företagsservice (25 % av alla registrerade nya affärsverksamheter inkluderades i urvalet), vilket reflekterar den ovan beskrivna proceduren att på ett särskilt sätt lyfta in IKT-företagen i studien. Tillverkningsindustrin representeras av 23 % av alla nya affärsverksamheter, medan bara 5 % av de nya företagen hör till primärsektorn. De återstående sektorerna har en representation på mellan 10 % och 20 %. Därmed inkluderas nya företag från en stor spridning av sektorer och branscher i de olika regionerna.

Antalet företag som vägrade delta, eller som inte svarade på vår kontakt, varierade mellan regionerna. Eyjafjörður och Åland hade få sådana fall, medan mer är hälften av de firmor som kontaktades i Bornholm, Gotland och Ulstein inte deltog i undersökningen. I dessa fall valdes ett tillräckligt antal andra företag ut med hjälp av ett slumpmässigt urval från listan över nya affärsverksamheter.

På det hela taget, trots de ovan redovisade metod- och dataproblemen, kan det gjorda urvalet anses vara lämpligt som viktig komplettering av den statistik över nya affärsverksamheter som är tillgänglig i offentliga register. Nedan följer en genomgång av de viktigaste resultaten av kartläggningen av nyföretagandets villkor och utveckling i de sex studieområdena. Redovisningen är indelad i tre huvudteman: geografiska förutsättningar och demografiska trender, ekonomi och arbetsmarknadsutveckling samt institutionell miljö och politiska insatser för främjande av entreprenörskap och småföretagande.

5.3 Geografiska förutsättningar och demografiska trender

Tre av de sex studieområdena, nämligen Åland, Gotland och Bornholm, är Östersjö-öar. Även de tre fastlandsområdena, Kajanaland i östra Finland, Ulsteinregionen vid Norges västkust samt Eyjafjörður regionen i den norra delen av Island har insulära eller perifera egenskaper. Jämfört med mer urbaniserade områden karaktäriseras de sex här granskade regionerna av deras låga befolkningstäthet (**Tabell 2**), vilket understryker de geografiska hindren för ett mångsidigt näringsliv och en väl utvecklad arbetsmarknad. Trots dessa gemensamma egenskaper finns det dock tydliga skillnader vad gäller storlek och population. Kajanaland och Eyjafjörður är stora regioner som är mycket glest befolkade och som även karaktäriseras av att de har det största avståndet till sina respektive nationella huvudstäder. Ulstein och Bornholm är de minsta och mest tätbefolkade områdena, medan Åland och Gotland utgör en mittengrupp av relativt glest befolkade öar. De två sistnämnda öarna har också goda förbindelser med de två närliggande urbana centrum- och huvudstadsregionerna Stockholm och Helsingfors.

Tabell 2. Basstatistik för de sex regionerna

	Eyjafjörður	Ulstein	Bornholm	Gotland	Åland	Kajanaland
Landyta, km²	4 300	389	589	3 140	1 527	24 452
Befolkning 2003	21 629	22 405	43 956	57 535	26 347	86 573
Befolknignstäthet	5.0	57.6	74.6	18.3	17.3	3.5
Befolkningsförändring 1999-2003						
(index, 1999=100)	103.5	99.5	98.9	100.2	102.9	96.4
Flyttningsrörelsen, netto 1999-2003, antal personer*	87	351	-283	526	652	-4185
Total sysselsättning, årlig tillväxt %**	0.4	-1.9	-0.4	1.0	2.1	-0.4
Arbetslöshetsgrad 2003						
Förändring i arbetslöshet 2000-2003	3.0	5.2	10.6	3.6	2.2	18.6
(index 2000=100)	188	181	118	62	79	89

* Uppgiften avser den summerade nettoinflyttningen under perioden. För Eyjafjörður, Åland o Kajanaland gäller uppg. åren 2000-2003
** Siffrorna anger genomsnittlig årlig tillväxt för år under perioden 1997-2003, perioden varierar beroende på tillgång på data: för Åland o Gotland 1997-2002, Bornholm o Eyjafjörður 1998-2003, Kajanaland 1999-2003, Ulstein 2000-2003.
Källor: Hagstofa Islands, Statistisk Sentralbyrå (Norge), Danmark Statistik, Statistiska Centralbyrån (Sverige), ÅSUB, Statistikcentralen (Finland)

Även när det gäller övergripande befolkningstrender uppvisar de studerade regionerna stora skillnader. Kajanaland, Ulstein och Bornholm har haft en nedgång i befolkningen under perioden 1999-2003, och Kajanaland och Bornholm har även upplevt en negativ nettomigration (**Tabell 2**). Speciellt Kajanaland har haft stora problem när det gäller befolkningsminskning och utflyttning. I kontrast härtill kan Eyjafjörður, Åland och i viss mån även Gotland, redovisa en mer positiv befolkningsstatistik med inflyttning och befolkningstillväxt.

5.4 Ekonomi och arbetsmarknadsutveckling

De sex regionerna har alla utsatts för liknande slag av ekonomisk strukturomvandling under de senaste 10-15 åren. Tidigare har deras ekonomier till stor del baserats på primärproduktion och den tillverkningsindustri som baseras på lokalt jordbruk, fiske, skogsråvara och mineraltillgångar. Primärproduktionen och tillverkningsindustrin genomgår nu betydande omstruktureringar där många företag läggs ned och många arbetsplatser försvinner. Dessutom sker en förändring mot mer kunskaps- och kapitalintensiva aktiviteter som kräver arbetskraft med olika kunskaper och generellt högre kvalifikationer.

Som i andra regioner förorsakar dessa trender inom primär- och tillverkningsindustrisektorerna en hel del strukturella arbetsmarknadsproblem. De mer konkreta sysselsättningseffekterna varierar dock en hel del mellan de sex regionerna. Skillnaderna i utfallet beror inte minst på olikheter i tillväxtkraften inom nya verksamheter som finans, affärsverksamhets- och fastighetsservice, byggverksamhet, turism och offentliga tjänster (**Tabell 3**).

Tabell 3. Sysselsättningstillväxt efter bransch, procent*

	Eyjafjörður	Ulstein	Bornholm	Gotland	Åland	Kajanaland
Primärnäringar	0,8	-4,3	-4,1	-2,9	-5,2	-3,7
Tillverkning	-3,6	-5,1	0,6	-2,2	2,5	-2,4
Byggverksamhet	5,2	-5,6	0,4	5,7	7,8	-1,0
Handel, hotell, restaurang	0,3	0,7	-0,2	1,4	3,3	-0,3
Transport, kommunikation	-0,7	1,2	-2,1	1,6	0,5	-1,7
Finansverksamhet, företagstj.	2,3	0,7	0,8	5,8	5,0	2,6
Samhälls- o personliga tjänster	1,8	3,1	-0,1	1,8	3,4	0,8
Övriga tjänster**	2,5	-0,3	-0,9	0,0	-0,2	1,7
Totalt	0,4	-1,9	-0,4	1,0	2,1	-0,4

* Siffrorna anger genomsnittlig årlig tillväxt för år under perioden 1997-2003, perioden varierar beroende på tillgång på data: för Åland o Gotland 1997-2002, Bornholm o Eyjafjörður 1998-2003, Kajanaland 1999-2003, Ulstein 2000-2003.

** Inkluderar el, gas vattenförsörjning o näringsgren okänd.

Källor: Hagstofa Islands, Statistisk Sentralbyrå (Norge), Danmark Statistik, Statistiska Centralbyrån (Sverige), ÅSUB, Statistikcentralen (Finland)

Strukturomvandlingen verkar ha varit särskilt snabb och omfattande på Åland och Gotland. Resultatet av utvecklingen verkar också vara mer positivt här än för övriga fyra studerade arbetsmarknadsregioner. Ökningen av antalet nya arbeten inom tjänstesektorn har här mer än kompenserat det sjunkande antalet arbetsplatser inom primärnäringarna och tillverkningsindustrin. Särskilt två branscher, nämligen byggverksamhet och finans samt fastighet och affärsverksamhetsservice, verkar blomstra på Åland och Gotland. Som nämnt ovan ser dock behovet av arbetskraft i de nya/växande branscherna annorlunda ut än i de delar av näringslivet som går tillbaka.

Detta innebär att de som förlorar sina arbeten i de krympande sektorerna ofta finner det svårt att hitta för dem lämpliga arbetsplatser inom de växande delarna av näringslivet.

Problemet med bristande matchning mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft verkar vara särskilt tydligt i Eyjafjörður. Här ökar det totala arbetskraftsutbudet samtidigt med en snabbt växande arbetslöshet, något som i huvudsak finner sin förklaring i en krympande tillverkningsindustri och ett växande befolkningsunderlag. En annan sak som skiljer ut Eyjafjörður från studiens övriga regioner är att man faktiskt har en viss arbetsplatstillväxt inom primärnäringarna.

Till skillnad från Åland så har tillväxten inom servicesektorn i Kajanaland, Ulstein och Bornholm inte varit tillräcklig för att kompensera den snabba nedgången inom primärnäringarna och tillverkningsindustrin. Speciellt Ulstein har genomgått en markant minskning i arbetsplatsutbudet. I flera decennier har regionen varit ett av Norges centrum för skeppsbygge och tillverkning av sjöfartsrelaterade produkter – en sektor karaktäriserad av minskande arbetstillfällen på grund av stark internationell konkurrens, men också av stora konjunkturfluktuationer. Under åren före 2003 drabbades den ulsteinska varvsbranschen av en påtaglig nedgång. Detta resulterade i en minskning i arbetsplatsutbudet och en ökning av arbetslösheten i regionen.

Om man fokuserar på arbetslösheten är det bara Kajanaland, där 18 % av arbetskraften är utan arbete, och Bornholm med 11 % arbetslösa, som verkar ha en arbetslöshet som klart överstiger normala nordiska genomsnitten. Arbetslöshetsgraden i de övriga studerade områdena är nämligen bara 2–5 %. Det är dock viktigt att komma ihåg att siffrorna gäller den officiellt registrerade arbetslösheten. Om de som deltar i olika typer av offentligt finansierade sysselsättningsåtgärder också räknades in, skulle arbetslösheten bli högre.

I fem av de sex studerade ekonomierna har den offentliga sektorn en dominerande position på arbetsmarknaden. I alla områden utom Bornholm har antalet arbetsplatser inom den offentliga sektorn också ökat. Nedgången inom den offentligt sektorn på Bornholm har främst att göra med förlusten av militära arbetsplatser som inte fullt ut kunnat kompenseras av ökade statliga satsningar inom andra delar av den offentliga sektorn. Även Gotland har drabbats av militära nedläggningar men här har statliga nysatsningar inom utbildningssektorn (Gotlands Högskola) kompenserat bortfallet. Förlusten av arbetsplatser inom Bornholms transportsektor är därtill förorsakad av privatiseringen av det offentliga färjföretag som varit den huvudsakliga transportlänken till och från ön. En betydande del av Bornholms förhållandevis svaga arbetsplatsutveckling kan därför förklaras med omstruktureringar inom den offentliga sektorn. Dessutom har Bornholm haft betydande svårigheter med att skapa ny tillväxt

inom den privata sektorn, inklusive turismen.

5.5 Institutionell miljö och offentliga stöd

Eftersom samtliga här studerade regioner ingår i vad som skulle kunna kallas det 'nordiska välfärdssystemet', så har de en rätt likartad institutionell struktur och ungefär samma politiska strategier och målsättningar. Dock kvarstår viktiga skillnader. Nedan följer en kort genomgång av likheter och olikheter i de sex regionernas institutionella miljöer och politiska strategier för att stödja entreprenörskap och småföretagande.

Samtliga regioner erbjuder gymnasialstadieutbildning samt kurser i yrkesundervisning som är "skräddarsydda" för den lokala affärsverksamhetens krav. Utbildning på högre nivå är tillgängligt i Akureyri i Eyjafjörður-regionen, på Gotland, Åland och Bornholm. I Kajanaland är högskolekurser tillgängliga i olika former, vilket inkluderar diverse universitetskurser inom olika ämnen, sommaruniversitetskurser osv. Det finns ingen utbildning på högre nivå i Ulstein området, men det finns högskolor i grannregionerna som erbjuder kurser upp till magisternivån. Omfattningen av utbildningen på högre nivå i Eyjafjörður, på Gotland, Åland och Bornholm varierar. Eyjafjörður har det mest omfattande utbudet i form av Akureyri universitet, följt av det mer nyligen grundade Högskolan på Gotland. Högre utbildning på Åland och Bornholm är främst anpassad efter att förse den egna arbetsmarknaden med högre yrkesexamina, t.ex. inom skola och vård på Bornholm och sjöfart och turism på Åland. I många fall är dessa utbildningskurser institutionellt förankrade i högre utbildningsinstitutioner utanför hemregionen och har huvudsakligen en lokal upptagning av studenter. I Eyjafjörður och Gotland är dock högskoleutbildningen en integrerad del i det nationella högre utbildningssystemet.

Eftersom Norge och Island inte är med i EU är inte Unionens stödstrategier för nyföretagande applicerbara på Ulstein och Eyjafjörður. Entreprenörer med nystartad verksamhet i de övriga fyra studieområdena är berättigade till olika former av stöd från EUs fonder. Samtliga sex studieområden tar även del av nationella stöd för nystartandet av affärsverksamheter och innovativa projekt (t ex lån och hjälp med riskkapital). Med undantag för Gotland och Kajanaland finns också tillgång till regionalt och lokalt utformade stödåtgärder för nyföretagande. Förutom det rent finansiella stödet bistår myndigheterna i samtliga regioner med olika former av regional och kommunal konsultservice, vilket inkluderar utbildning, konsultation, information och andra typer av assistans. Förutom de officiella stödstrategierna för nyföretagande har också samtliga regioner tillgång till någon form av privat organiserad konsultservice, till exempel organiserad av lokala handelskammare, branschorganisationer för turism, jordbruk, sjöfart etc.

5.6 De nystartade företagens branschfördelning 2003

Från det statistiska materialet (nettolistan, se ovan) fås en bild av inom vilka sektorer och näringsgrenar som de nyföretagandet finns. De flesta nya företagen har under 2003 i de sex regionerna, kanske inte så förvånande, startats inom servicenäringar som handel och catering, byggverksamhet, företagskonsulter och andra former av service, t ex företag som sysslar med personlig service inom hälsovård och omsorg. I samtliga regioner startas det dock nya företag inom i stort sett hela den privata sektorn. Därmed utgör de nystartade företagen ett viktigt bidrag till omvandlingen och utvecklingen av den regionala ekonomin.

Tabell 9.5 visar frekvensen nystartade företag, definierad som nya affärsverksamheter per 1000 anställda, för de sex studieregionerna fördelad på sju näringsgrenar. Detta kan ses som en indikator på intresset för att starta nya egna företag bland arbetskraften i de berörda regionerna. Det största nyföretagarintresset tycks i så fall finnas i Ulstein, där 26,3 nya företag per 1000 anställda har skapats under 2003, medan den lägsta nyföretagarintresset finns i Eyjafjörður med 7,2 nystartade affärsverksamheter per 1000 anställda. **Tabell 4** visar också att nyföretagarfrekvensen är högst inom finans, fastighets- och företagsservice i fyra av regionerna. Undantagen är Åland och Kajanland där nyföretagarintresset under 2003 var störst inom byggverksamhet (Åland) och handel och restaurangverksamhet (Kajanaland). Ett anmärkningsvärt resultat är att mer än 10 % av alla nystartade affärsverksamheter finns inom primärnäringarna, en sektor som ju generellt är krympande.

Tabell 4. Nystartade företag per 1.000 sysselsatta (heltidsplatser) 2003, efter bransch

	Eyjafjörður	Ulstein	Bornholm	Gotland	Åland	Kajanaland	Totalt
Primärnäringar	7.3	34.8	12.0	28.6	8.5	8.0	15.6
Tillverkning	5.9	6.8	5.2	12.0	9.3	1.9	6.3
Byggverksamhet	15.9	37.1	17.2	20.9	25.1	2.5	15.9
Handel, hotell, restaurang	14.2	40.7	18.2	18.8	22.6	30.9	23.2
Transport, kommunikation	6.8	15.4	2.1	9.4	4.6	8.2	6.9
Finansverksamhet, företagstj.	16.4	120.0	27.1	31.1	18.8	9.1	25.4
Övriga tjänster*	0.9	16.1	2.1	4.8	3.4	2.1	3.5
Total nyföretagargrad	7.2	26.4	8.7	12.3	9.7	7.3	10.4

* Övriga tjänster är här en summa av samhälls- o personliga tjänster samt övriga tjänster i tabell 3.
Källa: Nettolistan med nystartade företag som beskrivs i texten samt officiell statistik för sysselsättningsuppgifterna

Den jämfört med övriga regioner mycket höga nyföretagaraktiviteten i Ulstein - inte minst inom finans, fastighets- och företagsservice - kan möjligen vara en indikation på en mindre restriktiv genomgång och korrigering av den officiella statistiken över registrerade nya företag (se tidigare diskussion). En annan orsak kan vara den dåliga

situationen i varvsindustrin under 2003. Många av skeppsbyggnadsingenjörerna som då permitterades valde nämligen att starta egna verksamheter för att på så sätt undvika att bli arbetslösa. Deras affärsidé var oftast att erbjuda konsulttjänster för andra företag i regionen, exempelvis till fiskodlare. Samtidigt måste det dock konstateras att nyföretagandet i Ulstein är betydande även inom många andra näringsgrenar och att entreprenörskapstraditionen alltså här verkar vara särskilt stark.

Mönstret i nyförtagaraktiviteten inom de sex studerade regionerna kvarstår om man istället för att se till antalet nystartade företag per 1000 anställda ser till antalet per 1000 invånare (inklusive barn och äldre personer utanför arbetsmarknaden). Även då uppvisar Ulstein den klart högsta nyföretagaraktiviteten (8,7 nya affärsverksamheter per 1000 invånare) - mer än två gånger så hög som genomsnittet. Sådana beräkningar styrker också rankingen mellan de sex studieområdena - med den enda skillnaden att Kajanaland tar över Eyjafjörður bottenposition som regionen med den klart lägsta nyföretagaraktiviteten. Detta tyder på att Kajanalands svaga position som entreprenörsregion även hänger samman med dess ofördelaktiga demografiska struktur (se avsnitt 3.3).

Eftersom nyföretagarfrekvensen sannolikt varierar en del från år till år kan alltför långtgående slutsatser utgående från detta material från år 2003 inte göras. Den redovisade statistiken tyder dock på att nyföretagandet varierar signifikant mellan de sex studerade ekonomierna. Ulstein, och i viss mån även Gotland, är de regioner där nyförtagandet verkar vara mest frekvent. Åland och Bornholm bildar en mellangrupp med avseende på nystartade företag medan nyföretagandet verkar vara minst vanligt i Kajanaland och Eyjafjörður.

5.7 Egenskaper hos de nystartade företagen

Telefonenkäten bland de 170 entreprenörerna ger en mer detaljerad information om de nya företag som startades under 2003 i de sex studerade regionerna. Några av de viktigaste resultaten från intervjuerna presenteras nedan.

Antal anställda

Det är viktigt att komma ihåg att det är nystartade företag som här studeras. Det är därför svårt att dra några tydliga slutsatser om deras mer långsiktiga arbetsplatspotential. I nästan hälften av de 170 nya företagen fanns det inte en enda anställd under tiden för intervjun, förutom entreprenörerna själva. Trots detta, med tanke på den korta tid de varit verksamma, har deras förmåga att skapa nya arbeten varit överraskande stor. Totalt 278 nya arbeten skapades (förutom de 170 entreprenörerna själva), vilket ger en genomsnittlig siffra för antalet anställda per företag på 1,6 per

företag. Utvecklingen har dock sett olika ut i de sex studieområdena. Företagen i Eyjafjörður hade sålunda i genomsnitt 4,1 anställda medan motsvarande siffra för Ulstein och Gotland bara var 0,4. Ungefär 44 % av alla nya arbetstillfällen i Eyjafjörður skapades därmed av de nystartade företagen. Man bör dock ha klart för sig att en del av dessa "nya arbeten" inte nödvändigtvis faktiskt är genuint nya. De kan i några fall även vara resultatet av företagsomstrukturering eller *out-sourcing* av verksamheter som tidigare funnits inom andra firmor eller offentliga myndigheter. Ett konkret exempel är här Bornholm, där privatiseringar av verksamhet som tidigare bedrivits i offentlig regi resulterade i 29 formellt nya arbeten inom den privata sektorn.

Företagens avsättningsmarknader

I samtliga studerade regioner är de nystartade företagen i huvudsak inriktade på den lokala hemmamarknaden. Den genomsnittliga försäljningsandelen på hemmamarknaden varierar mellan 50 % i Eyjafjörður och 81 % i Bornholm. Nationella marknader står för 23 % och internationella marknader för bara 9 % av den totala försäljningen i hela urvalet, dock med betydande variation mellan de studerande områdena. De nya företagen i Eyjafjörður uppvisar den högsta andelen av både nationell och internationell försäljning, med 32 % respektive 18 %. Inget av de nya företagen på Bornholm hade någon internationell försäljning och den internationellt inriktade försäljningen var väldigt begränsad även i Kajanaland och på Gotland.

Inriktningen på lokala marknader är föga överraskande tydligast inom servicenäringar som byggverksamhet, handel och restaurang samt övrig service. Den internationella marknaden är dock viktigare för de nystartade verksamheterna inom tillverkningsindustri och transport/kommunikation. Ett annat resultat från telefonenkäten är att de nya företagen inom IT-sektorn ofta har en rätt stark riktning mot den nationella marknaden. Nästan hälften av de nystartade IT företagen har 50 % (eller mer) av sin totala försäljning på den nationella marknaden.

Det är också värt att notera att de intervjuade entreprenörerna tenderar att se utifrån kommande besökare och turister som en del av den lokala marknaden. Ur företagens synvinkel innebär detta att även om de säljer sina tjänster eller varor till en besökande utländsk turist, så uppfattas detta inte som internationell försäljning. Om man däremot använder sig av den nationella handelsstatistiken så räknas inkomster från besökande turister som en del av exporten. Därmed är det möjligt att några av företagen, kanske speciellt de på öarna Åland, Bornholm och Gotland, i själva verket har en betydande del av sin försäljning på den internationella marknaden.

Riskkapital och offentligt stöd

De nya entreprenörer som intervjuades hade skaffat sitt starkapital från varierande källor. **Tabell 5** visar entreprenörernas viktigaste rikskapitalkällor. I samtliga studerade regioner dominerade egna medel startkapitalet. För majoriteten av entreprenörerna var detta den enda källan till kapitalanskaffandet. I genomsnitt 30 % av entreprenörerna hade dock lånat upp sitt kapital i banker (andelen varierar från 48 % på Bornholm till bara 12 % i Ulstein och på Gotland). Ulsteins nyföretagare hade erhållit en förhållandevis hög andel nationella och regionala offentliga bidrag. Det är möjligt att detta kan förklaras med det statligt ägda riskkapitalbolaget Innovation Norge, som har kontor i alla norska regioner (Spilling, 2005).

Tabell 5. Nystartade företags finansierings- och riskkapitalkällor, procent*

	Eyjafjörður	Ulstein	Bornholm	Gotland	Åland	Kajanaland	Totalt
Egen finansiering	73	89	67	81	65	74	75
Banklån	30	12	48	12	39	42	30
EU-program	n/a	n/a	0	0	7	25	4
Nationellt stödprogram	0	20	3	23	0	25	11
Lokalt/regionalt stödprogram	7	13	7	0	3	0	5
Andra finansieringskällor	17	8	12	0	4	26	11

*Det är möjligt med flera finansieringskällor,därför summerar inte kolumnerna till 100 %.

Rätt få nyetablerade firmor har mottagit finansiellt stöd från offentliga program. Totalt har omkring 31 nystartade företag (18 %) tagit emot kapital från antingen EU, nationella eller regionala/lokala program, varav flertalet fanns i Kajanaland, Ulstein samt på Gotland. Ungefär 4 % av respondenterna i regionerna med möjlighet till EU medel (alla regioner utom Ulstein och Eyjafjörður) hade tagit emot EU stöd och dessa firmor var uteslutande lokaliserade i Kajanaland och på Åland. Uppstartningskapital från nationella stödsystem var ett alternativ som oftast användes i Kajanaland, på Gotland och i Ulstein (20-25 % av affärsverksamheterna). Slutligen var det bara 5 % av respondenterna som i någon mån erhållit stöd från regionala eller lokala program.

Andra former av kapitalkällor, t ex från en samarbetspartner eller familjekapital, hade använts av 11 % av de intervjuade entreprenörerna. Variationen i den här formen av finansiering var dock stor: från ungefär 26 % av de nygrundade företagen i Kajanaland till inga alls på Gotland.

Användning av lokala stödfunktioner

Nystartade affärsverksamheter behöver ofta andra former av stöd än kapital och finansiella bidrag. Bland de intervjuade företagarna mottog mer än hälften i Kajanaland och 20 % på Åland och Gotland någon form av icke-finansiellt stöd. Det handlade då främst om olika typer av offentligt finansierade konsulttjänster och rådgivning i samband grundandet av det nya företaget. Få av de nya företagarna i Ulstein, Bornholm och Eyjafjörður tog dock emot den här typen av offentlig rådgivningshjälp. Efter den allra första uppstartningsfasen så ser bilden dock i stort sett likadan ut i alla sex regioner. I samtliga regioner utnyttjar de nya företagen då olika typer av privat organiserade nätverk och samarbetspartners (40-70 %). I samtliga områden, förutom Ulstein, använder 25-40 % av alla nystartade företag de lokala och regionala myndigheternas utbud av konsulttjänster samt utbildningsprogram. De nystartade företagen i Kajanaland är däremot i allmänhet aktiva användare av den här typen av lokalt organiserade stödfunktioner.

5.8 Entreprenörernas personliga bakgrund

Vilken bakgrund och vilka personliga egenskaper är då typiska för de nya entreprenörerna? Finns det här några tydliga skillnader mellan de här studerade sex insulära arbetsmarknadsregionerna? De huvudsakliga resultaten med avseende på de intervjuade entreprenörernas personliga egenskaper presenteras nedan.

Kön och ålder

Två tredjedelar av samtliga entreprenörer i undersökningen är män. Andelen varierar dock markant mellan de sex studerade områdena. I Ulstein var nästan alla intervjuade entreprenörer män medan männen var en minoritet i Kajanaland (42 %). På Bornholm var hälften av de intervjuade kvinnor, vilket sannolikt avspeglar det faktum att många nystartade affärsverksamheter här återfanns inom branschen konsthantverk. Åldersstrukturen är också väldigt skiftande. Ungefär 40 % av entreprenörerna var mellan 35 och 44 år, och åldersgrupperna 25-34 år och 45-54 år utgör 20 % vardera. Stora avvikelser från den generella bilden finner man på Åland där nästan hälften de nya företagarna var yngre än 35 år. Däremot var andelen nya entreprenörer över 55 år jämförelsevis stor i Ulstein och på Gotland, med 17 % respektive 20 %.

Födelseort

Två tredjedelar av alla entreprenörer som startat upp nya företag var födda i den studerade regionen. I Kajanaland och Ulstein var andelen lokalt födda hela 80 %. Hur representativa entreprenörerna är för populationen har inte undersökts. Även de inflyttade deltar i nyföretagandet i samtliga de studerade ekonomierna.

Utbildning

Enligt undersökningen hade 90 % av de intervjuade entreprenörerna någon form av formell utbildning, vanligtvis en yrkesutbildning. En tredjedel hade dessutom utbildning på akademisk nivå. Ulstein sticker dock ut med sin väldigt höga andel entreprenörer med akademisk utbildning (47 %). Detta verkar bekräfta hypotesen om att många av Ulsteins nya entreprenörer är ingenjörer som blev arbetslösa i samband med nedgången i varvsnäringen under 2003. Andra avvikelser inkluderar Bornholms extremt höga andel yrkesutbildade entreprenörer (90 %), och Eyjafjörður höga andel entreprenörer med endast grundutbildning (23 %).

De nya företagarnas tidigare arbetslivserfarenhet

Den allra vanligaste sysselsättningen före man startat sitt nya företag är ett heltids- (54 %) eller ett deltidsavlönat arbete (13 %). 10 % var företagsledare även tidigare. Endast ett fåtal befann sig utanför arbetsmarknaden; 9 % var under utbildning, 5 % arbetslösa, 4 % föräldralediga och 2 % var hemma utan inkomst. Siffrorna indikerar att den form av entreprenörskap som drivs fram av arbetslöshet inte var särskilt utbredd i de sex regionerna.

Några skillnader kan dock noteras. I Ulstein kom nästan alla nya företagare från ett avlönat heltidsarbete. I Eyjafjörður var det en relativt hög andel (20 %) som redan tidigare varit verksamma som företagare. Bilden av Gotland är mer komplicerad och inkluderar ovanligt många nyutexaminerade (20 %) och rätt många som kom direkt från arbetslöshet (17 %). Förutom på Gotland, och till viss del även i Kajanaland, verkar det alltså vara rätt så ovanligt att nyföretagandet används som en strategi för att komma bort från arbetslöshet. Samtidigt är det värt att påpeka att nyföretagandet även kan vara ett resultat av ett försök att undvika en förväntad framtida arbetslöshetssituation.

Omkring hälften av de intervjuade entreprenörerna som startat nya företag hade ytterligare en inkomstkälla förutom det nya företaget. Omfattningen av och källorna för dessa inkomster varierade. I Ulstein hade 37 % av de intervjuade entreprenörerna grundat sina nya företag samtidigt som de uppbar lön från ett reguljärt heltidsarbete.

Motivation

I enkätundersökningen ombads entreprenörerna svara på vilka de viktigaste motiven varit bakom grundandet av det nya företaget. Svarsbilden var komplex och därför inte lätt att tolka. I samtliga sex studerade regioner nämnde majoriteten entreprenörerna många, och ofta potentiellt motsägande, motiv som viktiga för deras beslut att starta ett nytt företag. Sådana motiv var ofta ekonomiskt betingade, (t.ex. ”att utveckla ett stort och växande företag”), livsstilsrelaterade (t.ex. ”att kunna organisera arbetet på mitt eget sätt”) och till en mindre grad, relaterade till deras privata aktiviteter och preferenser

(t.ex. ”att skapa försörjning av en hobby”). Det är dock värt att komma ihåg att folk i allmänhet tenderar att 'efterhandsrationalisera' sina beslut. Detta är ett normalt och ofta omedvetet beteende, vilket innebär att resultaten bör tolkas med stor försiktighet.

Det i denna undersökning vanligast angivna motivet bakom nyföretagandet var en önskan ”att kunna organisera arbetet på mitt eget sätt” samt ”att få en inkomst”. I samtliga regioner var de mest ekonomiskt relaterade motiven, nämligen ”att få en god förtjänst” och ”att utveckla ett stort och växande företag”, mindre viktiga än några av de mer livsstilsrelaterade motiven, så som ”att uppnå en bra livsstil” eller ”att vara oberoende hellre än att vara löntagare”.

Undersökningens resultat tyder därmed inte på förekomsten av någon dominerande och tydligt uttalad motivation bakom entreprenörskapet i de sex studerade regionerna. Snarare kan den mångfacetterade bilden av varierande motiv indikera att entreprenörskapet är ekonomiskt så väl som socialt och personligt motiverat.

5.9 Den lokala verksamhetsmiljöns betydelse för nyföretagandet

Vi har redan nämnt de möjliga effekter den lokala affärsverksamhetsmiljön kan ha på skapandet av nya affärsverksamheter. I den här delen kommer vi att utforska möjliga effekter som den lokala verksamhetsmiljön kan ha på skapandet av och aktiviteterna inom nya affärsverksamheter. I den här analysen kommer vi att använda material från statistiken över alla nya affärsverksamheter som startats under 2003, samt material från enkätundersökningen. Den här analysen följer samma riktlinjer som de ovan beskrivna lokala miljöerna. Det bör dock påpekas att analysen endast är baserad på sex fallstudier, och därmed bör man vara försiktig med vidare generaliseringar.

Befolkningsstrukturens och geografins betydelse

Det finns inget som tyder på att frekvensen nystartade företag på något mer systematiskt sätt skulle vara påverkat av de geografiska och demografiska faktorer som inkluderas i denna studie, d v s geografisk storlek, befolkningsmängd, befolkningstäthet och - utveckling samt migration. Ingen av dessa indikatorer verkar kunna förklara de observerade skillnaderna i nyföretagandet i de sex särskilt granskade arbetsmarknadsregionerna. Så har t ex Eyjafjörður en snabb befolkningstillväxt och en låg nyföretagaraktivitet. I Kajanaland och Eyjafjörður sammanfaller låg befolkningstäthet med ett förhållandevis svagt nyföretagande medan hög befolkningstäthet i kombination med ett aktivt nyföretagande gäller för Ulstein. Detta gäller dock inte för Bornholm som - trots att man är det befolkningstätaste området - uppvisar lägre nivå på sin nyföretagaraktivitet än de övriga fem studerade regionerna.

Strukturella förhållanden och trender inom ekonomi och arbetsmarknad

Betydelsen av ekonomiska och arbetsmarknadsmässiga strukturer och trender är en viktig fråga när man analyserar bakgrunden till regionala variationer i entreprenörskap och nyföretagande. Kärnfrågan är här huruvida nyförtagandet främjas av en ekonomisk nedgång med åtföljande arbetslöshetsproblem ("nödvändighetsdrivet" nyföretagande) eller om den snarare främjas av goda tider med växande lokal efterfrågan och sysselsättningstillväxt ("möjlighetsdrivet" nyföretagande). En annan viktig fråga är hur den regionala ekonomins sammansättning avseende branscher på tillbakagång respektive tillväxtbranscher påverkar nyföretagaraktiviteten.

Varken den officiella statistiken eller enkätundersökningen med entreprenörerna visade på någon allmän tendens till "nödvändighetsdrivet" företagande i de sex regionerna. Enkätundersökningen visar tydligt att bara några få av de nya företagarna var arbetslösa när de startade sina företag. Dessutom visade det sig att de enda områdena med riktigt stor arbetslöshet - Kajanaland och Bornholm - båda hade en förhållandevis låg nyföretagaraktivitet. Detta gällde även Eyjafjörður, en region med stigande arbetslöshet.

I Ulstein kan dock åtminstone en del av den höga nyföretagsaktiviteten hänga samman med nedgången i regionens varvsindustri, och därmed alltså till viss det vara "nödvändighetsdriven". Förutom exemplet Ulstein finns ytterligare några indikationer på möjliga inslag av 'nödvändighetsdrivet' nyföretagande. Enligt enkätundersökningen hade Gotland sålunda en förhållandevis stor andel entreprenörer som flyttade från arbetslöshet till eget företagande och rätt många entreprenörer som var över 55 år gamla. Detta skulle kunna vara en indikation på att den snabba ekonomiska omstruktureringen på Gotland gjort det allt svårare för de med lägre utbildning och över 55 år att komma in på arbetsmarknaden. För dessa grupper kan, förutom en flyttning till fastlandet, därmed det enda alternativet till arbetslöshet vara att bli egen företagare.

Huvudintrycket är dock ett samband, om än inte särskilt systematiskt, mellan positivt ekonomiskt klimat med minskande arbetslöshet och antalet nystartade företag. Åland och Gotland, med jämförelsevis låg arbetslöshet, har båda en relativt hög genomsnittlig nyföretagaraktivitet. Samtidigt har Bornholm och Kajanaland, som ju är präglade av betydande ekonomiska omstruktureringsproblem och minskande sysselsättning, fått fram relativt sett betydligt färre nya entreprenörer. De två studerade regionerna med den absolut starkaste utvecklingen av nyföretagandet, nämligen Ulstein och Eyjafjörður, passar dock inte alls in i detta mönster.

En annan sorts indikator på en eventuell "möjlighetsdriven", och därmed mer vinst- och tillväxtorienterad form av entreprenörskap, finns i Eyjafjörður. Regionen karaktäriseras nämligen av få nystartade affärsverksamheter - men samtidigt också av att de nya

företag som startas växer snabbt och därmed har en betydligt mer positiv effekt på arbetskraftsefterfrågan än de nystartade företagen i de övriga här studerade regionerna. Trots detta är det mycket som tyder på att huvudförklaringen till den positiva utvecklingen av Eyjafjörðurs nystartade företag ligger på annat håll än i renodlade vinstmotiv. Resultatet av intervjuundersökningen tyder nämligen på vissa i sammanhanget viktiga personliga egenskaper hos regionens entreprenörer och deras nystartade företag. Så hade t ex många redan praktisk erfarenhet av att starta upp ett nytt företag från tidigare. En annan intressant iakttagelse som enkätundersökningen gav vid handen var att de entreprenörer som skapade nya jobb i rätt hög utsträckning saknade högre utbildning. I stickprovet med de 170 entreprenörerna verkar det faktiskt existera ett omvänt förhållande mellan entreprenörernas utbildningsnivå och deras förmåga att skapa nya arbetsplatser. Entreprenörer med endast grundutbildning hade sålunda i genomsnitt den högsta sysselsättningseffekten. Resultatet bör dock tolkas försiktigt, eftersom undersökningen omfattar en så pass kort tidsperiod. En annan förklaring kan vara att de företag som grundades av entreprenörer med högre utbildning ofta är någon form av konsultverksamhet som bygger på företagarens egen kompetens och därför inte är inriktade på anställning av annan arbetskraft.

Den positiva utvecklingen av arbetsplatsutbudet hos Eyjafjörðurs nya företag kan i viss mån även kopplas till deras verksamhetsinriktning. Så är t ex regionens nystartade företag i betydligt högre grad än i övriga regioner engagerade i exportverksamhet. De nya företagen i Eyjafjörður hade också i betydligt högre grad än entreprenörerna i övriga regioner lyckats dra till sig främmande riskkapital. Båda dessa faktorer ger i denna undersökning ett statistiskt sett signifikant positivt utslag på antalet nyskapade arbetsplatser hos de nya företagen.

En annan sak värd att notera då man söker efter olika typer av 'möjlighetsdrivet' entreprenörskap är den höga andelen företagare på Gotland som startade sitt företag efter någon form av examen. Även om vi inte vet från vilken utbildningsinstitution de kom från, så kan några av dem ha startat sina företag som en följd av den expanderande kursverksamheten vid Högskolan på Gotland. Denna är en aktiv partner i en regional företagsinkubator och erbjuder olika typer av stöd och rådgivning till potentiella entreprenörer inte bara bland gotlänningarna i allmänhet utan också med särskild inriktning på högskolans egna studenter och personal. Jämfört med Eyjafjörðurs entreprenörer verkar den här gruppen av 'möjlighetsdrivna' gotländska företagare dock skapa väldigt få arbetsplatser

Förhållandet mellan den regionala ekonomins struktur och frekvensen nyföretagande är alltså svårfångat och oklart, något som bekräftas av en granskning av förhållandet mellan nyföretagandet inom olika näringsgrenar och den branschvisa

sysselsättningsförändringen. I några fall sammanfaller sålunda hög nyföretagsfrekvens inom en bransch med god sysselsättningsutveckling inom branschen i fråga. Detta kan observeras i flertalet studieregioner inom de växande branscherna finans, fastighets- och företagsservice och i den växande byggsektorn på Gotland, Åland och i mindre utsträckning på Bornholm. Men samtidigt finns det också flera exempel på hög frekvens av nya företag inom branscher stadda i tillbakagång, som t ex i Kajanalands restaurang- och handelsverksamhet och inom Ulsteins, Gotlands och till viss del även Bornholms primärnäringar. Det sistnämnda kan tolkas som en indikator på den viktiga roll som entreprenörskap och nyföretagande har i de ekonomiska omstruktureringsprocesser där nya företag med nya produktionssätt och/eller nya produkter ersätter äldre företag med förlegade produkter och mindre konkurrenskraftig produktionsteknik.

En annan i sammanhanget viktig fråga är betydelsen av regionala/lokala affärstraditioner och starka lokala företagskluster. Något tydligt samband mellan utvecklade lokala affärsmiljöer och frekvensen nya företag är dock inte lätta att fastslå på basen av vad som framkommit i denna studie. Tvärtom så är det så att många av de näringsgrenar som är särskilt starkt utvecklade inom respektive ekonomi, såsom (sjö-) transport och kommunikation på Åland, och handel och servering på Bornholm, har en nyföretagarfrekvens klart under genomsnittet. Möjliga förklaringar till detta fenomen kan t ex vara hård lokal konkurrens och, inte minst när det gäller sjötransporter, mycket höga nyetableringskostnader som gör det svårt för nya aktörer att komma in på marknaden.

Å andra sidan finns det även exempel på ett aktivt nyföretagande inom näringar med stark lokal förankring. Bornholm har sålunda en lång industriell tradition inom keramik och glasproduktion, och de många nystartade företagen inom konsthantverk, keramik- och glasproduktion, tyg, kläder, design o s v är helt i linje med dessa traditioner. Ett annat exempel är de många nystartade företagen i Ulsteinområdet med starka kopplingar till regionens mångåriga varvstraditioner.

Betydelsen av institutioner och politik som stöder nyföretagande

Vi har redan ovan noterat möjligheten att verksamheten vid Gotlands Högskola kan ha gett en del lokala *spin-offs* i form av nystartade affärsverksamheter. Exemplet från Bornholm med många nya företag inom konsthantverkarbranschen är en annan indikation på positiva effekter av aktiva lokala institutioner. Under det senaste årtiondet har nämligen en skola med inriktning på glas och keramik och en annan inriktad på textil och modedesign, startat på Bornholm. Man har även etablerat en intresseorganisation för konsthantverkare och sådana som sysslar med försäljning av deras produkter som lyckats bygga upp olika typer av livskraftiga nätverk mellan de berörda företagarna. Detta har otvivelaktigt spelat en roll för de många nya firmor som

byggts upp kring den här näringens speciella produkter och kompetensbehov.

De olika sätten att använda offentligt finansierade stöd till nystartade företag i de sex studerade ekonomierna (**Tabell 5**) är värda att notera. Det är svårt att - mot bakgrund av vad som framkommit i denna studie - dra några säkra slutsatser om detta beror på skillnader i politiken och stödprogrammens administrativa förutsättningar eller om det är olikheter i de nya entreprenörernas behov som ligger bakom dessa skillnader. En slutsats som kan dras av denna studie är dock att det inte finns något som tyder på att de nystartade företag som erhållit offentlig stöd skulle skapa fler nya arbetsplatser än de nya företag som inte erhållit något sådant startstöd. Tvärtom indikerar enkätundersökningen bland 170 entreprenörer att användningen av offentligt finansierade startstöd har en marginell (men signifikant) negativ effekt på antalet nyskapade arbetsplatser. Eftersom nyskapade arbetsplatser är den viktigaste motiveringen till det offentliga stödet till nya entreprenörer, kräver resultatet en närmare analys för att urskilja eventuell mer långsiktiga positiva arbetsplatseffekter av stödet.

I enkäten ombads entreprenörerna att värdera olika aspekter av de lokala förhållanden som rör möjligheterna att starta och framgångsrikt utveckla nya företag. Man frågade även entreprenörerna om de ansåg att myndigheterna i högre grad än hittills borde inrikta sin stödverksamhet på den här typen av positiva lokala faktorer. Resultatet ger vid handen att entreprenörerna i samtliga sex regioner lyfte fram möjligheterna till "nätverkande" och erfarenhetsutbyte mellan företagen som en viktig positiv nyetableringsfaktor. I samtliga regioner, förutom i Eyjafjörður, utpekades också de offentliga insatserna för att främja den här typen av lokala företagsnätverk som en viktig del av stödet till nyföretagandet.

5.10 Sammanfattande policyslutsatser

De är nu tid att sammanfatta de viktigaste resultaten och de policyslutsatser som kan dras härav. De huvudsakliga resultaten med avseende på den framtida utvecklingen av den politik som syftar till att stödja en ökad sysselsättning genom nyföretagande kan sammanfattas i två viktiga punkter, nämligen entreprenörskapets stora beroende av (1) sin lokala och regionala omgivning och (2) den enskilda företagarens personliga motivation och sociala bakgrund.

Entreprenörskapets beroende av den lokala miljön

Den stora variationen i termer av nyföretagarfrekvens, branschtillhörighet och sysselsättningseffekter indikerar att entreprenörskapet spelar rätt så olika roller beroende på sin regionala och lokala omgivning. Nyföretagandets omfattning och ekonomiska betydelse är alltså starkt beroende av det omgivande samhällets

ekonomiska, sociala och kulturella struktur och traditioner. Andra viktiga förklarande faktorer är skillnader i bolagslagstiftningen, skattesystemet och andra regelverk av betydelse för etablering och drift av privata företag. I policytermer betyder detta att det inte finns någon "entreprenörskapspolitik" som passar alla. Politiken måste alltså utformas på basen av grundläggande kunskap om de lokalt eller regionalt rådande förutsättningarna för ny- och småföretagande.

Även om studien inte tillåter några entydiga slutsatser om de nystartade företagens sysselsättningseffekter, eller om vikten av offentligt stöd till de nya företagen, tyder dock inte resultatet på att offentligt finansierade bidrag skulle spela någon avgörande roll för de nystartade företagens förmåga att skapa nya arbetsplatser. Tvärt om tyder faktiskt underlaget i denna studie på ett negativt samband mellan offentliga bidrag och nya arbetsplatser, åtminstone på kort sikt. Detta är utan tvekan en mycket viktig fråga för fortsatt och mer djupgående analys. Hur kommer det sig att offentliga kapitaltillskott till de nya företagen verkar ha lägre verkningsgrad än motsvarande insatser från privata källor? Finns det ett behov av att ompröva den nuvarande stödpolitiken med avseende på utformningen av stöden och de krav och urvalskriterier som används för att välja ut vilka projekt och nya företag som stöden riktas till? Kan det vara så att privata investerare och privat riskkapital ställer större krav på affärsidéer och kunskap om viktiga marknader, produktionsteknologi etc än de offentliga stödgivarna gör?

Det finns mycket som tyder på att de som ansvar för de offentliga stöden till nyföretagandet borde se över sina urvalsprocesser och sina möjligheter att identifiera de entreprenörer som faktiskt är inställda på att expandera och skapa nya arbetsplatser och som också har kapacitet att göra detta. Ett möjligt inslag i en sådan policyutveckling kunde vara att bättre tillvarata tillväxtpotentialen hos entreprenörer med mer begränsad utbildningsnivå och kompetens genom att aktivt stödja deras arbete med att utveckla och konkretisera sina affärsidéer och sina verksamhetsstrategier. Ett annat förslag kunde här vara att överföra en del av stödet för nyetablering av företag till ett utökat stöd till redan etablerade småföretag med fungerande verksamhet och påvisad utvecklingspotential. Man kunde också överväga en tydligare inriktning av stödet på innovativa affärsidéer eller produktionsmetoder inom lokalt eller regionalt särskilt viktiga delar av näringsliv och arbetsmarknad.

Egenskaper hos den enskilde entreprenören

Den typiske entreprenören i de i denna rapport närmare granskade regionerna är en man mellan 35-55 år med en formellt kvalificerande utbildning. Han ingår i ett etablerat hushåll och han har gått från avlönat heltidsarbete till eget företagande. Det viktigaste bakomliggande motivet till satsningen på eget företag är en önskan att kunna kombinera en god inkomst med utmanande och intressanta arbetsuppgifter. Den typiske

nyföretagaren använder eget sparande som huvudsakligt startkapital och kompletterar kanske med banklån, dock med mindre lokala avvikelser. Det typiska nystartade företaget är verksamt inom servicesektorn, är inriktat på den lokala marknaden och deltar ofta i lokala företagsnätverk och samarbetsorgan. Som regel försörjer företaget enbart företagaren/ägaren, eventuellt ytterligare någon enstaka person.

Detta är dock en rätt grov generalisering av den "typiske" entreprenören som inte får tolkas så ett den utesluter de många lokala, individuella och branschmässiga variationer som faktiskt förekommer. Poängen är här att entreprenörskapet i de studerade insulära ekonomierna ändå verkar ha en del gemensamma drag. Ett sådant gemensamt drag tycks sålunda vara att de intervjuade entreprenörerna som regel varken verkar vara "möjlighetsdrivna" eller "nödvändighetsdrivna" (se ovan). Istället verkar det "insulära entreprenörskapet" ha en betydligt bredare orsaksbakgrund än de rent ekonomiska drivkrafterna. De nya företagarna motiverar sin entreprenörssatsning med att de vill ha ett "bättre liv", ett "bra arbete" och ett "bra ställe att bo på". På så vis verkar entreprenörskapet i de sex studerade insulära ekonomierna snarare vara "livsstilsdrivet" än möjlighets- eller nödvändighetsdrivet. Entreprenörskapet är med andra ord ett socialt fenomen i minst lika hög grad som det är ett ekonomiskt projekt.

Slutsatsen av denna iakttagelse är att offentliga insatser i syfte att främja nya företag och affärsidéer måste kombineras med betydligt bredare insatser inriktade på att förbättra den sociala och kulturella miljön, lokala företagsnätverk, boendeförhållandena, utbudet av fritidsaktiviteter osv. Detta hindrar dock inte att det också är viktigt att arbeta med mer traditionella strategier och ekonomiska stöd till de nya entreprenörerna. Trots deras förhållandevis begränsade effekter på den samlade regionala ekonomin och arbetsmarknaden så är de ändå viktiga, inte minst för de som bereds ytterligare ett sysselsättnings- eller inkomstalternativ på en annars begränsad lokal arbetsmarknad.

6. Möjligheterna att skapa sin försörjning i insulära regioner ur ett individperspektiv

Det här kapitlet baseras på ett antal intervjuer om olika människors arbetslivshistoria i de sex regionerna. Syftet är att kombinera erfarenheter från enskilda individer med de förutsättningar som de strukturella och institutionella ramarna ger. Med hjälp av intervjuerna kan vi klargöra vilken typ av faktorer som främjar och vilka faktorer som utgör hinder för individer att röra sig mellan olika slag av försörjning, mellan olika sätt att skapa sin inkomst. Den information intervjuerna ger illustrerar processerna och orsakerna till de mönster vi ser på arbetsmarkanden. Metodiken för intervjuerna beskrivs närmare i kapitel 2.

6.1 Den enskildes försörjningsmöjligheter på insulära arbetsmarknader

Sysselsättning och egenföretagande är avgörande för den enskilde individens försörjning. Arbetsmarknaden och dess sätt att fungera är därför en central fråga för denna studie. Arbetsmarknaden utgör dock bara en - om än ytterst viktig - del i det större försörjningssystem som även innefattar utbildning och arbetsträning, sjukledighet och arbetslöshet. I de flesta fall där individen saknar reguljärt arbete griper också de offentliga välfärdssystemen in med olika typer av inkomststöd. Huvudsyftet med denna typ av offentliga insatser är att på olika sätt hjälpa den enskilde att kunna återgå till någon form av reguljär sysselsättning, kanske efter en period av omskolning eller vidareutbildning. Insatserna är inte bara till nytta för de direkt berörda, utan också för arbetsgivarna - de privata såväl som de offentliga. Det offentligt finansierade inkomstsystemet bidrar ju till rehabilitering av sjuka samt en uppgradering och anpassning av arbetskraftens kompetens, något som i sin tur ger arbetsgivarna ett bättre arbetskraftsunderlag.

Inträden i och utträden ur arbetsmarknaden är av kritisk betydelse för att förstå hur den enskilda individen erhåller sin försörjning. De två grundläggande frågeställningarna bakom den här delen av studien är därför följande:

- Vilka faktorer underlättar alternativt försvårar inträden i och utträden ur arbetsmarknaden?
- Vilket utrymme finns det för att genom olika policyinsatser främja en ökad sysselsättning, entreprenörskap och egenföretagande?

Analysmodellen

Den modell över försörjningssystemets dynamik (jfr kapitel 2) som här använts är

uppbyggd kring arbetsmarknaden. Modellens övergripande struktur är avbildad i **Figur 5** nedan.

Figur 5. Exempel på försörjnings-looper i modellens inkomstsystem

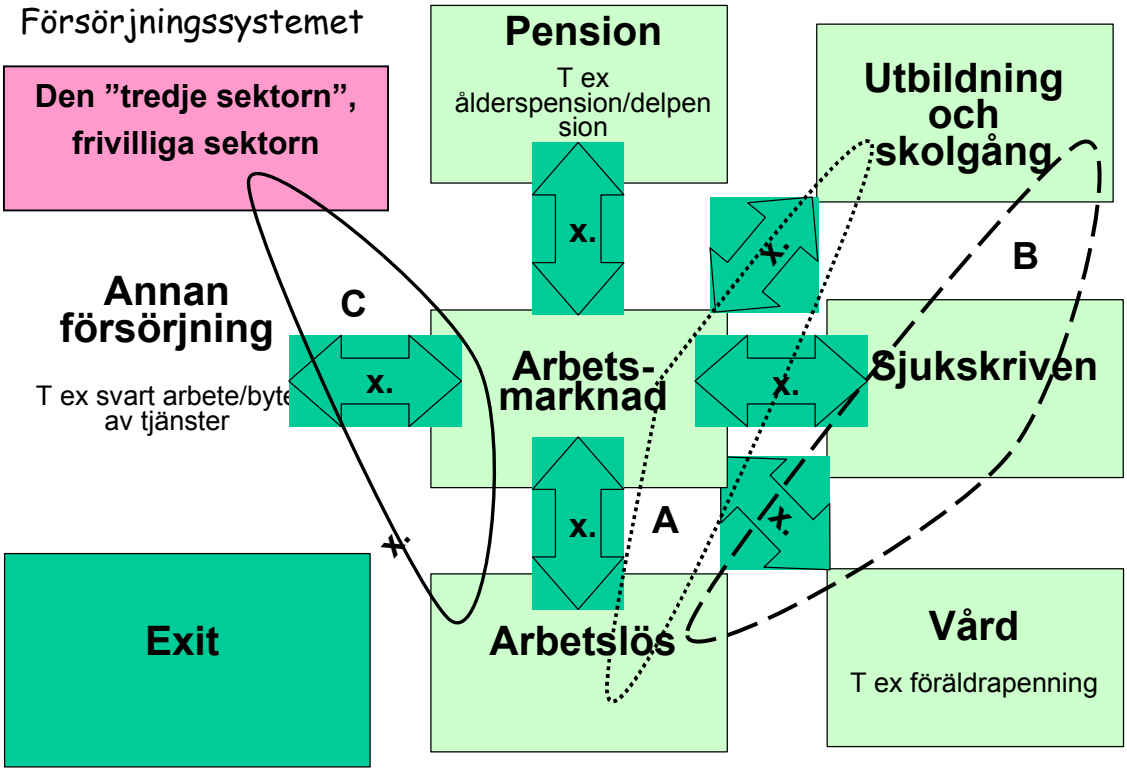

Modellens grundläggande tanke och utgångspunkt är att den moderna arbetsmarknaden karaktäriseras av individer som över sin livstid genomgår ett flertal "förflyttningar" inom arbetsmarknaden såväl som mellan denna och övriga delar av ett vidare försörjningssystem. De dubbelriktade pilarna i figuren ovan är exempel på flöden av övergångar mellan den reguljära arbetsmarknaden och inkomstsystemets övriga delar, t ex den traditionella förflyttningen från utbildning och skolning (figurens övre högra hörn) till ett fasta arbete (arbetsmarknaden i figurens centrum). Begreppet "livslångt lärande" är viktigt i modern arbetsmarknadsforskning och den dubbelriktade pilen indikerar att övergången i allt högre grad numera även går i den motsatta riktningen, alltså från arbetsmarknaden till vidareutbildning och yrkesskolning. Den traditionella vägen från utbildning till arbetsmarknaden och efter ett liv med yrkesverksamhet och därefter till pensionering har i allt högre grad ersatts med sysselsättning, eller egenföretagande, som en manifestation av individens långsiktiga anställningspotential.

Det livslånga lärandet kan illustreras som en slinga - eller "loop" - i inkomstsystemet; från arbetsmarknaden till utbildning för att erhålla ny eller ökad yrkeskompetens och därefter åter till arbetsmarknaden och ett nytt (eventuellt också samma) jobb. Loopen kan ibland också gå via figurens "arbetslöshetsbox" - från arbetsmarknad till arbetslöshet och därifrån vidare till utbildning och slutligen åter till den reguljära arbetsmarknaden. I figur 5 är detta markerat som "Loop A". Vi kan kalla detta för den klassiska loopen då den beskriver det mönster som så mycket av dagens arbetsmarknadspolitiska insatser tar fasta på. Det finns många goda exempel på denna typ av "rörelsemönster" i de sex fallstudierna.

Antalet "försörjningsrutter" inom inkomstsystemet är många, men långtifrån alla avslutas i figurens "arbetsmarknadsbox". Flera exempel på detta finner man i studiens sex regioner. Ett sådant avvikande förflyttningsmönster är det som går mellan de tre boxarna "arbetslöshet", "utbildning och skolning" och "sjukledighet", alltså "Loop B" i figuren. Här hittar man svaga grupper på gränsen till marginalisering och som har svårt att alls ta sig in på arbetsmarknaden, eller som efter år av arbetslöshet har mycket svårt att ta sig tillbaka till ett reguljärt jobb. Ett lämpligt namn på det här mer problematiska rörelsemönstret skulle kunna vara marginaliseringsloopen.

Figurens "Loop C" åter, illustrerar möjligheterna att komma in på den reguljära arbetsmarknaden via de sociala nätverk som etableras genom olika typer av engagemang inom den "frivilliga sektorn" (ideella föreningar, organisationer etc). Vi talar alltså här om en form av social nätverksloop.

Biografier som illustrerar typiska försörjningsmönster

I det följande illustreras och konkretiseras de mest typiska försörjningsmönstrena (det klassiska, den marginaliserande och det sociala nätverksmönstret) genom en presentation av tre biografier hämtade från de intervjuer som genomförts i projektet.

Det första exemplet, som kan sägas representera den "klassiska loopen" i försörjningssystemet, handlar om en man som efter 40 år i samma företag och en period av arbetslöshet som följd av företagets nedläggning startar ett nytt eget företag som han kan försörja sig på. Johan[1], som trots att han numera är pensionär fortfarande är verksam inom sin egen firma, började arbeta för ett tillverkningsföretag redan i unga år, något som är rätt så vanligt inom den generation som han representerar. Stabilitet och kontinuitet präglade därefter Johans yrkesliv i mer än fyra decennier. Genom sin arbetsgivares försorg fick han även vid flera tillfällen åka utomlands för

[1] Alla personer i exemplen har fingerade namn och regionen anges inte för att bevara personernas anonymitet.

vidareutbildning och uppgradering av sin yrkeskompetens. Företaget lades dock ner i början av 1990-talet, något som ledde till djupgående förändringar i Johans liv. Efter en period växlande mellan tillfälliga arbeten och arbetslöshet, lyckades han etablera sig som egen företagare. Under Johans arbetsliv har fortbildning och uppgradering av hans yrkeskunnande och personliga nätverk varit av stor betydelse, först för att bibehålla sitt första jobb under så lång tid och därefter för att lyckas med etableringen av en framgångsrik egen firma. Enligt Johans egen uppfattning gick övergången från fast avlönat arbete till eget företagande trots allt förvånansvärt smidigt efter hela 40 år på samma arbetsplats.

Det andra exemplet kan sägas representera den "marginaliserande loopen" i figur 5 ovan. Det handlar här om en kvinna, 28-årige Anna, vars svaga utbildningsbakgrund och yrkeskvalifikationer skapat en försörjningssituation som präglas av tillfälliga jobb, kompletteringsutbildningar och arbetslöshet. Hon är född och uppvuxen i fallstudieområdet i fråga. Anna saknar utbildning utöver den obligatoriska grundskolenivån och har aldrig haft ett fast jobb. Efter avslutad grundskola påbörjade hon gymnasialstadiestudier men hoppade av efter ett år. Hon flyttade därefter bort från studieregionen till en annan del av landet för att börja en annan typ av gymnasialstadieutbildning och påbörjade även en yrkesutbildning inom livsmedelsindustrisektorn. Den sistnämnda utbildningen inkluderade en praktikplats i ett företag, men Anna ansåg att arbetsförhållandena och attityden mot kvinnor var så dålig att hon även hoppade av den utbildningen.

Efter en del personliga problem återflyttade hon till sin hemregion och fick där ett jobb inom vården. I avsaknad av formella utbildningsmeriter fick hon inte någon fast heltidssysselsättning, men lyckades ändå överleva på en rad olika mer tillfälliga jobb varvade med perioder av arbetslöshet. Hon lyckades skaffa sig dessa arbeten delvis beroende på sin erfarenhet från hemarbete, men också tack vare ett engagemang i en frivillig organisation med inriktning på liknande arbete. Hon fick de jobben genom såväl personliga som mera arbetslivsrelaterade kontakter. Anna gifte sig och fick ett barn. Hennes man jobbade periodvis utomlands varför hennes familjesituation gjorde det svårt för henna att ta ett mer permanent jobb inom hälso- och omsorgssektorn då dessa ofta krävde natt- och helgarbete. Anna ville egentligen inte heller ha nåt permanent jobb inom hälsovården, utan drömde om att få starta en ny yrkesutbildning inom handeln med byggvaror. Genom envetna kontakter med olika företag inom branschen, lyckades hon skaffa sig en praktikplats vid ett företag och genomgår för närvarande ett utbildningsprogram inom sitt nya yrkesområde. Anna trivs med sin pågående yrkesutbildning och hoppas att hon skall kunna försörja sig inom sin nya arbetsinriktning; kanske till och med starta ett eget företag tillsammans med sin man någon gång i framtiden.

Den tredje och sista biografin illustrerar den "sociala nätverksloopen". Den handlar om en man i åldern 50 plus, Stefan, som efter 12 år som administratör i den privata sektorn för första gången i sitt liv blev arbetslös på grund av att företaget som han jobbade inom lades ner. Stefan var arbetslöshet i fyra månader och hade svårt att hitta något nytt jobb. Trots att han var väl meriterad inom sitt yrkesområde, fann han att hans ålder gjorde det svårt att konkurrera med yngre som också var billigare för företagen att anställa. Genom den lokala idrottsföreningen hade han dock en vän som såg en möjlighet för Stefan inom det företag där han jobbade. Tack vare detta fick han ett tillfälligt heltidsjobb inom vännens företag eftersom de behövde Stefans specialkompetens. På grund av att Stefan var arbetslös, klassificerades jobbet som en arbetsmarknadsåtgärd och företaget fick därmed ett offentligt stöd som gjorde att man kunde anlita Stefan - trots den högre ersättning som hans kvalifikationsnivå och ålder krävde. Efter att perioden med arbetsmarknadsstöd löpt ut, blev Stefan erbjuden ett annat arbete inom samma företag, den här gången på ett ordinarie anställningskontrakt utan samhällsstöd. Det här exemplet illustrerar hur en kombination av personliga initiativ och institutionellt stöd kan röja väg för en övergång från arbetslöshet till reguljärt arbete. Sociala nätverk är många gånger av avgörande betydelse för såväl den arbetssökande som arbetsgivaren vilken genom informella kontakter och information bättre kan bedöma den arbetslöses faktiska kvalifikationer och yrkesmässiga potential. Den institutionella faktorn i form av offentligt arbetsmarknadsstöd var dock sannolikt i Stefans fall ännu mer avgörande för den första anställningen efter arbetslöshetsperioden.

6.2 Erfarenheter från biografi-studierna om personers arbetslivshistoria på Åland

Intervjuerna i den åländska fallstudien genomfördes under perioden augusti - september 2004. Sammantaget intervjuades nio personer, fem män och fyra kvinnor i åldern 35-55 år. Fyra av intervjuerna gjordes med personer bosatta i den åländska skärgården, tre med personer bosatta i Mariehamn samt två från den faståländska landsbygden. Bland de intervjuade finns personer med endast kortare utbildningar och personer med högre utbildning representerade, där finns personer i nyckelpositioner i samhället och personer med mer traditionella yrken, här finns personer födda på Åland och inflyttade, personer verksamma endast på den lokala marknaden och personer som har yrken med den huvudsakliga marknaden utanför Åland. Urvalet har formats för att passa de kategorier som hade definierats i projektet (se tabell 1 i avsnitt 2.2). Flera av intervjupersonerna passar in i flera av kategorierna, eftersom kategorierna inte är varandra uteslutande.

En allmän bild bland de intervjuade är att deras formella utbildningsnivå, åtminstone till viss del, styrts av föräldrarnas bakgrund. Föräldrar önskar ofta att deras barn ska få en högre utbildning än de själva, att barnen ska ”bli någonting”, helst inom ett yrke där det

är lätt att få jobb. En annan allmän företeelse är att arbetslivssituationen i viss utsträckning anpassas till familjesituationen.

Intressant att notera är att så många av de åländska intervjupersonerna har haft modet att förändra sin situation, att fatta beslut om att flytta eller skapa sin försörjning på nya sätt. För de flesta har arbetslöshet aldrig varit ett alternativ, inte ens under sämre tider. I ett samhälle med relativt gott arbetsmarknadsläge är det inte riktigt socialt accepterat att vara arbetslös. Till exempel har fyra av de intervjuade under någon period av sitt yrkesliv haft sin arbetsplats och familjen på olika sidor om Ålands hav.

Inom ramen för den åländska delen av undersökningen hade sju av nio intervjuade under någon period, åtminstone i viss utsträckning, skapat sin egen försörjning, eller som en av intervjupersonerna uttryckte det ”man måste naturligtvis alltid skapa nödvändiga förutsättningar för sin överlevnad”. Mångsyssleriet är också en vanlig företeelse på Åland, flera av de intervjuade har haft mer än en inkomstkälla under vissa perioder, och då kanske det egna företaget har varit en av inkomstkällorna.

Vidare kan man konstatera att olika sociala nätverk är av stor betydelse även på den åländska arbetsmarknaden, oberoende av om man är anställd eller företagare. Bland annat är dessa nätverk av stor betydelse när det gäller möjligheterna att få information om vilka jobb och karriärmöjligheter som finns. En av de intervjuade belyste nätverkens betydelse på följande vis: ”Jag sökte flera jobb utan att få dem. Istället erbjöds jag ett jobb av personer som jag kände”.

Ett annat karaktärsdrag från den åländska arbetsmarknaden som kommer fram i intervjuerna är att det fortfarande finns arbetsgivare med en rätt gammaldags syn på personalpolitik, vissa arbetsgivare har inte varit så generösa med fortbildning, skolning och personalhälsovårdande insatser. Konkurrensen om personalen har inte varit tillräckligt hård. Situationen har dock förändrats under de senaste åren.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att arbetskraften i allmänhet inte flyttar till Åland för att göra karriär i första hand, utan att valet att flytta till Åland snarare är ett livsstilsval för de flesta yrkesgrupperna. Vissa delar av den åländska arbetsmarknaden fungerar inte ens som en marknad i egentlig mening, möjligheterna och alternativen är begränsade. Dels finns inte alla yrken representerade på en liten arbetsmarknad, dels är antalet arbetstillfällen för många yrken begränsade.

Mest påtagliga är begränsningarna i skärgårdsregionen, man kan diskutera om man alls kan relatera till skärgården som någon egentlig arbetsmarknad. Antalet invånare i skärgården är lågt och därmed är även hela arbetskraften liten. Regionen är därtill

väldigt splittrad genom att befolkningen är utspridd över ett stort antal öar med delvis ganska begränsade möjligheter att arbetspendla mellan öarna. I skärgårdsregionen måste man i än större utsträckning vara beredd på att skapa sitt eget jobb och sitt eget sätt att finna sin försörjning.

Befolkningen där måste även i högre grad vara beredd på att ha flera jobb eller yrken samtidigt för att få en tillräcklig inkomst. Att vara oberoende är viktigt för många i skärgården, det är inte för alla som ett 9-5 jobb är det ideala. En av de intervjuade från skärgården uttryckte det så här: ”Att få hålla på med det du vill göra är viktigare än formen på anställningen.”

Ytterligare ett karaktärsdrag för skärgården är att det helt enkelt finns jobb som måste skötas på något sätt. Någon måste ha hand om gymnastikundervisningen på skolan, någon ska sköta mataffären och någon måste sköta om disken vid restaurangen under sommaren. ”Det är sådan arbetssituationen är på en så här liten ö. Det finns uppgifter som bara måste skötas”, förklarar en av de intervjuade angående alla olika uppgifter hon hade haft hand om.

Man måste således både acceptera och anpassa sig till de sociala och institutionella förhållanden som råder på en liten arbetsmarknad, inte minst om man är nyinflyttad. Alternativet är att flytta. En av de intervjuade beskrev det som att det finns en cirka tvåårig ”anpassningsperiod” om man flyttar till Åland. Om människor inte har lyckats med att hitta sin plats och anpassa sig till förutsättningarna inom cirka två år så flyttar de vanligen igen.

6.3 Faktorer som främjar och försvårar individernas rörlighet inom det insulära försörjningssystemet

Mot bakgrund av de olika förflyttningsmönstren inom försörjningssystemet och de empiriska resultaten av fallstudierna, diskuteras nedan mera i detalj fem av de faktorer som synes vara särskilt viktiga hinder för eller befrämjare av rörligheten på de insulära arbetsmarknaderna (jfr även kapitel 2 samt Doramodellen i *Bilaga I*).

Mänskligt kapital

Det mänskliga kapitalet - ofta kallat "humankapital" - är synonymt med kvaliteten på den tillgängliga arbetskraften (kompetens, utbildning, arbetsförmåga etc), en faktor som i allt högre grad betonas i forskningen om regionalekonomisk utveckling. Den sedan gammalt rådande tendensen att den högkvalificerade arbetskraften koncentreras till befolkningstäta regioner och storstadsområden är ett problem för de mer perifera glesbygdsregionerna. De sex fallstudieområdena delar också ett för insulära regioner

typiskt mönster, nämligen att arbetskraften generellt sett har en relativt låg utbildningsnivå. Samtidigt är dock de inomregionala skillnaderna stora med en förhållandevis god utbildningsnivå på arbetskraften i urbana centra, t ex Ulstein kommun och Visby på Gotland.

I denna studie har vi stött på en mängd olika initiativ för att stärka de olika områdenas mänskliga kapital genom att förbättra arbetskraftens utbildnings- och kvalifikationsnivå. På Gotland har man t ex startat särskilda projekt med fokus på att öka sina ungdomars intresse för högre studier. Men det är framför allt bland de äldre årskullarna som de största bristerna i utbildningsnivån finns. Mot den här bakgrunden är dagens utbildningssatsningar framför allt riktade mot de äldre arbetskraftsgrupperna. Detta är t ex en av de viktigaste målgrupperna för de arbetsmarknadsrelaterade utbildnings-insatserna på Åland.

Någon form av högskoleverksamhet på den egna orten är en annan viktig del i dagens regionala utvecklings- och tillväxtpolitik. Förekomsten av en egen högskola gynnar utvecklingen av regionens "mänskliga kapital" samtidigt som den genom samverkan med andra institutioner och lokala aktörer stärker regionens utvecklingsförmåga. Med undantag för Ulstein och Bornholm har alla här studerade regioner också försökt främja uppbyggnaden av någon form av egen högskoleverksamhet.

Socialt kapital och nätverk

Socialt kapital handlar om bredare personliga och institutionella nätverk som är relaterade till gemensamma värden, traditioner, kulturella resurser och liknande faktorer vilka kan vara svåra att identifiera men som ändå har visat sig vara av stor betydelse för den regionala utvecklingskraften. Samtidigt som ett välutvecklat socialt kapital kan främja en regions ekonomiska utveckling, kan det paradoxalt nog även ha en del negativa barriäreffekter. Detta gäller framför allt utifrån kommande resurspersoner som inte delar de lokala värderingarna, eller som annars har svårt att ta sig in i regionens sociala nätverk. Att inte dela rådande normer, eller stå helt utanför de viktigaste nätverken, försvårar möjligheterna att få jobb.

Det råder inte något tvivel om att det sociala kapitalet och de personliga nätverken spelar en viktig roll för den enskilda individens försörjningsmöjligheter i samtliga sex fallstudieregioner. Många av de intervjuade personerna har fått sina jobb genom sina sociala kontakter. Ett exempel på normernas roll i sammanhanget är den starkt drivande "arbetsetik" som många av de intervjuade betonar i Ulstein, Eyjafjörður och Åland. Särskilt i fallet Ulstein verkar den här typen av krävande arbetsmoral även vara kopplad till någon form av "puritanska" normer. Att ha ett jobb är mycket viktigt för den sociala prestigen, något som motiverar ett aktivt arbetssökande alternativt flyttning eller

pendling till jobb utanför hemregionen. Fyra av de intervjuade på ålänningarna hade åtminstone vid något tillfälle bott och arbetat utanför Åland och därför tvingats veckopendla till sina familjer hemma på Åland. I Ulstein är "arbetsnormen" särskilt stark bland männen. Bland kvinnorna är det däremot accepterat att i samband med familjebildning och barn (tillfälligt) avbryta sin arbetskarriär för barnuppfostran och hemarbete.

Eftersom det sociala kapitalet och nätverken är svåra att avgränsa och konkretisera på samma sätt som t ex fysiskt kapital, så är det inte heller så lätt att forma en politik eller ett stödprogram för att stärka en regions sociala kapital och förmåga till "nätverkande". En sådan politik måste dock framför allt handla om att stärka identiteten hos och sammanhållningen inom en region eller ett lokalsamhälle så att befolkningen får ett ökat intresse av att aktivt delta i utvecklingen av ekonomin. Offentliga investeringar i kulturella aktiviteter och infrastruktur är därför exempel på policyinitiativ som inte bara drar till sig besökande och skapar nya inkomstmöjligheter, utan också främjar identiteten och livskvaliteten hos befolkningen i den berörda regionen. Sådana investeringar och initiativ främjar alltså det sociala kapitalet och nätverken. Bland de intervjuade finns också flera exempel på personer som fått möjlighet till fasta arbeten tack vare offentliga satsningar och projekt inom olika delar av konst- och kultursektorn.

Institutioner och institutionellt samarbete

Institutioner och institutionellt samarbete kan fungera på det informella och mer osynliga såväl som på det formella och därmed betydligt mer synliga planet (se vidare Doramodellen, *Bilaga I*). De formella institutionerna är som regel en viktig del av samhällets offentliga infrastruktur, medan de mer "osynliga" aspekterna av dem handlar om hur de verkar i praktiken och på vilket sätt deras samspel med varandra och med den berörda befolkningen fungerar. Den viktiga insikten här är att institutionernas närvaro och sätt att fungera påverkar arbetsmarknaden och försörjningssystemet och därför också är av stor betydelse.

De formella institutionerna varierar från lokala myndigheter till universitet. Den uppsättning institutioner som berörs i rapportens sex fallstudier är beroende av kontextuella faktorer som t ex regionens politiska och administrativa status och förhållanden inom ett större nationellt system. Detta gäller inte minst den regionala behörigheten vad gäller arbetsmarknadsinsatser, regional utveckling och utbildning. I insulära områden med ett begränsat befolkningsunderlag kan dessa institutionella faktorer vara rätt så nära kopplade till det sociala kapitalet eftersom de som arbetar i institutionerna sannolikt känner större samhörighet med varandra och sin region än vad som skulle ha varit fallet i t ex en storstadsregion. Bra kommunikation mellan försörjningssystemets olika delar främjar en smidigare och större rörlighet mellan

systemets olika delar.

Samarbete och väl etablerade partnerskap mellan viktiga institutioner och institutionella miljöer är en viktig del av våra dagars regionala utvecklingsstrategier. Det står också klart att institutioner som de lokala och regionala myndigheterna, utbildningsorgan, arbetsförmedlingar, handelskammare och sociala partners samarbetar i samtliga sex fallstudieområden i syfte att stödja den egna regionens utveckling. De begränsade resurser som de små institutionerna i flertalet insulära områden besitter, gör det desto viktigare att de samarbetar med varandra och andra aktörer för att utnyttja de olika synergieffekter som detta medför. Så har t ex arbetsförmedlingen på Bornholm gått in för ett medvetet samarbete med privata företag och organisationer för att få fram en bättre bild av framtidens arbetskraftsefterfrågan.

Entreprenörskap och egenföretagande

Företagandefaktorn är en av de viktigaste i detta sammanhang. Den har också kopplingar till en mängd andra viktiga utvecklingsfaktorer såsom nätverk, lokalsamhälle, institutioner samt ekonomisk struktur och organisation. Entreprenörskap och egenföretagande är också högprioriterade frågor i samtliga sex här studerade regioner. Det är dock viktigt att komma ihåg att entreprenörsfaktorn är av stor betydelse inte bara för etableringen av nya företag utan också för innovationer och kreativitet inom redan existerande företag.

Det är här viktigt att ännu en gång framhålla skillnaden mellan "möjlighetsdrivet" och "nödvändighetsdrivet" entreprenörskap. Dessa två begrepp skall dock ses som idealtyper vilka i det verkliga livet ofta överlappar varandra på olika sätt. Företagandet är med andra ord framsprunget ur en kombination av dessa två - i vissa fall även en del andra - faktorer. Möjlighetsdrivna entreprenörer brukar som regel utveckla sitt nyföretagande utgående från en verksamhet eller affärsidé som de redan har god erfarenhet av, medan de nödvändighetsdrivna entreprenörerna helt enkelt startar sitt företag i brist på andra försörjningsalternativ. Särskilt inom delar av Gotland och på Åland verkar det finnas en tradition med nödvändighetsdrivet entreprenörskap. Det finns också många exempel på den här typen av nyföretagande i Eyafjörður regionen, medan nödvändighetsdrivet entreprenörskap i Ulstein framför allt förekommer vid lågkonjunkturer med åtföljande friställningar av arbetskraft inom tillverkningsindustrin. För Ålands del är också det möjlighetsdrivna företagandet vanligt förekommande. En tredje typ av företagande är den som är "livsstilsrelaterad". Den här typen av entreprenörer är inte nödvändigtvis drivna av rent ekonomiska motiv utan snarare av ett livsstilsval som förutsätter den frihet och eget ansvar som företagandet ger.

Policyinitiativ för att främja och stödja entreprenörskap och egenföretagande

förekommer i samliga sex fallstudieregioner. En sådan politik anses vare en viktig del i en strategi för att stimulera regional tillväxt. Det är framför allt då det möjlighetsdrivna företagandet som eftersträvas då detta ofta ger bättre förutsättningar för skapandet av innovativa företag med tillväxtpotential. Det är också mer sannolikt att den här typen av företag är mer benägna att anställa nya medarbetare än de företag som i huvudsak motiveras av entreprenörens val av personlig livsstil.

Livskvalitet

En regions "livskvalitet" är också en viktig men inte helt lättfångad faktor i den ekonomiska utvecklingsekvationen. Det handlar här om hur inbyggarna upplever kvaliteten på olika aspekter av den samlade livsmiljö som regionen erbjuder. Livskvaliteten i en region handlar om materiell standard och tillgång till offentlig service liksom "miljön" i en bredare mening: naturen, det kulturella arvet, rekreationsmöjligheter, den lokala kulturen osv. Eftersom många insulära områden genom sin litenhet har begränsade möjligheter att erbjuda ett brett och väl diversifierat arbetsplatsutbud, och dessa ofta i rätt stor utsträckning är lågavlönade, blir livskvalitetsfaktorerna här särskilt viktiga för att kunna locka till sig och behålla inflyttare. Investeringar i, och förbättring av faktorer med betydelse för den allmänna livskvaliteten, har därför blivit en viktig del i den regionala utvecklingspolitiken.

I samtliga här studerade regioner har också livskvalitetsfrågorna betonats av de intervjuade, om än i varierande grad. Flera av de intervjuade uppgav att det var svårt att hitta ett jobb som matchade deras kvalifikationer och de lönenivåer som kunde fås på annat håll. Livskvalitetsfaktorerna var därför mycket viktiga för deras beslut att trots detta flytta till eller stanna kvar i regionen - alternativt återvända dit efter perioder av bättre avlönat arbete utanför hemregionen. Många olika livskvalitetsfaktorer nämndes i detta sammanhang, inte bara natur- och kulturmiljön utan också fördelarna med småskaligheten och en trygg uppväxtmiljö för barnen. Vikten av att kunna bo där man har sina "rötter" och närheten till naturen och de rekreationsmöjligheter som den erbjuder, nämndes också av flera av de intervjuade, inte minst från Kajanaland.

7. Slutsatser och rekommendationer för Åland

På basen av den samlade bild som analysen av de strukturella förutsättningarna inom den åländska ekonomin och individperspektivet på arbetsmarknaden ger, kan vi nu sammanfatta de faktorer som kan sägas främja en långsiktigt hållbar utveckling av sysselsättningen på den åländska arbetsmarknaden samt de faktorer som utgör någon form av hinder för en smidig dynamisk utveckling på lite längre sikt. En småskalig ö-arbetsmarknad har både fördelar och nackdelar för en långsiktigt gynnsam utveckling. I analysen har dessa faktorer delats in i fyra grupper som omfattar såväl de institutionella förutsättningarna av mer infrastrukturell karaktär, som faktorer som speglar regionala trender och traditioner.

7.1 Faktorer som främjar långsiktig sysselsättning

De sammanfattande gynnsamma faktorerna har delats in i infrastruktur och institutionella förhållanden respektive regionala trender och traditioner som stöder sysselsättningssystemet.

Infrastruktur och institutionella faktorer

- Det geografiska läget mellan två betydande och relativt snabbt växande ekonomiska centra, Stockholmsregionen och sydvästra Finland
- Stark marknadsposition inom vissa segment inom shipping och skattefri partihandel såväl nationellt som internationellt
- Välutvecklad offentlig infrastruktur, såväl på mjukvaru- som på hårdvarusidan
- Höga politiska ambitioner inom vissa områden, hembygdsrätten, höga sysselsättningsmål i kombination med en finansiellt relativt stark offentlig sektor
- Välutvecklad finanssektor och kapitalmarknad, god likviditet bland såväl konsumenter som företag och således god tillgång till riskkapital
- Utbildningsutbudet på Åland och i närliggande regioner
- God livsmiljö och allmänna levnadsvillkor.

Regionala trender och traditioner som stöder sysselsättningen

- Goda förutsättningar för snabba beslut, det småskaliga samhället ger goda förutsättningar för myndigheter och ansvariga personer att få en bra överblick över förändringar som sker
- Växande befolkning, relativt snabb inflyttning
- Internationellt framgångsrika företag inom delar av mjukvaruindustrin, delar av ingenjörssektorn och livsmedelsindustrin
- Hög sysselsättningsgrad, låg arbetslöshet och växande arbetskraftsefterfrågan på

lång sikt
- Starka egenföretagar- och småföretagartraditioner
- Relativt starka sociala nätverk som motverkar delar av marginaliseringen på arbetsmarknaden
- De anställda är av tradition flexibla och lojala gentemot sina arbetsgivare.

7.2 Faktorer som begränsar möjligheterna till långsiktig sysselsättning

Även de förhållanden som i någon grad utgör hinder för en gynnsam utveckling för sysselsättningen har delats upp i mer institutionella faktorer samt regionala trender och mönster.

Infrastrukturella och institutionella hinder

- Externa och interna kommunikations- och transportproblem p g a geografin
- Av geografiska skäl fragmenterad och splittrad arbetsmarknad, speciellt i skärgården
- Export av innovationskraft och *brain drain*, relativt svaga stödsystem för forskning och utveckling och för innovativa processer
- Begränsat utbud av bostäder, höga bostadspriser och en allmänt hög prisnivå för konsumenter
- Vissa institutionella hinder för utländska investeringar (FDI) och för arbetskraftsinvandring
- Globaliseringen gör vissa delar av den åländska ekonomin mer sårbar för uppköp och flyttning av produktion. Anpassningsprocesserna vanligen trögare inom små ekonomier med färre alternativ
- En liten marknad ger få möjligheter inom varje yrke och inom vissa delar av arbetsmarknaden

Regionala trender och mönster

- Begränsad rörlighet inom vissa delar av den åländska arbetsmarknaden
- Matchningsproblem på arbetsmarknaden inklusive vissa problem för inflyttade och för personer med bristande språkkunskaper
- Utbildningsnivå och –inriktning motsvarar inte arbetskraftsefterfrågan
- Svårigheter med att locka unga ålänningar att återvända till Åland efter att ha fått utbildning och viss arbetsmarknadserfarenhet utanför Åland
- De yngre generationerna är inte lika intresserade av att bli företagare som de äldre
- Lönenivåerna på Åland tilltalar inte potentiella högkvalificerade inflyttare.

7.3 Avslutande diskussion och allmänna policyrekommendationer

I det här avsnittet diskuteras några mer allmänna och övergripande policyrekommendationer från forskningsprojektet. Vi lyfter fram några exempel och idéer från de olika fallstudieregionerna. Ambitionen med det här avsnittet är att bidra med ett underlag för en fortsatt diskussion med målet att forma politikinsatser och initiativ för att underlätta utvecklingen av långsiktigt hållbara sysselsättningssystem för insulära regioner.

De allmänna policyrekommendationerna nedan kan delas in i två kategorier av politikområden, arbetsmarknadspolitik och regional utvecklingspolitik. Den första kategorin innebär åtgärder direkt riktade mot arbetsmarknadssystemet, såsom utbildning och sysselsättningsåtgärder. Den senare berör de institutionella och infrastrukturella förhållanden som arbetsmarknaden verkar inom. De regionala myndigheterna i de olika regionerna har olika mycket beslutanderätt inom de här politikområdena. Ulsteinregionen består exempelvis endast av fyra kommuner, medan Åland med sin självstyrelse har långtgående lagstiftningsbehörighet inom de aktuella politikområdena. Många resonemang som för de andra regionerna gäller den nationella beslutsnivån är på Åland egen beslutsbehörighet.

Nationell regionalpolitik

En grupp mer allmänna policyrekommendationer som studien utmynnat i kan i ett nordiskt perspektiv betraktas som nationell regionalpolitik i vid bemärkelse. Ett exempel på ett sådant politikområde är etablering av högre utbildning i insulära regioner. Högre utbildningsinstitutioner utgör vanligen en del av ett större nationellt utbildningssytem, men har en stor betydelse för utvecklingen av regionerna. Bland de här studerade regionerna har, Gotland och Kajanaland gynnats av lokalisering av högre utbildning i regionen. Om dylika institutioner integreras i regionen kan de bidra till att utbildningsnivån i regionen stiger, ungdomarna väljer i högre grad att fortsätta att studera, vilket i sin tur kan ha betydande positiva sociala ringverkningar. Vidare bidrar utbildningsinstitutionerna med ett utbud av kvalificerade arbetsplatser. Den här kvalificerade arbetskraften kan i sin tur på olika sätt bidra till en gynnsam utveckling i regionen och de bidrar med skatteinkomster. Dessa arbetsplatser innebär därtill en möjlighet för personer från regionen som skaffat sig utbildning och goda kvalifikationer utanför regionen att återvända till hemregionen. Vid intervjuerna i den här studien framhöll flera personer från såväl Gotland som Akureyri betydelsen av universiteten i dessa regioner, även personer som själva inte hade någon anknytning till universiteten.

Ur ett modernt regionalutvecklingsperspektiv har de regionala högskolorna också en central roll som en partner i växelverkan mellan till exempel lokala myndigheter och lokala institutioner för företagsutveckling. Högskolorna kan som partners i sådana

nätverk bidra till framväxten av nya företag och arbetsplatser genom att stimulera till innovativa processer bland studenter och personal. *Borgir* för forskning och innovationer vid universitetet i Akureyri, Gotland Interactive Park, som bland annat driver en företagsinkubator samt Kajanalands Universitetskonsortium är exempel på sådana lyckade nätverk med universiteten som en partner. Universiteten blir på så vis en central del av det regionala innovationssystemet. På Åland skulle sjösäkerhetscentret och Ålands Teknologicentrum kunna nämnas som exempel på sådana samarbetsprojekt.

Ett annat exempel på nationell regionalpolitik med betydelse för de insulära arbetsmarknaderna är utlokalisering av statliga institutioner och myndigheter. På Gotland har den här typen av åtgärder haft stor betydelse för den lokala arbetsmarknaden och ekonomin.

Bland de fallstudier som omfattas av den här undersökningen kan man konstatera att den regionala utvecklingen på Bornholm helt klart har lidit av Danmarks mindre tydliga traditioner inom det regionalpolitiska området.

Utbildning och skolning

Temat högre utbildning leder oss in på det vidare politikområdet för utbildningsinsatser och skolning både för unga och för personer i arbetslivet. Området innefattar allt från rena infrastrukturella investeringar till åtgärdsprogram för att höja utbildningsnivån bland den vuxna befolkningen och arbetsmarknadsåtgärder. Ett allmänt drag i de flesta av de studerade regionerna är att det finns ett behov att höja den genomsnittliga utbildningsnivån. Det kan förverkligas dels genom att stimulera unga att studera vidare på gymnasie- och högskolenivå, dels genom att erbjuda vidareutbildnings- och omskolningsmöjligheter för vuxna.

Viktiga åtgärder här är att se till att det finns utbildningsmöjligheter i regionen att tillgå, att det finns relevanta utbildnings- och omskolningsprogram samt att det erbjuds rimlig finansiering så att var och en verkligen har möjlighet att delta. Vidare är det viktigt att de utbildnings- och skolningsprogram som erbjuds är anpassade efter den regionala arbetsmarknadens behov och att utbildningsutbudet även täcker tillväxtbranschernas behov. I regioner som inte har egna högre utbildningsinstitutioner, såsom Ulsteinregionen i den här studien, betonas behovet av att utveckla samarbetsformerna och kommunikationen med universitet och högskolor på andra orter.

Insulära arbetsmarknader karaktäriseras per definition av begränsat utbyte med andra arbetsmarknader. Det innebär att det för en del kan vara svårt att hitta ett jobb som motsvarar individens kvalifikationer, och det kan vara svårt för regionen att matcha arbetsplatsutbudet på större marknader. Å andra sidan kan det också vara svårt för

regionen att locka till sig sådana specialkompetenser och kvalifikationer som behövs i regionen. Tillgång på högre utbildning i regionen kan i viss mån motverka dessa obalanser och kan även bidra till en dynamisk utveckling av arbetsmarknaden i den insulära regionen.

Institutionellt samarbete

Initiativ som stimulerar samverkan mellan olika former av institutioner är av betydelse för såväl regionalpolitiken som arbetsmarknadspolitiken. Samverkan mellan institutioner täcker in innovationspolitiken, som diskuterades ovan, men kan utvecklas långt utanför ramarna för de högre utbildningsinstitutionerna. Samarbetsformer mellan olika branschorganisationer, enskilda företag och utbildningsenheter är alla komponenter i något som skulle kunna kallas ett regionalt innovationssystem. I Kajanaland har innovationskraften samlats inom fyra olika så kallade expertcentra, *Seniorpolis, Snowpolis, Virtousi* och *Measurepolis*, där utbildningsinstitutioner, forskare och företag samverkar inom olika för regionen centrala klusterverksamheter.

Innovationerna i en region kan även omfatta en ny inriktning inom traditionell industriverksamhet. Exempel här finns inom livsmedelsindustrin på Bornholm och Gotland där det finns större industrier som specialiserat sig på hälsokost, biodynamisk industri respektive hantverksproduktion inom t ex konditori och sötsakstillverkning. Andra regioner har betonat samverkan med institutioner och företag utanför den egna regionen för att stimulera de innovativa processerna.

Institutionellt samarbete är inte bara av betydelse för innovationer, utan är centralt även för olika typer av entreprenörskap. Med entreprenörskap avses här entreprenöriella krafter inom såväl stora som små företag samt bland individer inom andra typer av institutioner. Som har framhållits tidigare i rapporten är det i många insulära regioner relativt vanligt att starta ett företag för att skapa sin försörjning, att vara egenföretagare, utan att ha ambitionen att starta företag för att få verksamheten att växa och anställa andra. Dessa egenföretagare är av stor regionalpolitisk betydelse. Det är dock viktigt att hitta de entreprenörer som har tillväxtambitioner och stöda deras utveckling av verksamheterna. Institutionell samverkan för att stimulera entreprenörer finns inom alla fallstudieregioner och omfattar verksamheter som företagsinkubatorer, nyföretagar-rådgivning och tillgång till riskkapital. Nätverk av entreprenörer, företag och anställda kan bidra till att stimulera innovationer.

Inom alla regioner finns någon form av regionala utvecklingsstrategier- och program. Alla betonar även samarbete mellan olika delar av den offentliga sektorn samt mellan den offentliga sektorn och andra aktörer för att kunna förverkliga dessa strategier. En annan situation där det har framhållits betydelsen av samarbete mellan olika

myndigheter och organisationer är lägen då en stor grupp människor riskerar att bli arbetslösa, det är viktigt att minska risken för att människor ”faller mellan stolarna”. Insatserna kan omfatta allt från traditionella omplaceringsåtgärder till skräddarsydda vidareutbildnings- och skolningsprogram.

Samarbete mellan myndigheter och organisationer betonas även för andra grupper som kan riskera att bli marginaliserade i samhället såsom unga och äldre med bristande utbildning, personer med nedsatt hälsa samt inflyttade med svaga kontaktnät i samhället, särskilt om de kommer från andra språk- och kulturområden.

Investeringar i transporter och kommunikationer

Ett stort utbud av transportmöjligheter och goda kommunikationer är av central betydelse för alla ö-lika regioner. Särskilt tranporter till huvudstadsregionerna och andra ekonomiska centra är av avgörande betydelse. I Ålands fall är det transporterna till och från Stockolmsregionen samt sydvästra Finland som är livsnerven. Men även transporterna inom regionen är betydelsefulla. Alla de studerade regionerna prioriterar investeringar i transportinfrastruktur och lobbar för stöd för kommunikationerna på nationell nivå. I studien finns ett par exempel på regioner där kommunikationerna med huvudstadsregionen förbättrats avsevärt, vilket har haft stor betydelse för den ekonomiska utvecklingen i regionerna. På Bornholm och Gotland har tätare och snabbare förbindelser med fastlandet, tillsammans med utvecklingen på det tekniska området, gjort det möjligt för allt fler personer inom allt fler yrken att arbeta på distans från öarna. Tillgång till bredband i hela regionen är här av avgörande betydelse. Det finns data som tyder på att det finns cirka 1.000 personer bosatta på Bornholm som arbetar någon annanstans. För personer med goda kvalifikationer kan kombinationen med väl utbyggda kommunikationer och modern teknisk infrastruktur göra att de får en smidig länk till arbetsmarknader och ekonomiska centra utanför den egna regionen. Snabba färjor, prisvärda och täta flygförbindelser, och i Ulsteinregionen tunnlar till grannregionen, är investeringar som står högt på öbornas önskelista.

Faktorer för en god livskvalitet

Som vi har sett i rapporten kan den höga livskvaliteten vara en tillgång för de ö-lika regionerna. Faktorer som naturen, havet, kultur och historiska värden samt en lugnare livsrytm är en konkurrensfördel för regionernas attraktionskraft. Valet att bo eller flytta till en insulär region innebär ofta en avvägning mellan karriär och livskvalitet. I vissa ö-lika regioner kan därtill bostadspriserna vara en fördel för att locka till sig inflyttare. Exempelvis på Bornholm och Gotland är bostadspriserna fortfarande betydligt lägre än i huvudstadsregionerna, vilket tillsammans med de förbättrade kommunikationerna kan vara en attraktiv lösning som även möjliggör distansarbete. Bostadssituationen är en viktig del i livskvaliteten, varför det är av stor vikt att insulära regioner kan erbjuda hem

och boendemiljöer av god kvalitet för olika delar av befolkningen.

Speciella åtgärder för speciella regioner

Projektet har visat på att det finns många likheter mellan den regionala utvecklingen och arbetsmarknadspolitiken i de sex regioner som ingått i projektet. Men varje region har också sina speciella förutsättningar, förhållandena varierar, varför det är nödvändigt att skräddarsy åtgärder och initiativ för varje region. Därtill finns det inom regionerna lokala förhållanden och särskilda områden som kräver särskilda insatser. Inom varje region framhålls vikten av fortsatt diversifiering av näringslivet för att göra ekonomierna mindre sårbara. Samtidigt är det viktigt att betona de traditionellt starka sektorerna inom varje ekonomi och utveckla dessa. På Åland utgör sjöfartssektorn med kringnäringar denna kärnverksamhet, i Ulstein är skeppsbyggnadsindustrin i samma position, medan Gotland och Bornholm till stora delar har turismen som bas.

7.4 Förslag till inriktning på politiken för arbetsmarknadsutvecklingen på Åland

Sysselsättningsläget är allmänt taget gott på Åland, arbetslösheten är internationellt sett låg. Vidare har Åland under en relativt lång period haft en nettoinflyttning, och sjukskrivningarna har inte utvecklats till ett sådant problem som fallet är på vissa andra håll i Norden. Arbetsmarknadsdeltagandet är överlag högt. Det betyder att vissa typer av åtgärder och vissa delar av sysselsättningspolitiken som är av avgörande betydelse på för andra regioner i studien, har mindre betydelse för det långsiktiga sysselsättningsläget på Åland.

I modellen om det föränderliga försörjningssystemet (se avsnitt 2.2 och 6.1) är det främst politikområden riktade mot "utbildningsboxen", boxen som rör alternativa inkomstmöjligheter och själva "arbetsmarknadsboxen" som är av intresse för den fortsatta diskussionen på Åland ur ett sysselsättningsperspektiv. När det gäller det som skulle kunna kallas informella inkomstmöjligheter och ”kvasimarknadslösningar” har vi inte försökt kvantifiera processerna, utan snarast diskuterat vad som är nytt, internationaliseringen av ekonomin, den tredje sektorns roll och liknande.

När det gäller utbildning däremot, finns det fortfarande utrymme för en fortsatt höjning av den genomsnittliga utbildningsnivån och det existerar fortsättningsvis matchningsproblem där kompetensen hos det begränsade arbetskraftsutbudet inte motsvarar efterfrågan på den åländska arbetsmarknaden. Vissa av de allmänna policy-rekommendationerna riktar sig därtill mot mer marginella grupper bland inflyttade och arbetslösa.

På samma vis som den mer övergripande policydiskussionen om den samlade bilden av

insulära områden i föregående avsnitt kan de politikområden som diskuteras för den långsiktiga sysselsättningsutvecklingen på Åland delas in i två grupper. För det första har vi politik- och åtgärdsområden som mera direkt rör arbetsmarknaden. För det andra har vi den typ av åtgärder som rör det sammanhang arbetsmarknaden har att verka i, det vill säga de institutionella förhållanden som arbetsmarknaden är en del av. Diskussionen och de allmänna rekommendationerna sträcker sig således utanför modellen om försörjningssystemet och berör till stor del de förutsättningar som arbetsmarkanden verkar under.

Det arbetsmarknadspolitiska området

En förutsättning för att kunna möta de utmaningar som framtidens arbetsmarknad ställer är att säkerställa en utvecklad samverkan mellan olika sektorer, program och åtgärder som alla har som mål en långsiktigt hållbar arbetsmarknadsutveckling. Arbetsmarknadspolitiken kan som sådan betraktas som ett sektorövergripande område. Det innebär att myndigheter och organisationer inom exempelvis näringslivsfrämjande verksamheter, utbildningsansvariga och sociala myndigheter bör samarbeta för att stöda en positiv utveckling av arbetsmarknaden. Vid utformningen av utbildningssystem och utbildningsprogram för skolor och arbetsliv bör utvecklingen på arbetsmarknaden beaktas, så att man undviker flaskhalsar när det gäller utbud av vissa kompetenser. Flexiblare former av utbildningsutbud utvecklas redan idag och kan komma att få än större betydelse framöver. Utbildningsinstitutionernas roll betonades även i många av de andra regionerna, vilket framkom i föregående avsnitt.

När det gäller den nya typen av invandring som i allt högre grad kommer från länder utanför Norden krävs en utveckling av integrationspolitiken. Kraven på integrationsprocesserna har tidigare inte varit så stora när de flesta inflyttade kommit från de närmaste grannländerna. För att på rimliga villkor kunna verka på den ordinarie arbetsmarknaden krävs relativt goda kunskaper både i svenska och om det samhälle de inflyttade lever i.

En annan möjlighet att lösa vissa matchningsbekymmer på arbetsmarknaden kan vara att utveckla nya former av deltidsanställningar och kompletterande inkomster, mångsyssleri i en modern tappning. En möjlighet här kan vara utveckling av tillämpningen av den moderna tekniken inom nya yrkesområden och på olika typer av arbetsplatser. Den nya teknikutvecklingen ska inte betraktas som ett område som är exklusivt för IKT-sektorn.

Den här typen av lösningar för oss in på diskussionen kring de framtida utmaningarna att skapa sysselsättning i skärgårdsregionen som kommer att kräva sina specifika insatser. De flesta av de mer allmänna policyrekommendationerna gäller naturligtvis

även skärgården, men utöver de mer allmänna insatserna kommer särskilda åtgärder att krävas som beaktar skärgårdsområdet specifika villkor. Vissa av dessa åtgärder berör de mer infrastrukturella och institutionella insatser som diskuteras närmare nedan.

En allmän viktig utgångspunkt när man diskuterar utvecklingen av politikområden på Åland är att man i så stor utsträckning som möjligt håller ett ”nerifrån-upp”-perspektiv. För en fruktbar utveckling av den framtida arbetsmarknaden är det viktigt att bygga på de lokala traditioner och den företagskultur som genomsyrar samhället, och där är individens initiativkraft av central betydelse.

Individens initiativkraft tar sig även nya uttryck på den moderna arbetsmarknadens arena. Tidigare har den åländska arbetskraften varit sin arbetsgivare trogen, antalet arbetsplatsbyten har inte varit många under en persons yrkesliv. Situationen håller dock på förändras. Framöver kommer anställda att byta arbetsplatser i större utsträckning, att människor lämnar en anställning för att byta karriär eller skaffa sig en annan utbildning kommer att bli allt vanligare. Det kommer också att krävas en ny attityd till personer som genomgått den här typen av förändringar bland dem som rekryterar ny personal hos arbetsgivarna.

Infrastruktur och institutionella förhållanden

En grundförutsättning för den framtida utvecklingen av Ålands ekonomi och arbetsmarknad är kontinuerligt goda kommunikationer inom Åland samt mellan Åland och omvärlden. Kommunikationssystemen bör därtill vara flexibla och anpassningsbara när kraven och förutsättningarna förändras. Betydelsen av kommunikationer har ju lyfts fram även bland de allmänna rekommendationerna från projektet. Möjligheten att kunna kombinera olika transportmedel är också viktig här, interna färjturer med externa liksom interna kommunikationer med externa flygturer. När människors rörlighet på arbetsmarknaden ökar och när flyttningsrörelsen tilltar kommer behovet att förflytta sig och att kommunicera på olika sätt att växa.

En annan aspekt som med stor tydlighet framkom i projektets allmänna rekommendationer var samverkan mellan olika institutioner, och då inte minst samverkan mellan olika myndigheter och roller inom den offentliga sektorn. Genom det stora antalet kommuner på Åland och självstyrelsens breda kompetens är det av största vikt med ett nära samarbete mellan olika parter, så att den splittrade organisationen inom den offentliga sektorn blir till en styrka och myndighetsutövningen effektiv.

Bostadsmarknaden på Åland utgör tidvis ett hinder för ökad inflyttning. Av tradition har bostadsproduktionen varit konjunkturkänslig på Åland, i synnerhet produktionen av flerfamiljshus har i det närmaste avstannat under perioder med vikande konjunkturer.

Den offentliga sektorn borde, direkt eller indirekt, säkra en jämnare nivå på bostadsproduktionen. Just under perioder med lägre ekonomisk aktivitet är produktionskostnaderna vanligen mer fördelaktiga.

Stödsystem och en innovativ miljö för framväxten och utvecklingen av näringslivsnätverk utanför Åland är en annan viktig utmaning för landskapsregeringen på Åland. Åland har en bra grund för företagens fortsatta internationalisering, kontakterna utanför Åland är rätt goda, men innovationskraften har tillsvidare inte präglat det åländska näringslivet. Här har den offentliga sektorns stödfunktioner en roll att fylla. Även om den offentliga sektorn stöder innovationer och internationella nätverk inom näringslivet på bred horisont krävs samtidigt en selektiv fokus inom näringslivspolitiken, att fokusera på ett urval starka sektorer inom ekonomin ger ringverkningar inom andra näringslivsgrenar.

Slutligen är en utveckling av de miljöpolitiska insatserna viktiga för det framtida Åland. Att flytta till Åland innebär för många ett livsstilsval, där närheten till naturen och skärgårdsmiljön är ett viktigt inslag. Och Åland kommer att behöva fortsatt ökad inflyttning för att möta den åländska arbetsmarknadens framtida behov.

Referenser

Althaus, Paul G. (2004): A Life-Cycle Model of Locational Choice in a Two-Region Economy, *Journal of Regional Science*, Vol 44. No. 2, pp. 351-366, Blackwell Publishing

Audretsch D., Fritsch M. (1999) The industry component of regional new firm formation process. *Review of Industrial Organisation* Vol 15, (3), 239-252

Bar-El R., Felsenstein D. (1990) Entrepreneurship and rural industrialization: Comparing urban and rural patterns of locational choice in Israel, in *World Development*, vol. 18, Issue 2, February, Pages 257-267

Blau DD. (1985). Self employment and self selection in Developing Country Labour Markets, *Southern Economic Journal* 52 (2), 351-363

Brunström, Erik (2003): In- och utflyttningen till och från Åland 1998-2003, Vem flyttar vart och varför?, *Ålands arbetsförmedlingsbyrå*, Mariehamn.

Bryden, F. & Hart, K. (2004) A new approach to rural development in Europe: Germany, Greece, Scotland and Sweden, Lewiston, N.Y.: E. Mellen Press

Carree M. (2002). Does unemployment affect the number of establishments? A regional analysis for US states, In *Regional Studies*, 36.4, 389-398

Dahlström, M. and Persson L. O. (2005) Challenges to Insular Income Systems in the Nordic Countries, in Kobayashi, K., Westlund, H. and Kakuya, M. (eds.) *Social Capital and Development Trends in Rural Areas*, Kyoto: Kyoto University

Earle J., Sakova Z. (2000). Business start ups or disguised unemployment from transition economies. In *Labour Economies*, 7, 575-601

Glancey K and McQuaid R. (2002). *Entrepreneurial economics*. Macmillan, Basingstoke

Green, Anne E. & Hardill, Irene (2003). *Rural labour markets, skills and training*. Coventry, University of Warwick

Kinnunen, Jouko (2004, unpublished): I Heard it through the Grapevine - Personnel Managers' Attitudes and the Functioning of a Small and Isolated Labour Market

Kinnunen, Jouko (2005): Migration, Imperfect Competition and Structural Adjustment– Essays on the Economy of the Åland Islands, *Helsinki School of Economics, A* 258.

Persson, L.O. (2004) Economic Renewal and Demographic Change: An evaluation of local labour market performance in the Nordic countries, *Nordregio Report* 2004:8, Stockholm: Nordregio

Putnam, R. (1993) Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy, Princeton N.J.: Princeton University Press

Sharif M. (1993). Working poor unemployment and wage rigidity evidence of economic distress, In *Kyklos* 46 (I), 47-63

Schmid, G. (1995) A new approach to labour market policy: a contribution to the

current debate on efficient employment policies, in *Economic and Industrial Democracy*, Vol. 16, No. 3, pp. 7-19

Schmid, G. (1998) Enhancing gender equality by transitional labour markets, Paris: OECD, WP 6:80

Spilling, Olav R., Fraas, Morten, Hervik, Arild og Brein, Lasse (2005) *Entreprenørskap i Møre og Romsdal*. Arbeidsnotat 33/2005. Oslo: NIFU/STEP

Van Horn, R. & Harvey, G. (1998) The rural entrepreneurial venture: creating the virtual megafirm, in Journal of Business Venturing, Vol. 13, No. 4, pp. 257-274

Van Stel A.J. & Storey D.J. (2004). The link between firm births and job creation: is there a Upas tree effect? In: *Regional Studies*, Volume 38, Number 8, Nov. 2004, pp. 893-910.

ÅSUB (2002): Det åländska rederiklustret, *ÅSUB Rapport* 2002:1, Mariehamn

ÅSUB (2003a). Halvtidsutvärdering Ålands mål 2 program. *ÅSUB Rapport* 2003:7, Mariehamn.

ÅSUB (2003b). Halvtidsutvärdering Ålands mål 3 program. *ÅSUB Rapport* 2003:8, Mariehamn.

ÅSUB (2004a): *Statistical Yearbook of Åland* 2004, Mariehamn.

ÅSUB (2004b): Statistical times series database on unemployment in Åland, unpublished.

ÅSUB (2004c): Konjunkturläget hösten 2004. *ÅSUB Rapport* 2004:8, Mariehamn.

ÅSUB (2004d): På jakt efter tillväxt. En analys av utvecklingsmöjligheterna inom några landbaserade näringar på Åland. *ÅSUB Rapport* 2004:6, Mariehamn.

ÅSUB (2005a): *Statistical Yearbook of Åland* 2005, Mariehamn.

ÅSUB (2005b): *Statistikmeddelande, Arbetsmarknad* 2005:01, Mariehamn.

Internetkällor:

Danmarks Statistik, www.statbank.dk

Directorate of Labour, Iceland, www.vinnumalastofnun.is

Hagstofta Islands, www.hagstofa.is

Statistikccentralen, www.stat.fi

Statistik Sentralbyrå, www.ssb.no

Statistiska Centralbyrån, www.scb.se

ÅSUB arbetsmarknad, Ålands statistik- och utredningsbyrå, www.asub.aland.fi

Bilaga 1

The DORA model

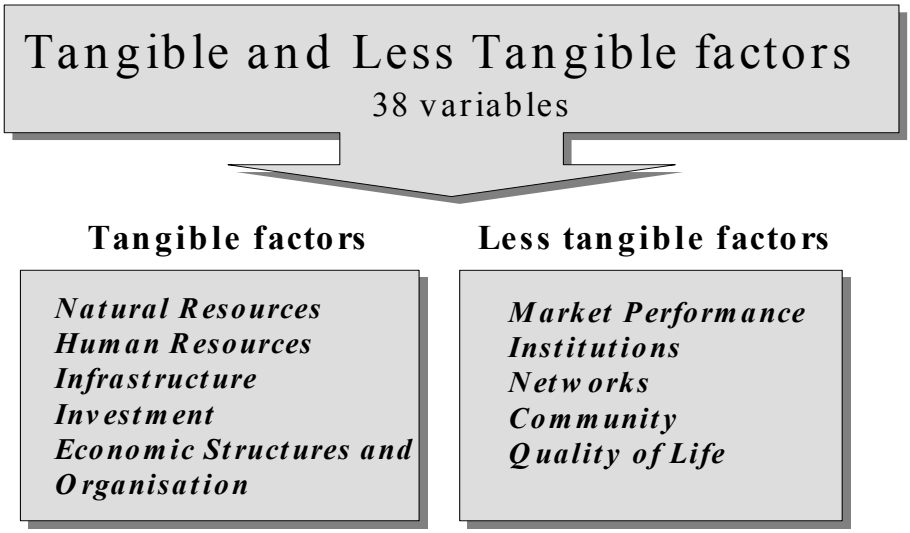

Källa*: Persson (2004) after Bryden & Hart (2004)*